

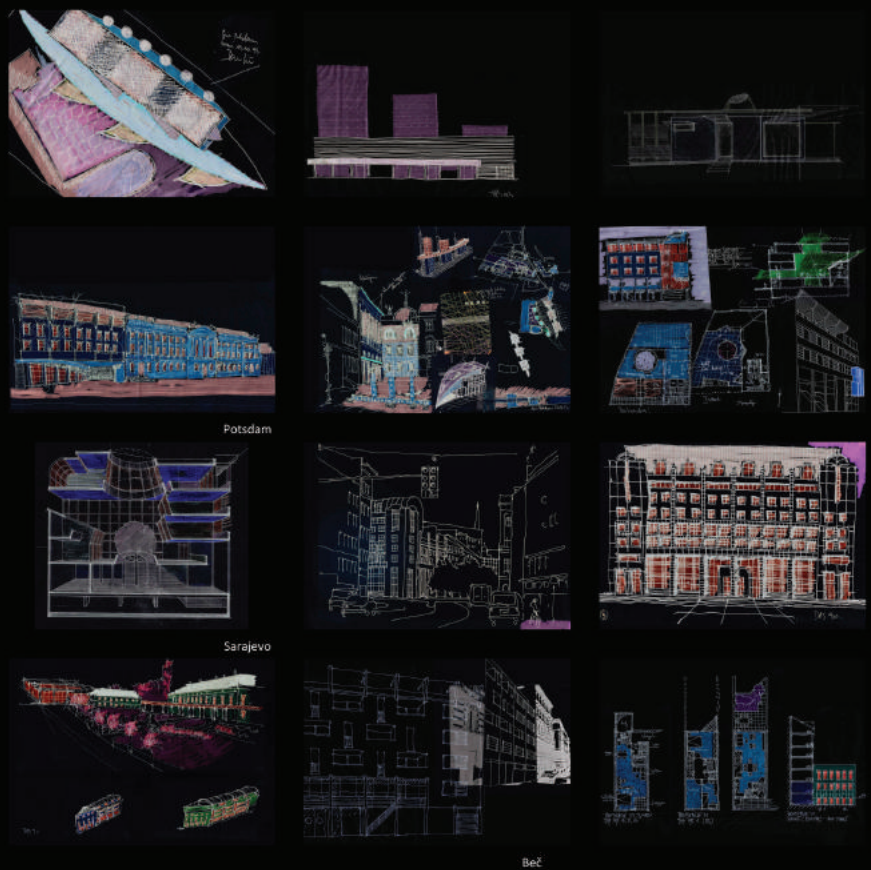
Skice iz devedesetih..

Izrađene u Beču. Većinom su crtane "Stabilo" flomasterom, neke su obojene, a manji dio u olovci ili uz pomoć ravnala.

One su u stvari transformacija ili simbioza. Konkretna i jednostavna. Misli, imaginacije i ruke koja vuče liniju na tom fantastičnom papiru. Samoća i sloboda uma gdje vrijeme staje.... predstavlja tu liniju koja nema kraja.

25 godina kasnije, radim ne iste niti bolje nego puno lošije skice. Tada su te skice bile arhitektonska ili osobna imaginacija svijeta puno ljepšeg od realnog kojeg nema i želja da postane drugačiji i bolji.

Trailer: **SSA (od privremene arhitekture do arhitekture informatičkog doba) projekcija**

Davor Senečić

Arhitektonsko-urbanistički fakultet u Sarajevu (1979.) / Suradnik na Institutu za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje u Sarajevu (1979. – 1988.) / Asistent na Katedri za projektiranje javnih objekata na Arhitektonsko-urbanističkom fakultetu u Sarajevu (1985. – 1988.) / Specijalistički studij u Helsinkiju (mentor: Bungt Lundstem, 1984.) / Doktorski studij u Beču - disertacija: "Od privremene do arhitekture informatičkog doba" (mentori: Prof. Volker Giencke, Prof. Helmuth Richter, 1998.) / Beč, od 1987. / Zagreb, S.E.N.D. d.o.o., od 1998.

Knjige: SEND arch I (2002.) / SEND arch II (2007.) / SEND arch III (2014) / Seks, skijanje i arhitektura (2014.)

Najveći projekt: Korporativna arhitektura za Telekom Austria grupu / A1 (Vipnet, Simobil, Mobikom), 1999. -2019.

DAVOR SENEČIĆ 40 / GOD. KRJ.
SKIJEZEN: / 90-te WIEN
ORIS: 18.03.19.30 - 23.03.2019
LAUDATIO: NIKOLA BASIĆ; BORIS NEMŠIĆ

S

E

N

D

ARHITEKTURA

SKICE

Arhitektura: 90-te Wien, Tekst: Procesi

Davor Senečić

90

Arhitektura:
90-te Wien

Tekst:
Procesi

S

E

N

D

ARHITEKTURA

Davor Senečić, autor

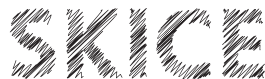

Nikola Bašić

IMPRESSUM IZLOŽBE

Glavni sponzor:	S.B.S. d.o.o., Stjepan Bašić
Srednji sponzori:	BKS Banka, Černelić d.o.o
Mali sponzori:	3D COMFORT d.o.o., Sanda Iličković Realis centar nekretnina d.o.o., Jasminka Oreški KATUNAR ESTATE WINERY d.o.o., Anton Katunar Papac Elektrik d.o.o., Ivan Papac
Izložbeni prostor:	Oris – kuća arhitekture, Andrija Rusan
Organizacija:	S.E.N.D. d.o.o. – Davor Senečić, Martina Paun, Marijo Spajić, Margareta Šikuten, Ana Marendić
Uramljivanje skica:	Galerija Canvas, Boris Osrečki
PR:	Sintagma media d.o.o.
Montaža izložbe:	Papac Elektrik d.o.o.

Dr. Davor Senečić techn. dipl. ing. arh.

Arhitektura: 90-te Wien
Tekst: Procesi

IZDAVAČ
S.E.N.D. d.o.o.

GODINA
2020.

UREDNIK, AUTOR TEKSTA
Davor Senečić

REDAKTURA
Ivana Šor, Ognjenka Finci (Uvod, Institut)

LEKTURA
Iva Udiković

GRAFIČKI DIZAJN
Ars Kopija d.o.o. (Siniša Zjačić)

MATERIJALI
SEND arhitekti

SADRŽAJ

■ Kratka uputa, umjesto uvoda, po farmakološkoj recepturi	08
<i>Kome je knjiga namijenjena</i>	09
<i>Napomena</i>	10
<i>Kako čitati tekst</i>	10
<i>Moguće nuspojave</i>	11
<i>Ako ste pročitali više od željenoga</i>	11
■ Izložba “Skice iz 90-ih”	12
<i>Nikola Bašić</i>	12
<i>Davor Senečić</i>	16
<i>Nekoliko fotografija sa izložbe</i>	20
<i>Aspernbrückengasse, 1030 Wien, 1990/91.</i>	22
<i>Natječaj (urbanističko/arhitektonski) za “Klein Muenchen” Lienz, 1991.</i>	26
<i>Bandgasse 21, 1070 Wien, 1996.</i>	32
<i>Lázeňský Hotel Karlovy Vary, 1991.</i>	34
<i>Revitalizacija kvarta “Neuer Markt und Plantage” u Potsdamu, 1996.</i>	36
<i>Haus Oppenauer, Dogradnja stambenog objekta Laa/Th., 1996.</i>	46
<i>Nepoznati (zaboravljeni) investitor, 1996.</i>	50
<i>Siemens Sarajevo, 1998.</i>	52
<i>Pula, 1995</i>	56

<i>Drvena prefabrikacija, 199...</i>	58
<i>Rekonstrukcija stambenog objekta Gaulaghergasse 25, Bezirk, 1998.</i>	60
<i>Rekonstrukcija tvornice “Biserka” Heinzelova ulica, Zagreb, 1992/93.</i>	61
■ Procesi	64
■ Skice bosanske povijesti	66
<i>Kralj Tvrtko</i>	66
<i>Sasi</i>	69
■ Crvenkovići	71
<i>Protokol pokopa</i>	73
<i>Filip Crvenković</i>	82
<i>Razgovor s Filipom</i>	83
<i>Kuće</i>	88
<i>Ugovori</i>	89
■ Gollobi	90
<i>Amanda</i>	94
<i>Ugovori</i>	100
■ Senečići	101
<i>Ugovori</i>	106
<i>Shinkenchiku competition 80s: Muzej za skulpturu: „Sculptheatre”</i>	108

■ Davor Senečić - autobiografija	110
■ Škole - kuće - procesi	114
<i>Studio Alvar Aalto – Helsinki 04/1984.</i>	119
<i>Slobodno ručna skica uz projekt groblja, natječaj 1985.</i>	120
■ Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje	123
arhitektonskog fakulteta u Sarajevu	
<i>Sportsko-rekreativni centar „Ugar“</i>	124
<i>Natječaj za Urbanističko/Arhitektonsko rješenje centra Travnika, 1985.</i>	128
■ Natječaji 1984. - 1987.	130
<i>Natječaj za spomenik J. B. Titu u Zagrebu, 1987.</i>	132
■ Natječaj za biblioteku „Paromlin“ u Zagrebu, 2018.	134
■ Nikola Bašić	140

KRATKA UPUTA, UMJESTO UVODA

PO FARMAKOLOŠKOJ RECEPTURI

Što je „knjiga“ koju držite u ruci?

Kolaž.

Kolaž od kataloga za izložbu „Skice iz devedesetih“, koja je održana 18. ožujka 2019. u kući arhitekture Oris u Zagrebu, autobiografskih dijelova do pregleda i opisa nekih radnih procesa iz osamdesetih godina prošlog stoljeća. Tu je i projekt za biblioteku u Zagrebu (2019.).

Kontekst arhitektonskog projektiranja u vremenu i prostoru vlastitog formiranja. Epilog je navedena izložba odakle sve i počinje – ili završava. Mnogo od toga objašnjava govor akademika Nikole Bašića, moga jedinog, istinskog i iskrenog učitelja arhitekture na otvorenju izložbe.

Kratki pregled bosanske srednjovjekovne povijesti uvod je u obiteljske pripovijesti. Nepoznata vinjeta ili „povijesna minijatura“ dolaska Sasa tijekom 14. stoljeća u Bosnu. Crvenkovići (vjerojatno Sasi) Gollobi i Senečići. Njihov susret u 20. stoljeću na ovom prostoru istovremeno je nevjerovatan i očito neizbježan. Prvi su početkom 20. stoljeća stabilni, jaki i bogati (vlastodršci, zemljoposjednici, industrijalci), već nekoliko stotina godina u Bosni, a drugi i treći migranti. Gollobi monarhijski oficiri školovani u Theresianumu (Oficirska škola u Beču, najvišeg ranga). Senečići, moderni tehnochrati, samostalni poduzetnici, spretni u poslovanju, neskloni obiteljskom životu.

Vrtlog i košmar 20. stoljeća pomeo ih je s pozornice. Predstava koja počne i ne završi. Nestali?! Kako?

KOME JE KNJIGA NAMIJENJENA

1. Onima koje interesira sve o izložbi „Skice iz devedesetih“. Početak, možda kao uvod, sublimacija je mnogih procesa i sam po sebi dovoljno zanimljiv.
2. Obitelj će naći opise vlastitog postojanja i nastajanja kao dokaz veličine i nevjerovatnog uma moje majke. Njena fenomenalna memorija obavila je prijenos 200 godišnjih zbivanja, mitova vlastite obitelji iz 19. u 21. stoljeće. Čudesna vremenska transmisija.
3. Svima koji žele upoznati Bosnu. Košmar koji se možda naziva procesom. Povijest koja je puna kontroverzi. Većim dijelom zapostavljena ili zaboravljena.
4. Onima koje interesira fenomen arhitekture stvarane u doba realnog komunizma i neobičnog (samo)upravljanja. Crtano s Rotring perima na paus-papiru u zadimljenim crtaonicama Instituta za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje u Sarajevu pa do kompjuterskih simulacija rađenih u današnjim prostorima čistog zraka i labilnoga kreativnog uma.
5. Znatiželjnim opisima jedne karijere „od gnijezda do zvijezda“ i samo jedne misli ili inicijalne ideje o vlastitom postojanju i opstanku.
6. Dragim kolegama, prijateljima s navedenog Instituta.
7. Onim rijetkima koje će pojava Sasa u srednjovjekovnom bosanskom kraljevstvu potaknuti na novo razmišljanje, tlu na kojem živimo, ili nadam se na daljnje istraživanje.

NAPOMENA

Tekst iz povijesti napisan je većim dijelom hipotetski. Koristio sam se događajima ili samo dijelovima neopterećenim znanstvenim instrumentarijem povjesničara, davao „paušalne” procjene i slobodu prosuđivanja. Vrlo važne kontekste namjerno sam minimalizirao ili ih negirao ako su mi neinteresantni, a istovremeno akcentirao sam gotovo nepoznate detalje. Ideja je definirati pisanu riječ kao skicu na kojoj ima sve, a u stvarnosti ne predstavlja ništa. Samo treptaj.

Otac: Željko Senečić, Konstantin Prodanović

KAKO ČITATI TEKST

Knjiga se čita na tri načina:

- prelistavanjem
- djelomičnim pregledom subjektivno odabranih dijelova
- ili temeljitim čitanjem.

Listanjem ilustracija i kratkih opisnih sažetaka moguća je percepcija te interesantne „slikovne” razine. Vidljive su raznolike „produkcije” arhitektonskog projekta. Slobodno ručne skice na običnom papiru flomasterom, tehnički crteži rađeni rukom, tušem, ravnalima na paus-papiru. Tu je i neobična prezentacija projekta sitotiskom i na kraju „suvremena” kompjuterska simulacija.

Čitati se može djelomično ili kompletno, prema afinitetima. Moguće je i parcijalno, ali i temeljito čitanje samo nekih dijelova.

MOGUĆE NUSPOJAVE

Moguće su neke nove spoznaje o bosanskoj povijesti, o neobičnoj činjenici da je kralj Tvrtko Kotromanić najveći srednjovjekovni vladar „naših” prostora. Spomenuti Sasi i njihova fascinantna migracija. Arhitektura daje uvijek pozitivnu nadu. Ideja karijere u neprekidnom kretanju i traganju ili lovu na samog sebe.

AKO STE PROČITALI VIŠE OD ŽELJENOGA...

Zaborav i prirodna demencija vrlo će brzo amortizirati eventualne posljedice.

IZLOŽBA „SKICE IZ 90-IH“

*Otvorenje izložbe 18. 3. 2019. Oris / Kuća arhitekture
Uvodni govor: Nikola Bašić i Davor Senečić*

Nikola Bašić:

Večeras nas Davor vodi na druga mjesta i u druga vremena.

Prvo me vodi u Sarajevo njegove i moje mladosti.

Ja, mladi nadobudni asistent na Katedri za javne zgrade sarajevskog Arhitektonsko-urbanističkog fakulteta u Nahorevskoj 2.

On, usplahireni student propitljiva pogleda i beznadežno sumnjičava izraza lica.

Odmah sam shvatio: Ovaj mi ništa ne vjeruje!

On će sve morati naknadno provjeriti!

Prvi projekt koji je radio pod mojim nadzorom bila je škola. U to bih se mogao kladiti bez obzira na moje nepouzdanost sjećanje jer je to bio standardni zadatak u petom semestru.

A Davorova ocjena, to nikad neću zaboraviti, isto je bila – pet!

Moram li napomenuti da je na sarajevskom univerzitetu to bila najniža ocjena.

Nije to današnji sjedni-pet, nego ondašnji pet-ba.

Dobro se sjećam i koncepta Davorove škole. Bila je podijeljena na malu školu, za niži uzrast s razrednom nastavom, i veliku školu, za viši uzrast s predmetnom nastavom.

Na moje zaprepaštenje, a ono je bilo veliko zbog mog skromnog nastavničkog iskustva, Davor je školu riješio u dva kvadrata, manji kvadrat za niži uzrast smjestio je u veći kvadrat za viši uzrast.

Kad sam ga upitao zašto je tako organizirao školu, mirno mi je odgovorio da će tako veća djeca čuvati i štititi manju djecu.

U to vrijeme ja sam bio rigidni funkcionalist i nisam imao razumijevanje za socijalnu empatiju koju je Davor iskazao prema malenima i nejakima pa sam mu opalio petaka.

Tek sam nakon puno godina shvatio svoju veliku pogrešku. U svojem akademskom čistunstvu nisam bio sposoban prepoznati nagovještaj konceptualnog pristupa u umjetnosti, pa tako i u arhitekturi.

Poslije sam shvatio da je Davor slijedio još jednog zagrebačkog Sarajliju – Bracu Dimitrijevića, koji je tada počeo ulaziti u konceptualnu umjetnost kao svoj umjetnički habitus.

Traumatičnu spoznaju o mojoj neupućenosti zbog koje sam oštetiio mog učenika nosim u sebi punih četrdeset godina. Večeras sam dobio priliku javno priznati tu moju zatajenu sramotu.

Davor i ja o tom davnom događaju nismo nikad progovorili ni riječi. Naši sporadični susreti i razgovori vodili su se o brodskim mehaničarima i otočnim kuhinjama do kojih se isplati doploviti.

A sada kad me je Davor pozvao da kažem koju riječ na otvorenju njegove izložbe, shvatio sam: spreman mi je oprostiti. Ta njegova spremnost dovela me večeras u Zagreb. Osjećam se oslobođen i poletan. Zato Ti hvala, Davore!

A kad sam maloprije vidio što je sadržaj izložbe, potpuno sam se opustio.

Izložba iz vremenske kapsule!

Produkcija iz vremena dinosaura.

Ručno rađeni crteži iz prošlog stoljeća!

Pa tko je kompetentniji govoriti o toj prošlosti poput dinosaura kakav sam ja? Pritom ne mislim na godine, jer ima i starijih dinosaura od mene, nego po dinosauruskom svjet-

onazoru. Jer, mene u mojem dinosaurstvu ništa ne može pokolebati.

Ja, i kad Vam ne sličim na dinosaurusu, onda znajte da se pretvaram.

Lijepo je gledati ovu dinosaurusku izložbu koja će sigurno ući u fundus budućeg hrvatskog analognog muzeja.

Izložbu koju bi moj drugi sarajevski đak smjestio u prvo poluvrijeme naših života i naših karijera.

Amire, Vuče, Zecu, jeste li ovdje ?

Iskoristio sam prekrasnu Amirovu sportsku metaforu koju je upotrijebio opisujući impozantni opus velikog BH arhitekta Hasana Čemalovića, u kojem je njegov golemi opus u predgovoru još neobjavljene monografije prelomio u dva sudbonosna poluvremena. Između ta dva poluvremena dogodio se rat koji je izmijenio pravila igre. Dva poluvremena određena suprotnim svjetonazorima, ali i dramatično suprotstavljenim tehnologijama. Evo kako to opisuje Amir:

Kažu da postoji teoretska mogućnost da se kroz crnu rupu koja sve usisa, pa i vrijeme, može, kroz vremensku crvotočinu – vremenski tunel, izaći u neku drugu dimenziju. Svako iz ovog prostora ima to iskustvo. Mi smo kroz turbulentni i mentalno razarajući rat, koji perfidno i dalje traje, ušli u svijet neoliberalne ideje koja je progutala taj isti svijet, neprimjetno ušli i u novu informativnu paradigmu...

Večerašnjim događajem Davor nas vraća u to naše prvo poluvrijeme, ili njegovu metaforičku sudačku nadoknadu.

Vraća nas u svijet arhitektonskoga ručnog modeliranja, mišljenja i prikazivanja arhitekture bezbrojnim iteracijama ručno rađenih skica, vraća nas u prostor i vrijeme, ne tako davnoga, ali sada jako dalekoga, analognog kozmosa.

Mi, nostalgичni ovisnici o analognom, ljubitelji analognog titranja i analogne nedeterminiranosti, ne volimo i ne prihvaćamo tvrde digitalne granice.

Mi više volimo neodređena, nejasna i do kraja neopisana stanja, mi mislimo i osjećamo nijanse.

Kad biste ove Davorove arhitektonske iteracije konvertirali iz analognoga u digitalno, u njima bi bilo izgubljeno sve ono što je skriveno u internumerusu, prostoru koji stoji između brojki.

Čarolija opipljivoga i realnog svijeta bila bi zamijenjena njegovim egzaktnim digitalnim surogatom.

Da bismo shvatili razliku između rukom izvedenog crteža i onoga digitalnog, uzmimo za primjer analogni ili digitalni sat. Zamislimo da su na analognom brojčaniku označeni samo puni sati, pa onda zamislimo da i digitalna inačica istog sata ima samo dvanaest brojčanih podataka.

Gledajući analogni sat, mi ćemo moći procijeniti vrijeme između brojki, iako su kazaljke u međuprostoru. Mi to vrijeme vidimo i osjećamo, osluškujemo njegove otkucaje i čutimo njegov tijek. Kod digitalnog sata između dviju brojki nema ničega. To je slijepo i nepostojeće vrijeme.

Mi znamo da se ono preciznije definira unosom novih brojki, ali koliko god da ih je između njih, uvijek je prekid i praznina, ma koliko malešna bila.

Ali toj čaroliji osjećajnog iskustva, u kojem se sve može doživjeti osjetilima, u kojem se sve vidi, čuje, pipaa i kuša, sudac je odsvirao kraj. U novom poluvremenu naših života igra se po jednoznačnim pravilima novog doba, koje određuje samo crno ili bijelo, i u kojem se, u konačnici, sve može svesti samo na dvije brojke: nulu i jedinicu.

Što je činiti nama koji ne volimo igrati po novim pravilima, pokazuje Davorova izložba.

Budimo čuvarima rukotvorne baštine!

Dinosauri su izumrli, ali to se nije dogodilo tako brzo. Umirali su 165 milijuna godina!

Još ćemo se mi čuti!

Davor Senečić:

I kao što je red, autor treba nešto reći. Obično sam kratak, ali ovog puta moram upozoriti, bit ću opširniji. Pitali su me kolege i prijatelji zašto skice i zašto devedesete? Skice zato što su one autohtoni arhitektonski izričaj; to je naš rukopis i ove, na primjer, zapravo su moj potpis. Nitko od arhitekata ne radi iste skice, nego svatko radi drugačije. I ove tu pred vama su mojih ruku djelo.

Devedesete su interesantne, istinsko predračunalno doba u arhitekturi. Početkom devedesetih počeli smo raditi nacрте u računalima, ali ona tada nisu bila dovoljno sposobna za rad na 3D simulacijama kako ih čine danas. Moja obveza prema suradnicima, a tad sam radio u Beču u arhitektonskim uredima, bila je objasniti projekt. Kuriozitetno, ali na računalima tada većim dijelom nisu radili arhitekti jer nisu za to bili educirani (arhitekti su se najprije bojali računala), a projekti za građevinske dozvole u Beču od kraja 1991. godine morali su biti obrađeni računalno. Nije postojala nikakva druga mogućnost, nego preko ovakvih skica kojima su se koristili suradnici, pogotovo nearhitekti i rijetko investitori. Prinuđen borbom za opstanak u Beču radio sam te skice, zapravo puno bolje nego što sam ih radio u Sarajevu. Istovremeno, puno su bolje nego današnje. Možda jer su računala preuzela ulogu ručnog skiciranja. Nažalost.

Boris Nemšić se ispričao, danas je on trebao biti jedan od govornika na izložbi. Ispričao se jer je morao brzo i hitno poslovno otputovati, čini mi se, u pitanju je Katar. Meni je žao jer je on otvorio prvu izložbu 2002. u Gliptoteci s Feđom Vukićem. U Beču na Michaelerlatzu 2009., u Looshausu, otvorio je s Borisom Podreccom promociju i svoju izložbu u vrlo interesantnom i polemičkom tonu. Očekivao sam i danas zanimljivu interakciju između Nikoline kreativnosti i Borisova tvrdog poslovnog menadžmenta.

Eto nažalost taj „duel“, da ga tako nazovemo, izostao je.

Moja je dužnost, naravno, zahvaliti našim domaćinima. Orisovoj ekipi čestitam rođendan. Dvadeseti. Ta dvadesetogodišnjica nije slučajna i valjda ću je još nekoliko puta spomenuti. U ime arhitekata okupljenih oko SEND-a zahvaljujem i pozdravljam posebno Andriju Rusana te zahvaljujem na beskrajnoj energiji koju ulaže u projekt „Oris“. Vjerojatno će tek vrijeme koje dolazi sve to ispravno valorizirati.

Sad je red na Nikolu. Nikola Bašić je arhitekt kojeg sam upoznao sedamdesetih godina na fakultetu. Bio je nastavnik na Katedri za javne objekte i nas nekoliko vrlo smo ga brzo „prepoznali“, gledali zadivljeno, slušali i pratili njegove crteže. Imao sam veliku sreću i čast biti njegovim studentom. I otkrit ću vam malu, ali važnu tajnu, kao autor ove izložbe skica. Najbolji meštar skica je zapravo Nikola. Nadam se, Nikola, da su tvoje skice arhivirane i da nisu negdje propale i završile u smeću jer, moram reći, kad govorim o skicama, da su one zapravo bezvrijedne te ne znače ništa osim možda nama kao dokument nekog vremena. Ili, preciznije, trenutka. Skicen-papir je transparentan i izrada ovakve skice traje nekoliko minuta. Mi to radimo na način provjere koncepta i idemo jedan na drugi, kao da slažemo layere, sve do onog zadovoljavajućeg. Moja je osobnost u tome da ona skica koja mi se učini uspjelom bude kolorirana te se smatra „konačnom“, barem u tom trenutku. Skica je simbioza uma, mašte, trenutka transformiranog rukom, vođena linijom flomastera na tom fantastičnom papiru. Te su skice pragmatično gledajući nepotrebne u proceduri procesa arhitektonskog projektiranja i osim što su bezvrijedne, Nikola je odlično elaborirao u svom govoru njihovu iskrenu i beskrajnu valorizaciju i značaj.

Moram zahvaliti i jednoj osobi koja je pridonijela da se ove skice na ovaj način objelodane. Naime, kad sam ih našao, a našao sam ih prije nekoliko mjeseci, Jasenka Tomek došla je u moj atelijer, pogledala ih i jednostavno izjavila: „Pa te skice su odlične i ja bih

to željela imati, jednu, evo baš ovu...". Naravno da sam tu izjavu shvatio i prihvatio kao laskanje. Ali u tim njenim rečenicama bilo je i nešto iskreno. Tu sam iskrenost pročitao, i ona je probudila iskru. Zahvaljujući tome nastala je ova izložba. Naravno, sudjelovali su i arhitekti SEND-a kojima iskreno zahvaljujem, kao i svima koji su bili u ovoj organizaciji.

I baš na kraju, moram priznati: pripremajući ovu izložbu (evo sad mi već i glas drhti), mislio sam na jednu ekipu ljudi okupljenih oko Instituta za arhitekturu i urbanizam i prostorno planiranje u Sarajevu. To su moji dragi prijatelji, otprilike istih smo godina, koji su krajem sedamdesetih počeli raditi na Institutu. Bili smo suradnici profesora Živorada Jankovića, Branka Bulića, Zlatka Ugljena i ostalih. Sve pod dirigentskom palicom profesora Svetozara Bogunovića, koji je bio statičar (legendarni profesor statike na Arhitektonskom fakultetu), dugogodišnji direktor i kreator tog Instituta. Moć tadašnjeg Instituta za arhitekturu i urbanizam je s današnjeg stajališta vrlo teško točno procijeniti. Kao projektantska organizacija, bio je moćan i odlično konfiguriran. Mi, mladi, puni entuzijazma, radili smo kao suradnici, ulazili u svijet arhitekture pod ozbiljnim mentorstvom naših autoriteta. Zadatak nije bio jednostavan. Ni nama, ni našim profesorima.

Nova tipologija bosanske arhitekture 20. stoljeća dobila je temelje u radovima profesora Jurja Neidharta i Dušana Grabrijana. Zlatko Ugljen nastavio je tu misiju i liniju koja vjerojatno nema kraj. Mi bismo je nastavili ambiciozno. Ta tipologija, zanimljiva naziva „bosanski slog“ prekinuta je i nastupila je jedna sasvim nova. Karijere koje su na silu prekinute ratom nastavile su se diljem svijeta. Jedan od tih dragih ljudi je i Brano Kovačević. Došao je iz Moskve i ne znajući koliku mi je radost danas učinio. Ostali su raspoređeni po planetu, od Amerike preko Moskve do Australije i Novog Zelanda... svugdje... ali nisu tu.

Na posljednjem otvorenju izložbe u Beču bio sam kratak, rekao sam kako imam nekoliko strasti u životu. Jedna je arhitektura, a druga je organiziranje partyja. Tada sam zamolio prisutne „napravimo party“. A ovog puta ću se samo pozvati na jednog od sponzora, a to je moj prijatelj Anton Katunar, i na njegovo vino. Prije nego što bacim lopticu Antonu Katunaru, zahvalit ću glavnom sponzoru. Glavni sponzor je tvrtka SBS, to je ponovno jedan dvadesetogodišnji rođendan. Štefe, gdje si, nema ga? Eno ga. Dvadeset godina je l'? Dvadeset i pet! Moram reći, ne bez ponosa, da sam sudionik tih prvih godina. SBS je tvrtka koja se profilirala u vrlo ozbiljnu izvoditeljsku organizaciju fasada i pročelja. I za kraj da se vratim na Katunara, koji nas je razveselio vinom, probajte korčulanske kolače i, molim vas, želio bih vam ugodno i lijepo vrijeme, tj. večer, koju ćete provesti nasmijani među ovim skicama i s mojom majkom.

Hvala vam lijepa na dolasku.

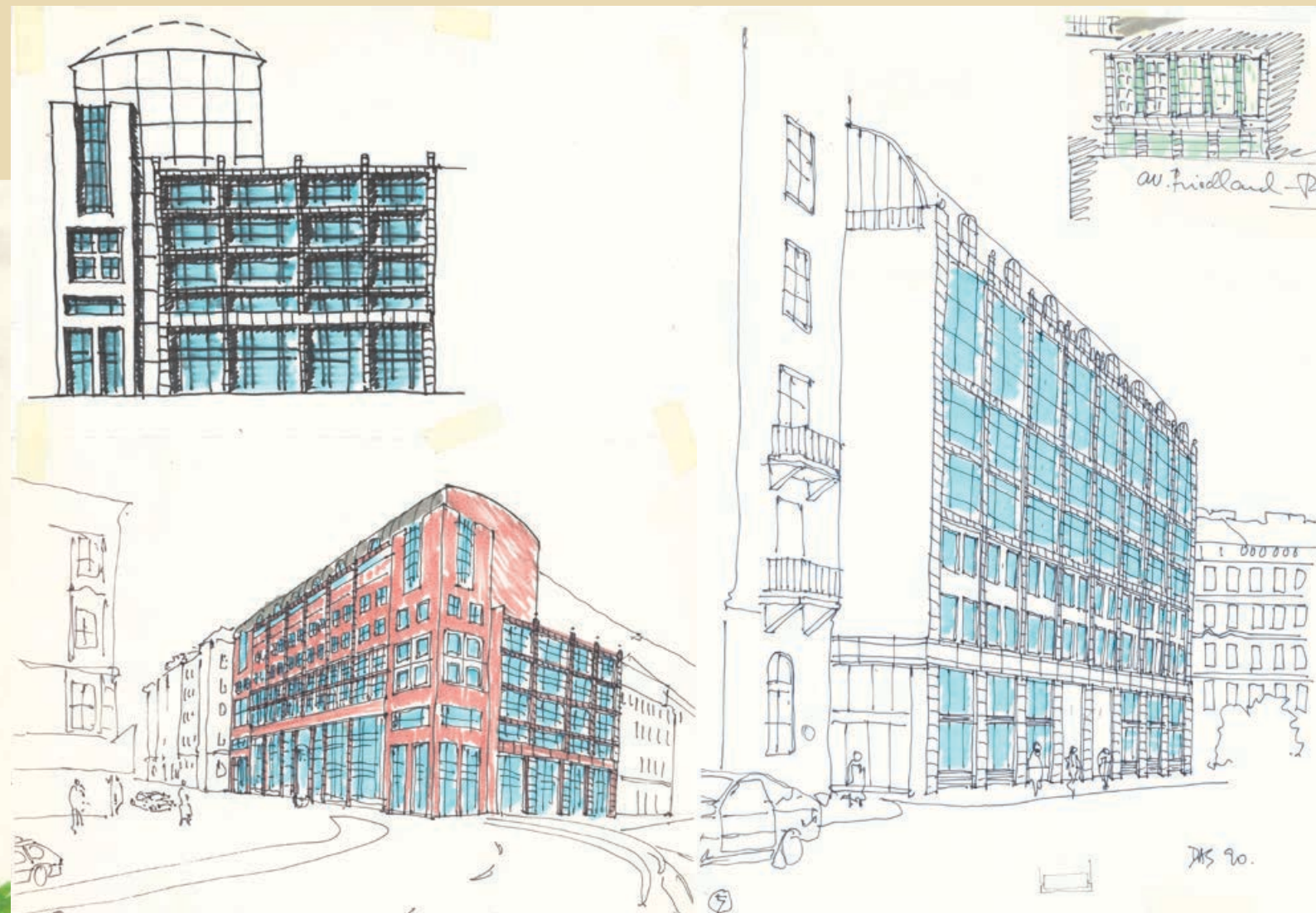
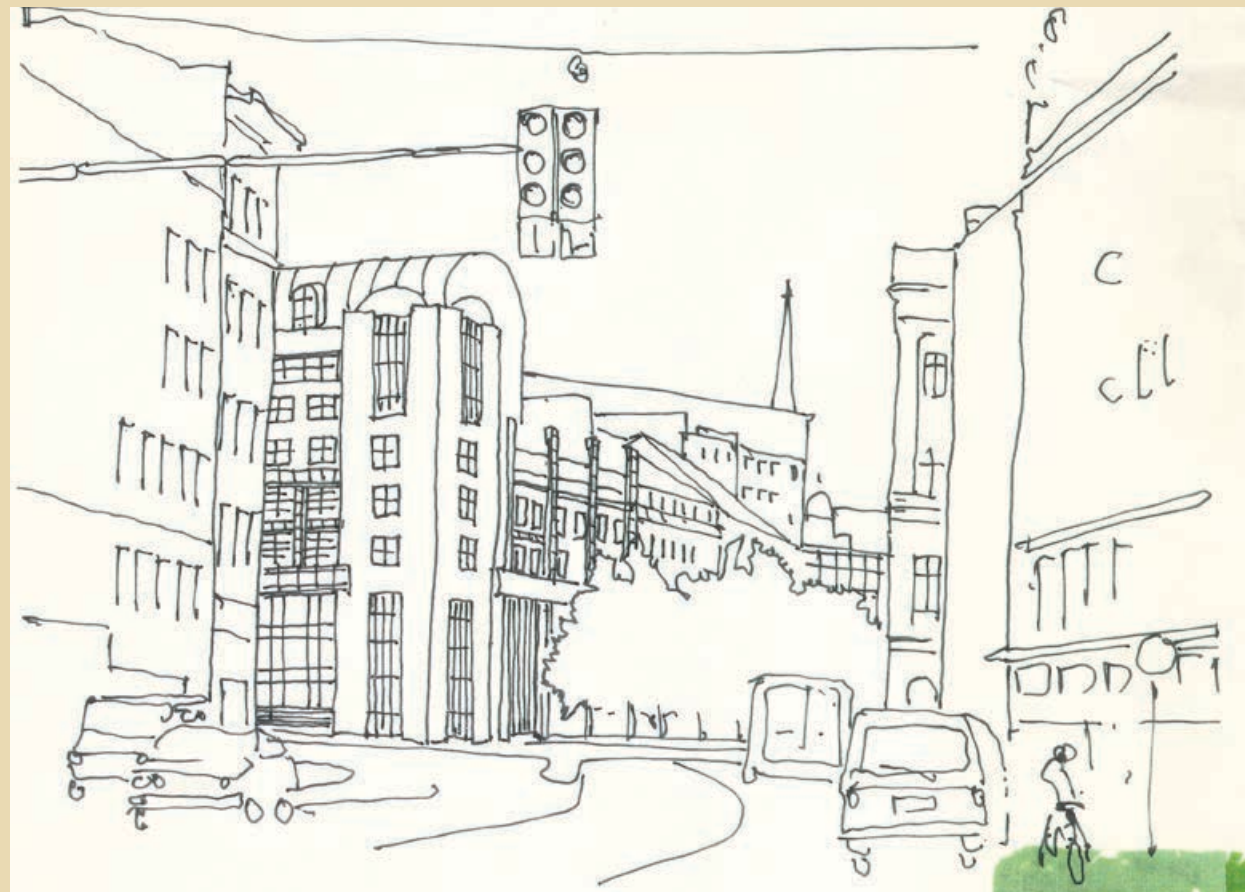
NEKOLIKO FOTOGRAFIJA S IZLOŽBE

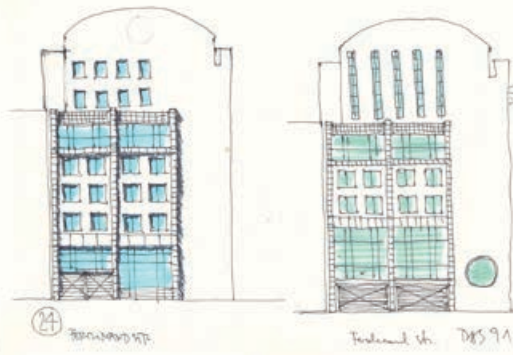
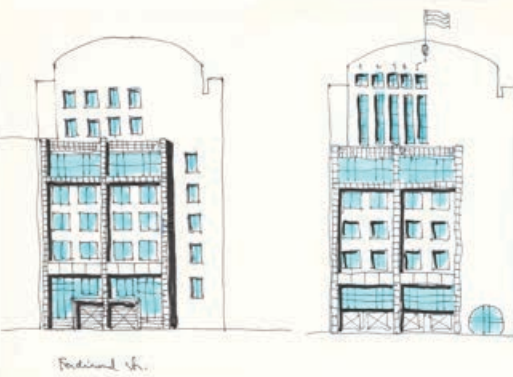
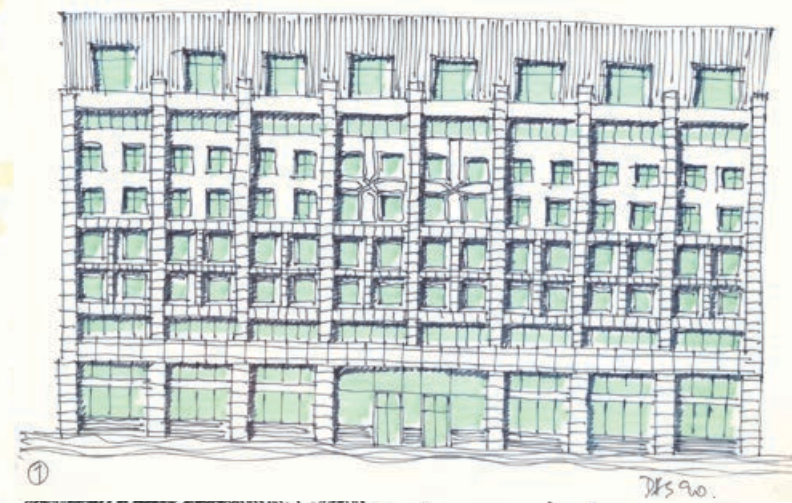
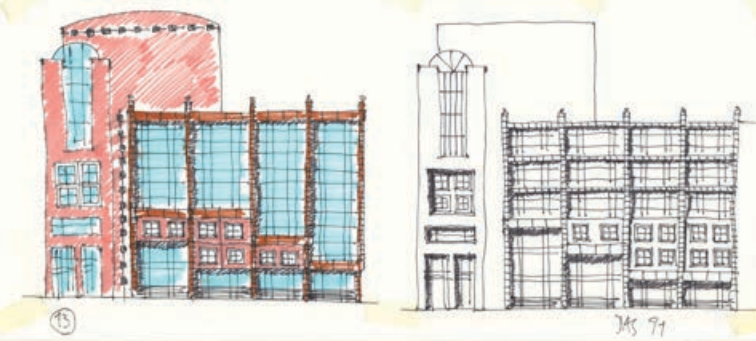
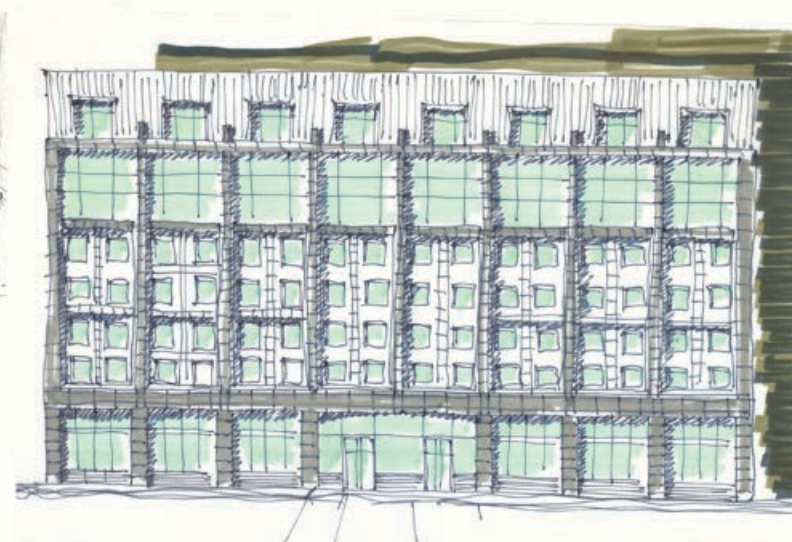
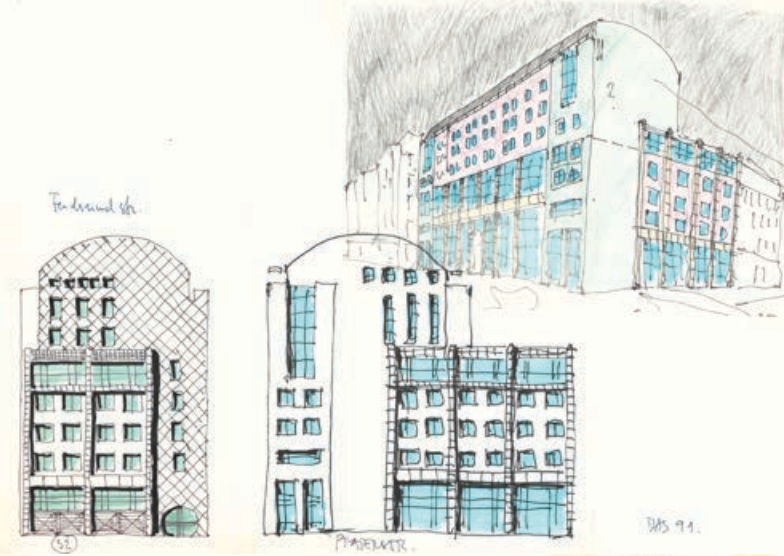

Aspernbrückengasse, 1030 Wien, 1990/91.

Arhitektonski ured MLB

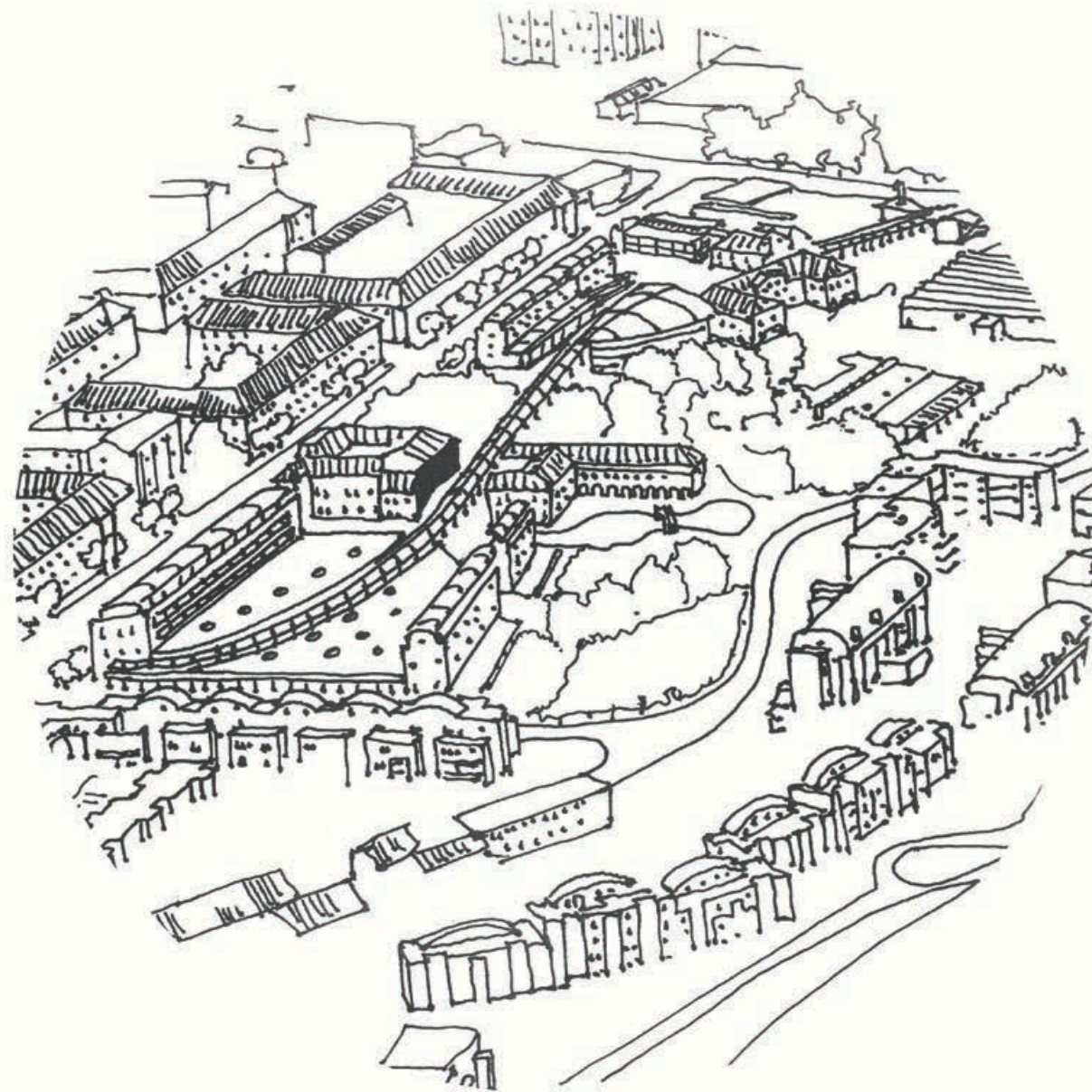
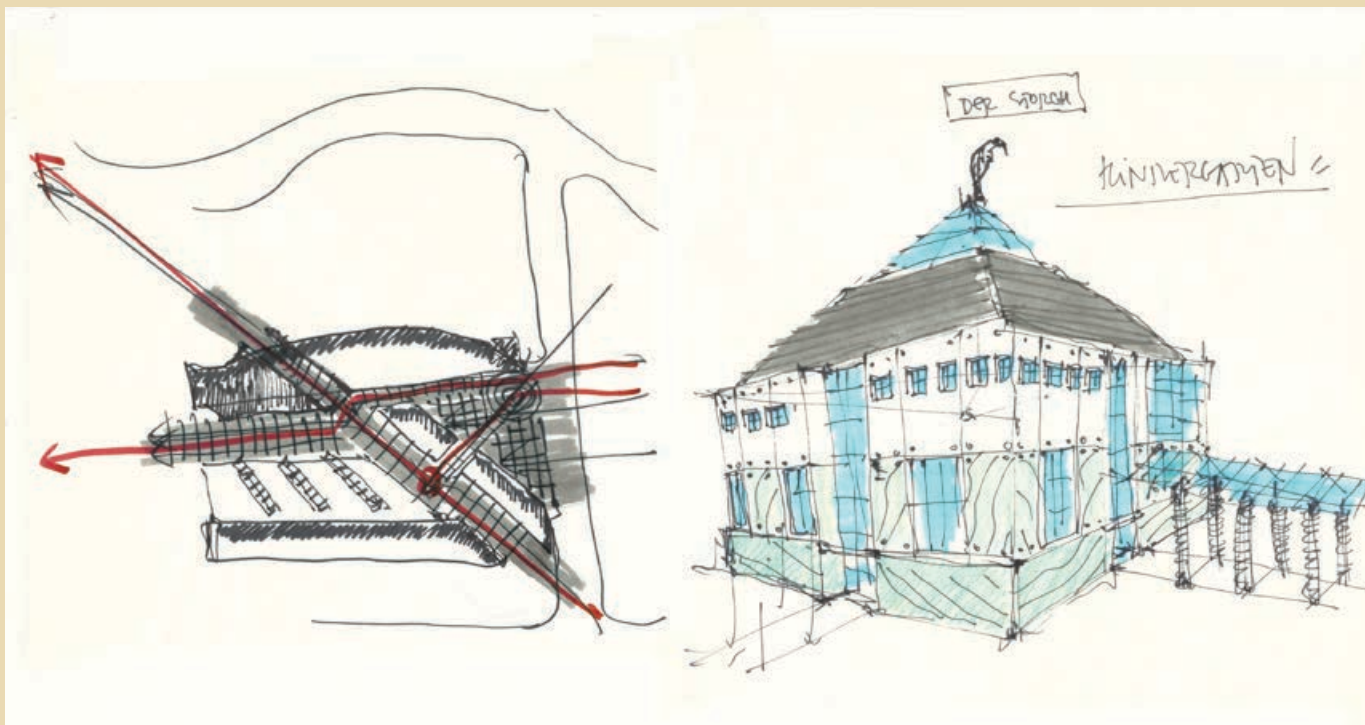
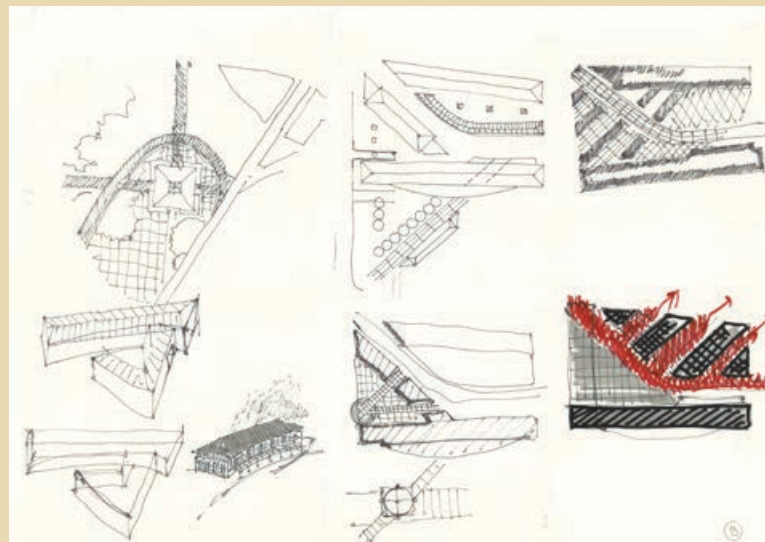
Jedan od najvažnijih dijelova 2. Bezirka. Nastavak ili početak Praterstrasse. Kreiranje pročelja poslovnog objekta zahtijevalo je mnoštvo varijantnih rješenja. Objekt je izgrađen 1993. godine.

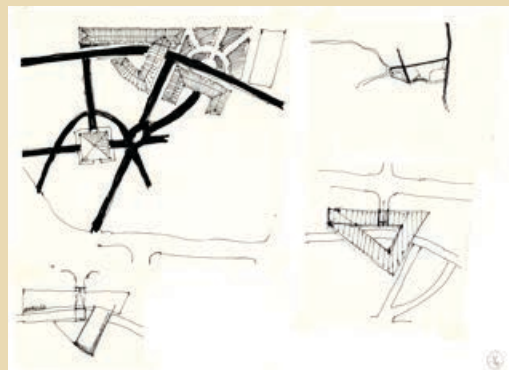
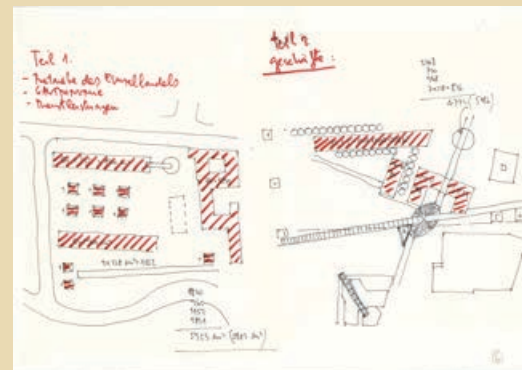
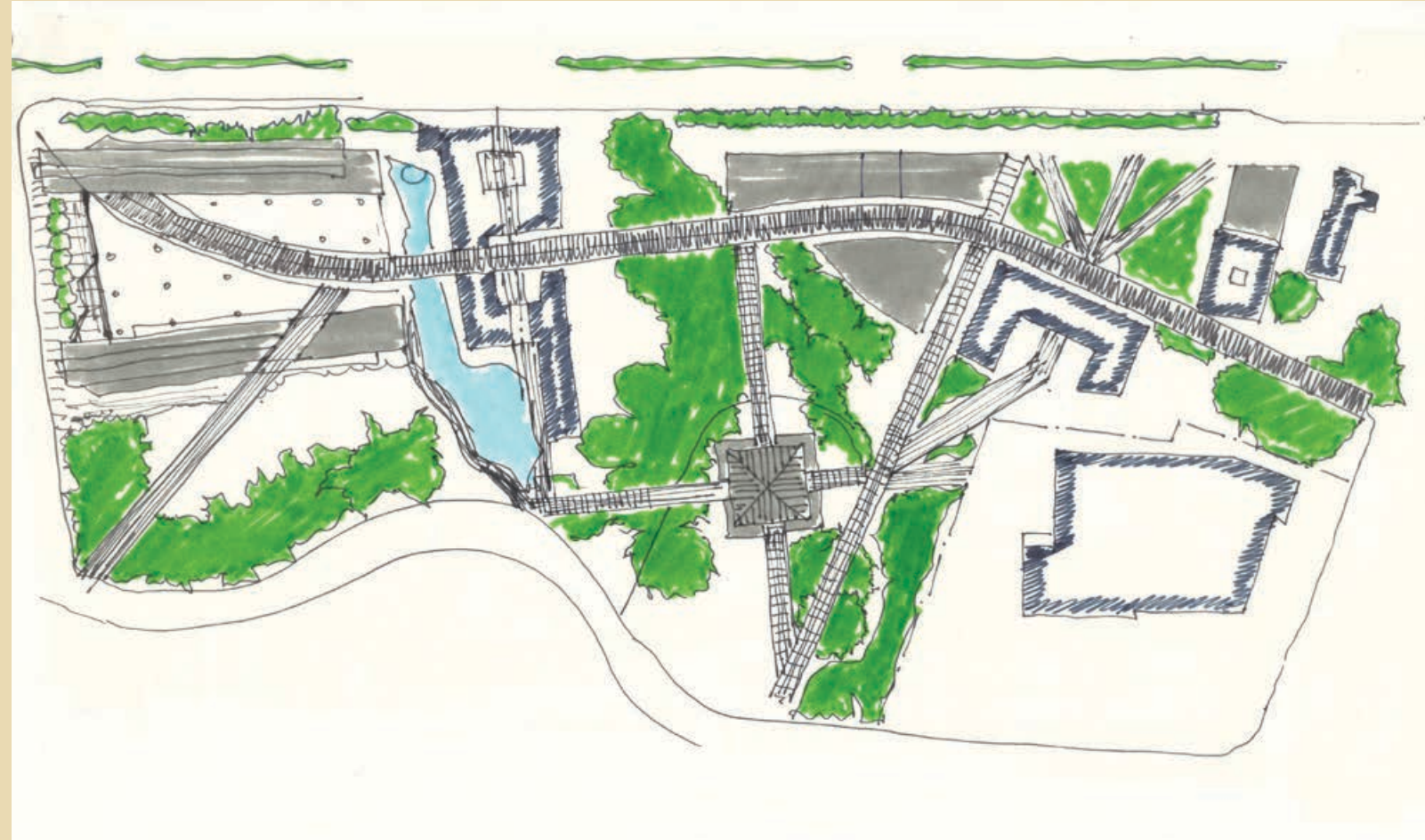
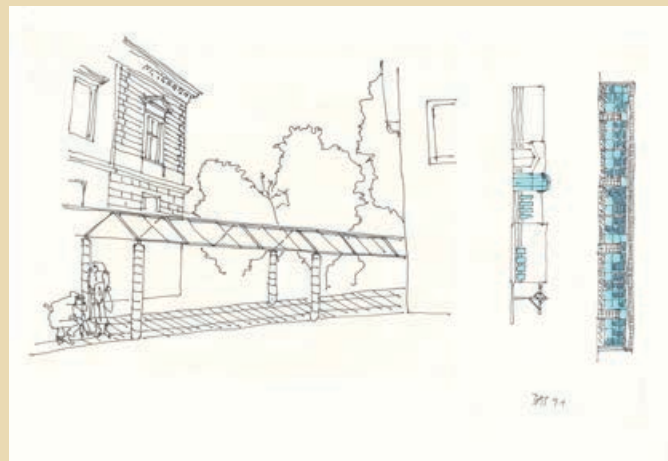
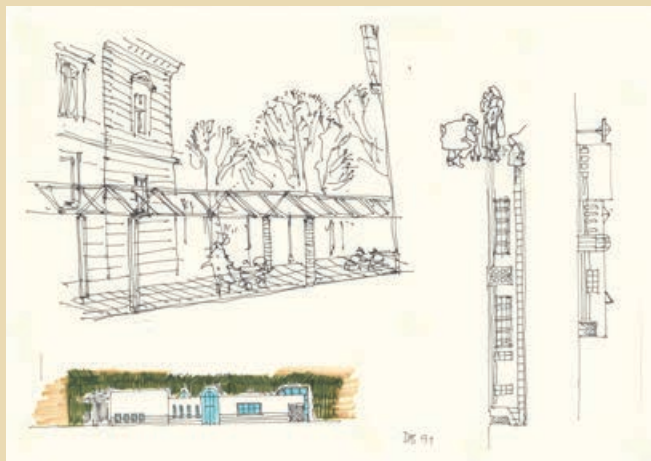
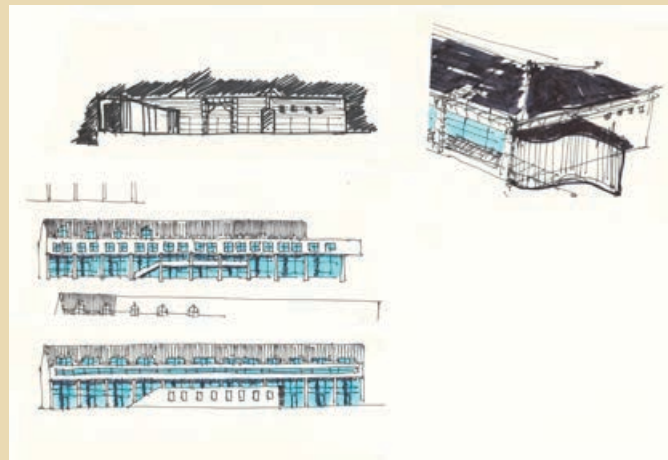
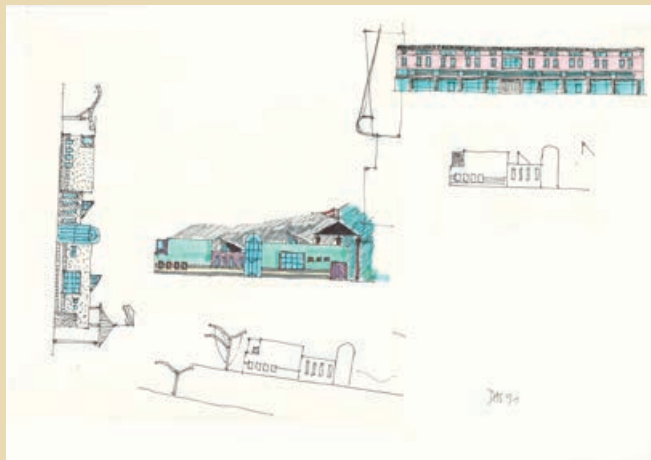
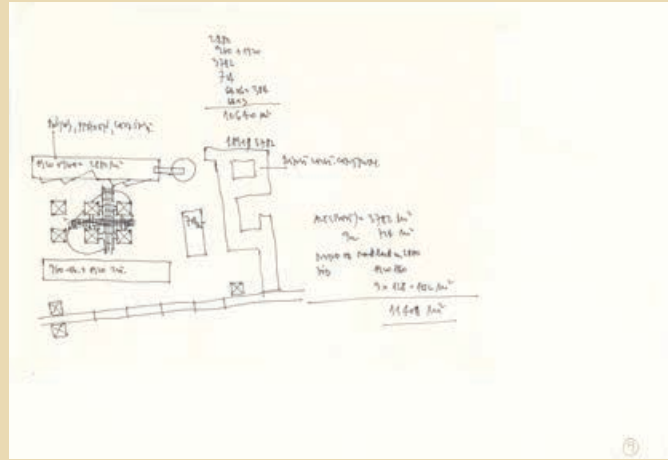
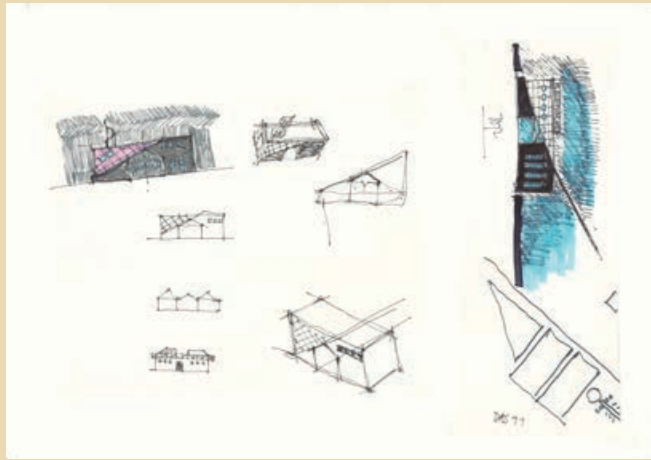

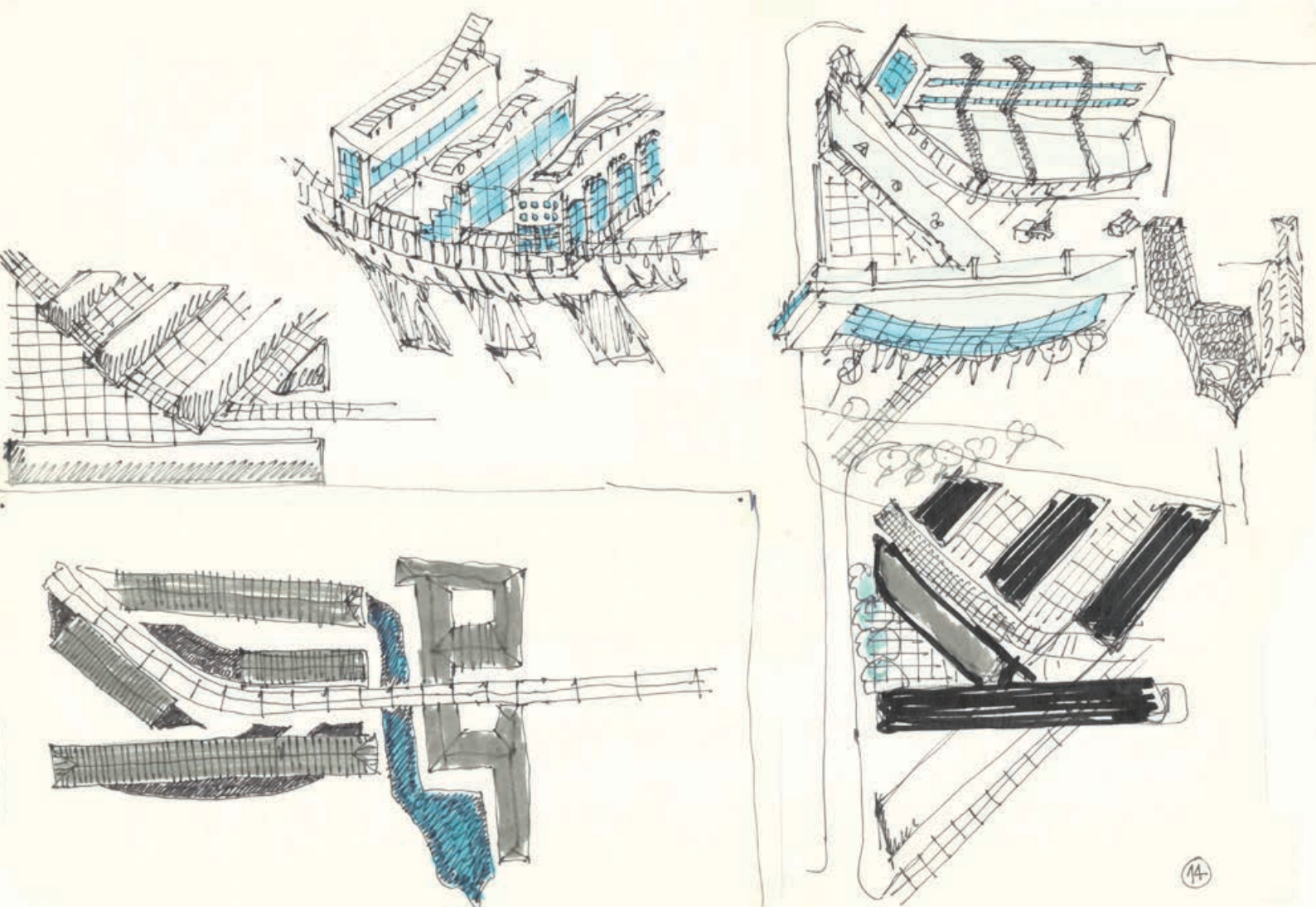

**Natječaj (urbanističko/
arhitektonski) za "Klein
Muenchen" (dio grada)
u Lienzu, 1991.**

Arhitektonski ured MLB
Sveobuhvatni natječaj za
uređenje ovoga dijela grada.
Urbanistički i arhitektonski
projekti. Stambeni objekti,
škole, vrtići i poslovni dio..
Rad nije dobio 1. nagradu.

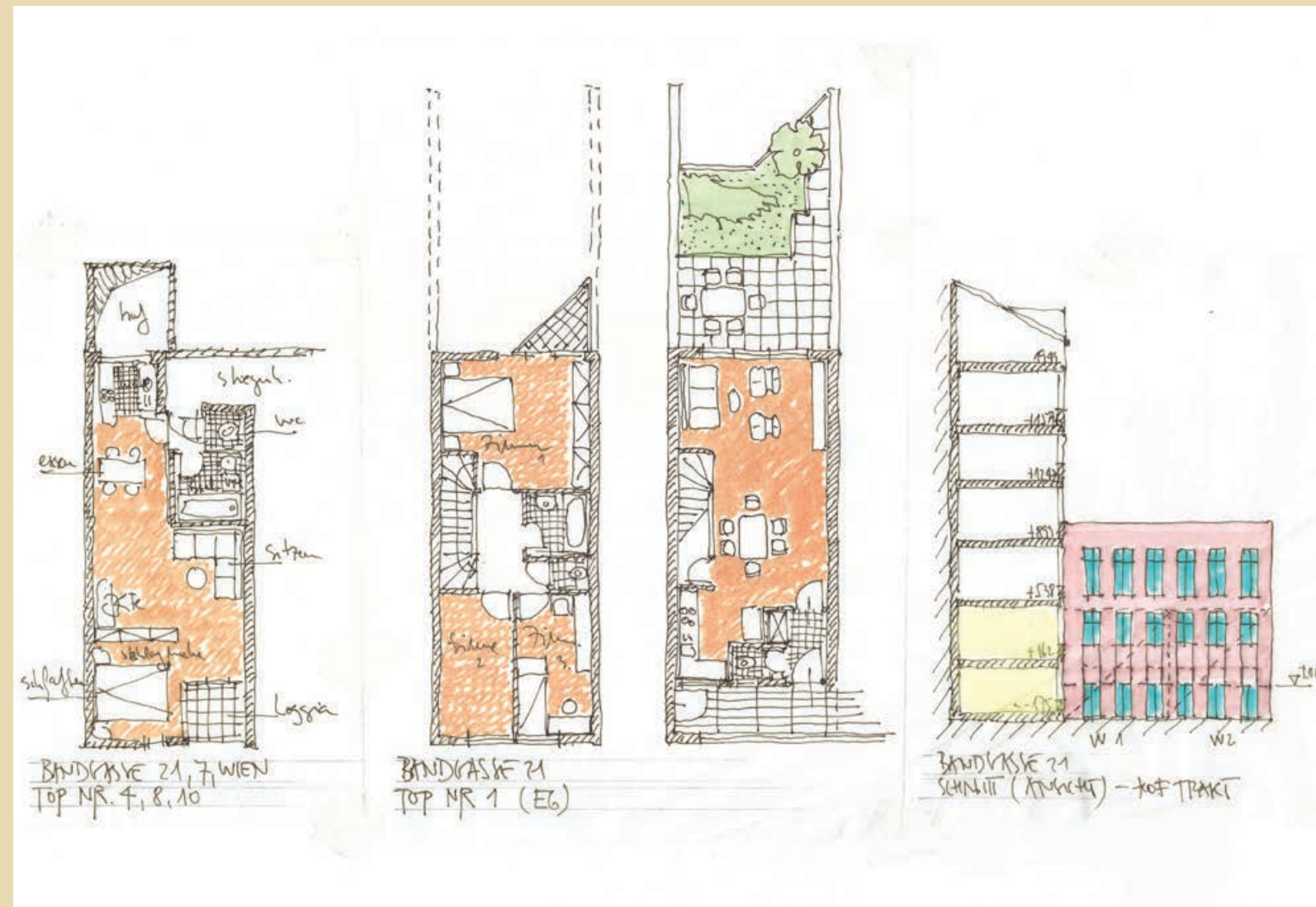
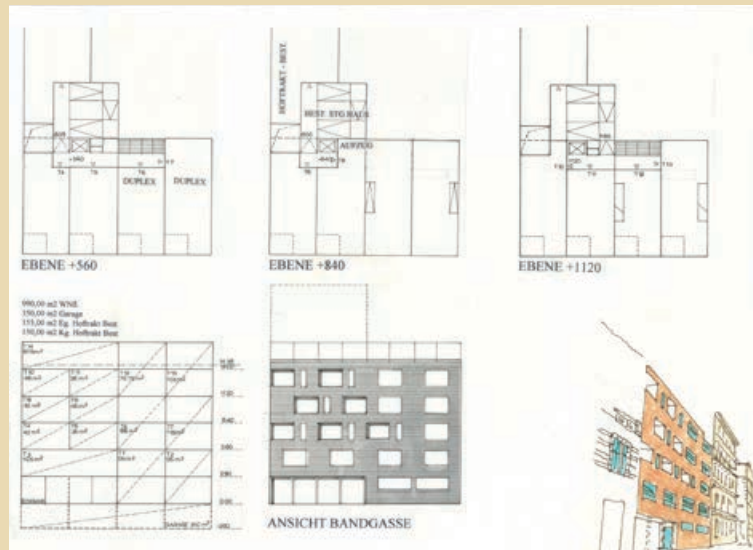
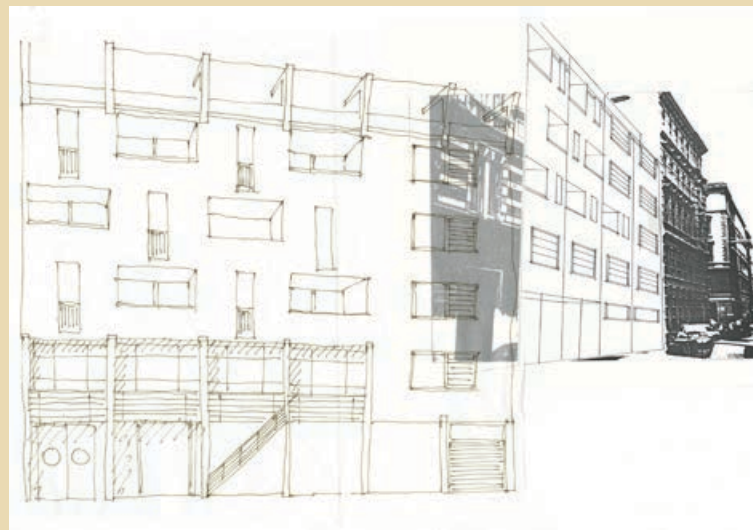

**Bandgasse 21, 1070
Wien, 1996.**

**Investitor: Roman Mueller
GmbH**

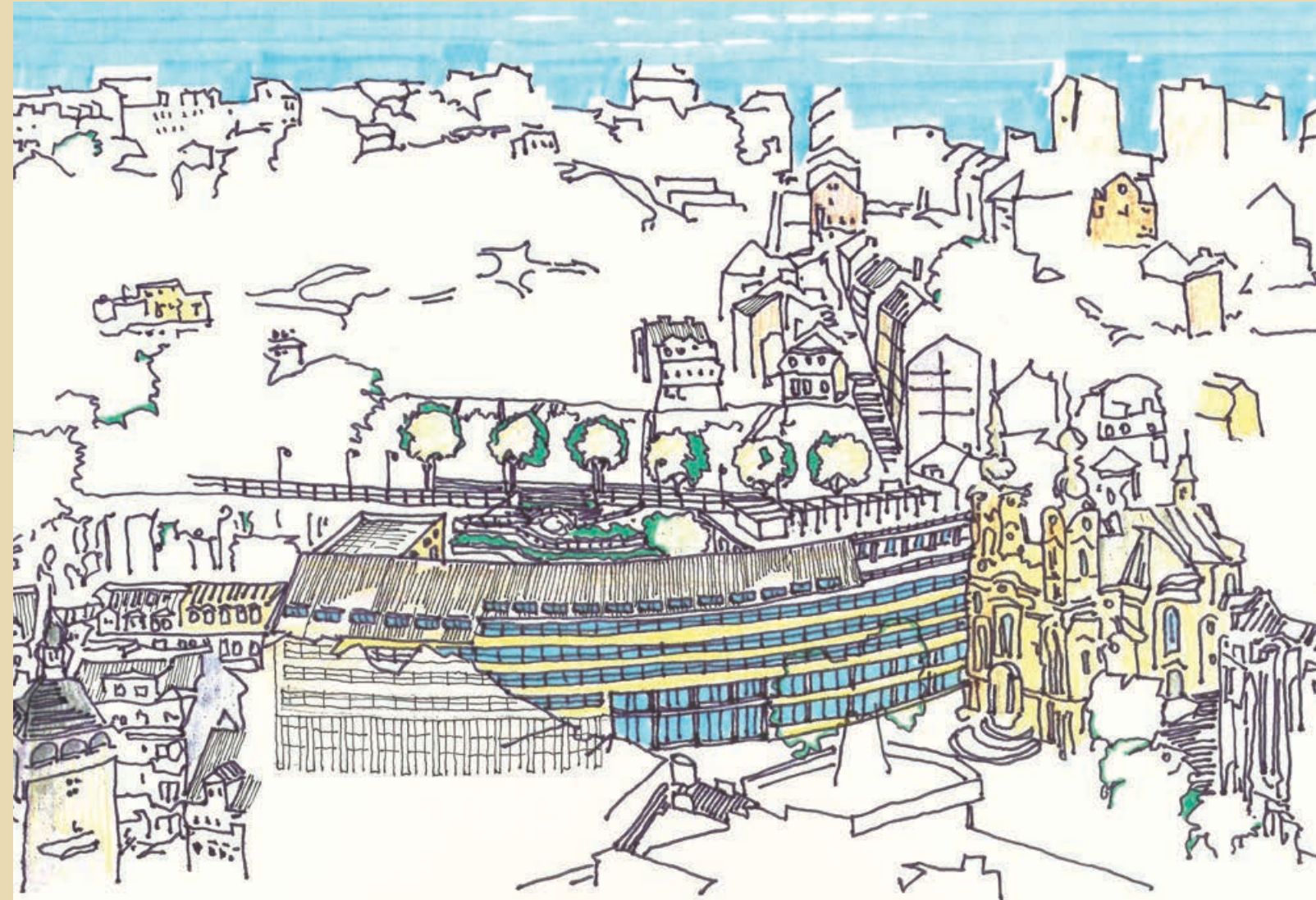
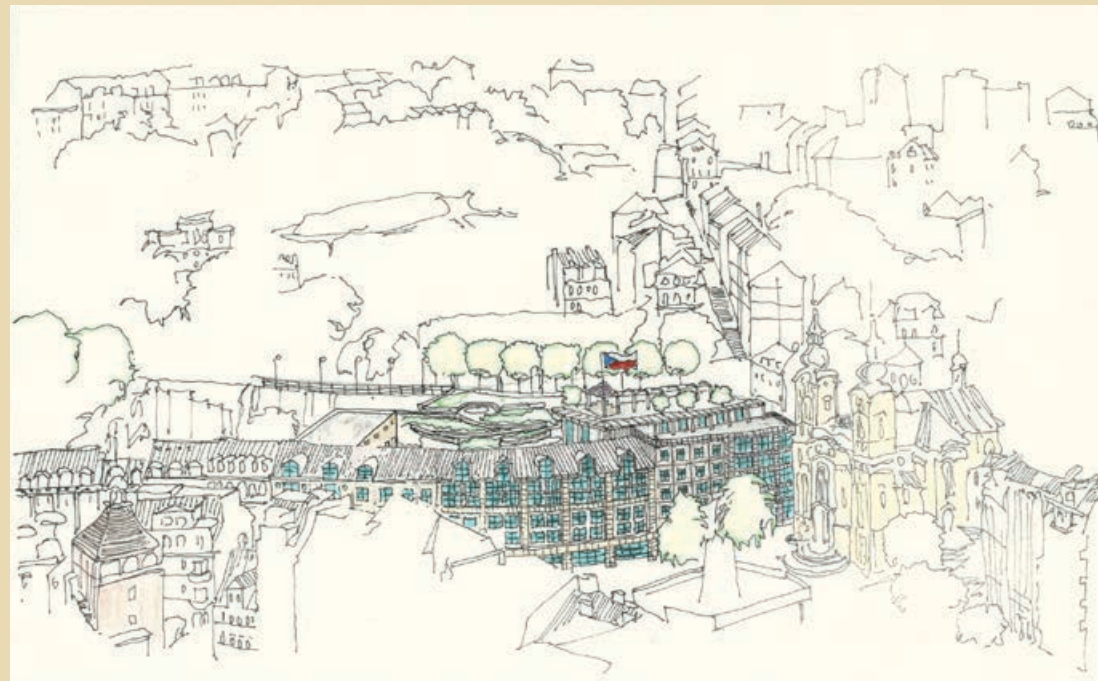
Projekt za ulični dio objekta. U dvorišnom smo imali stan u potkrovlju i atelier na 1. katu. Izrađen je i glavni projekt (Einreich-plan), građevna dozvola, uz pohvalu Ma 19 (odjel za procjenu kvalitete arhitektonskog rješenja). Nažalost investitor je prodao objekt. Novi vlasnik – novi arhitekt – novi projekt (neuspjao).

**Lázeňský Hotel
Karlovy Vary, 1991.**

**Arhitektonski ured Marschalek,
Ladstätter, Beck**

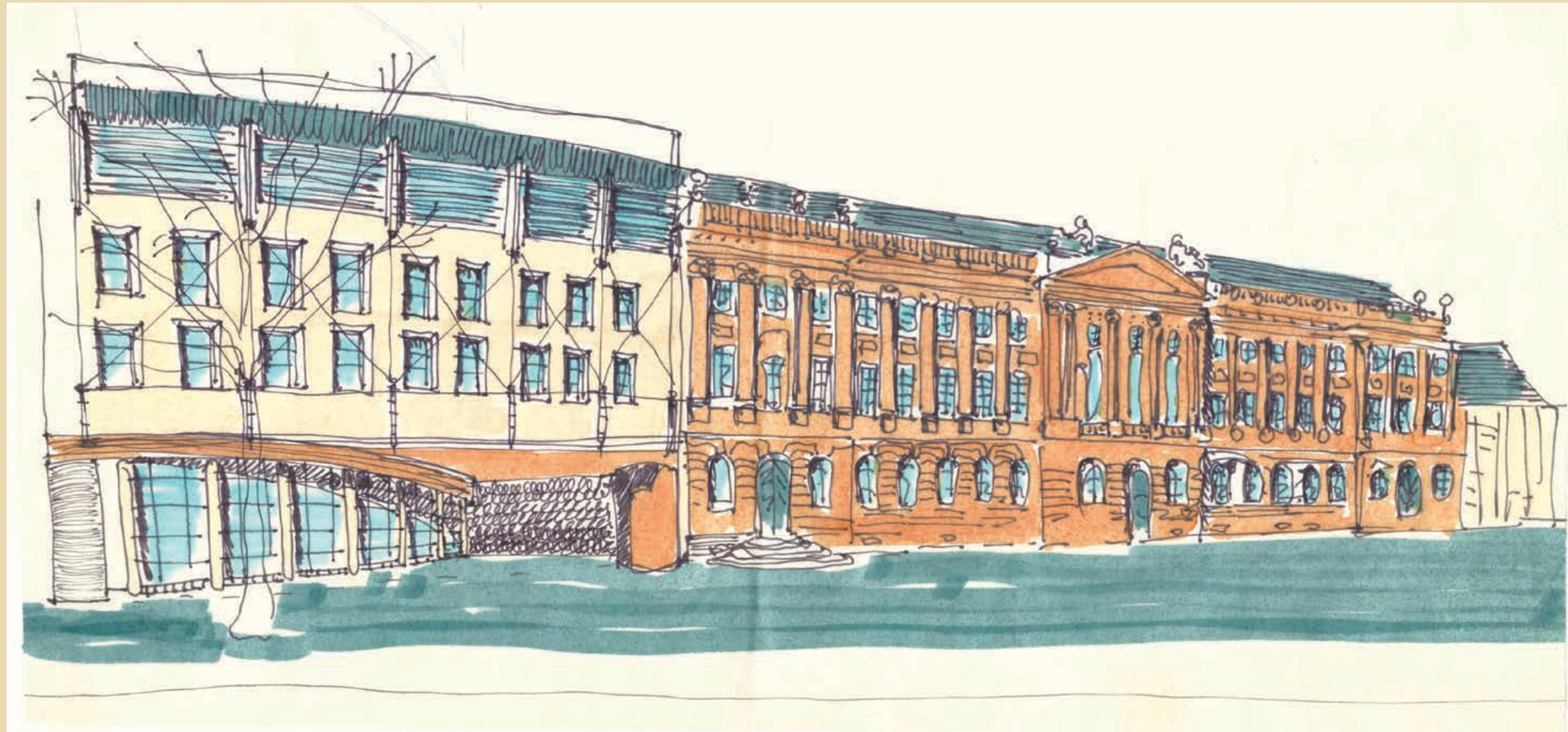
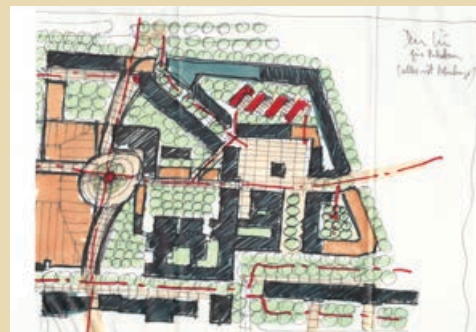
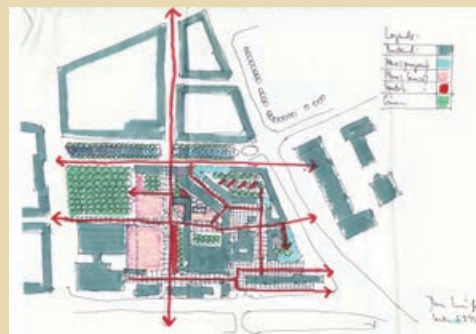
*Rok za izradu ovih skica je bio 2 dana.
Hotel smješten u samoj gradskoj jezgri.
Nepoznata je sudbina ovoga projekta kao
i ishod sastanka arhitekata, bankara i
gradonačelnika.*

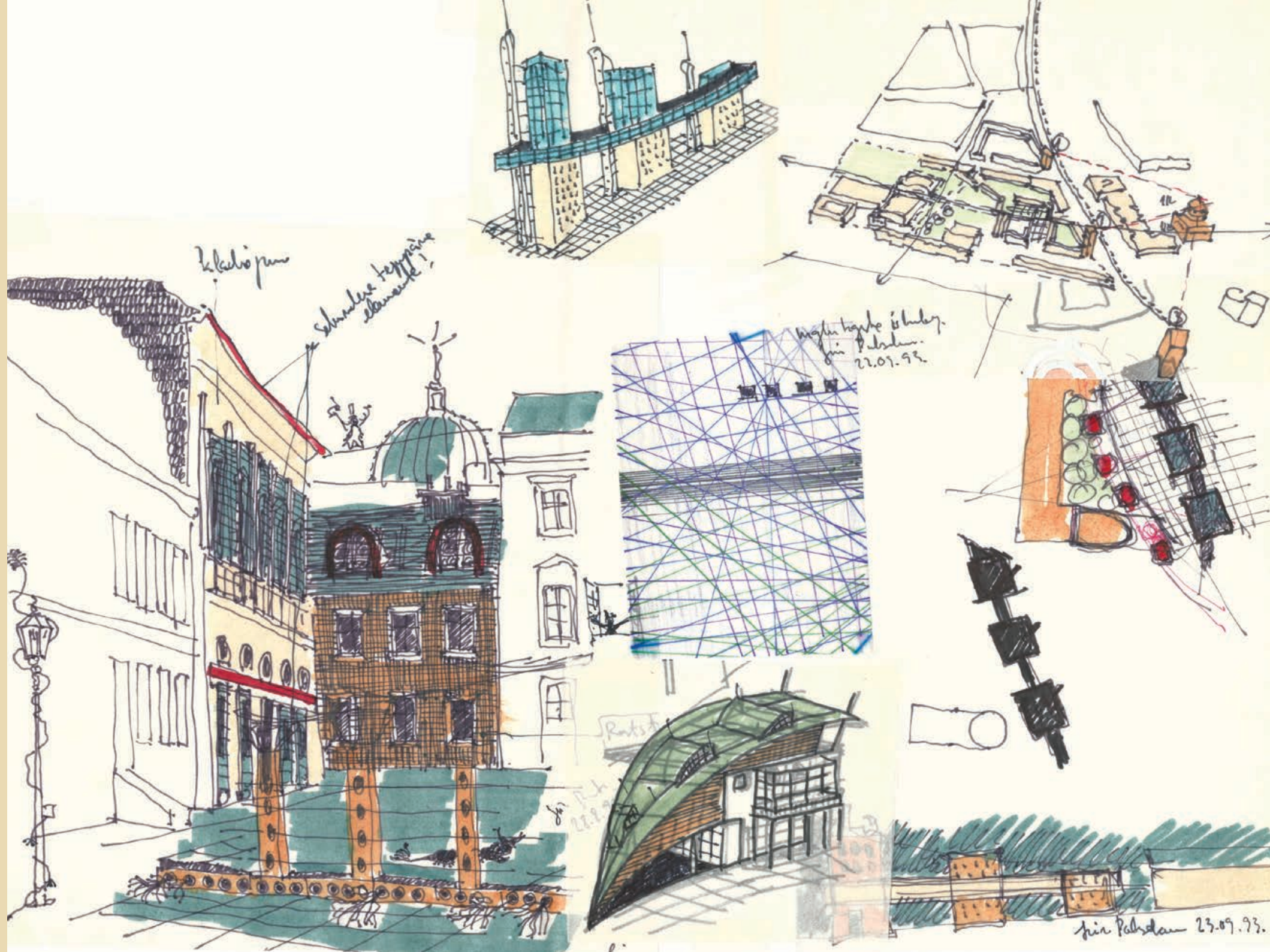
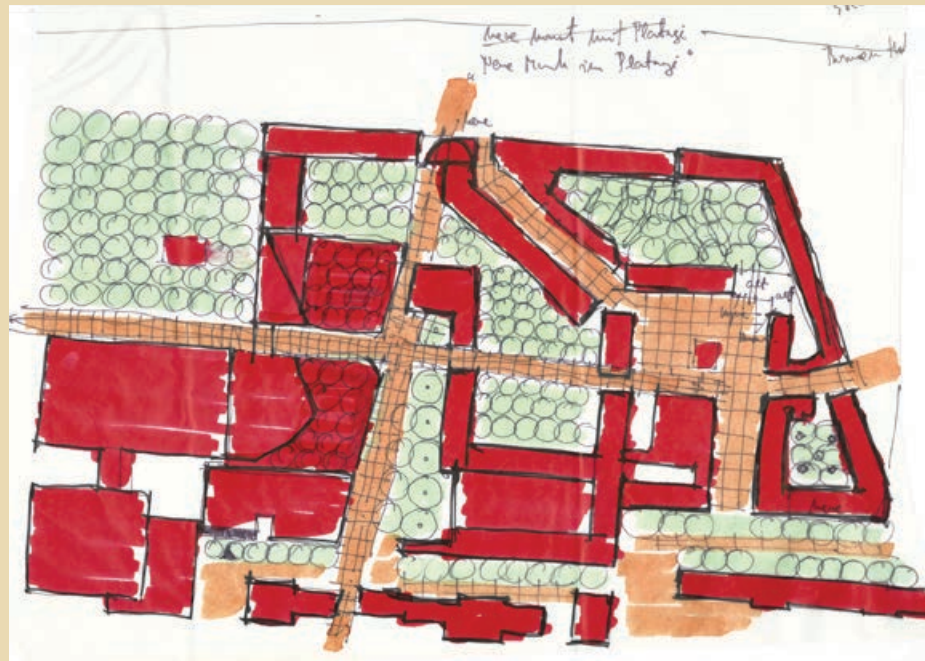

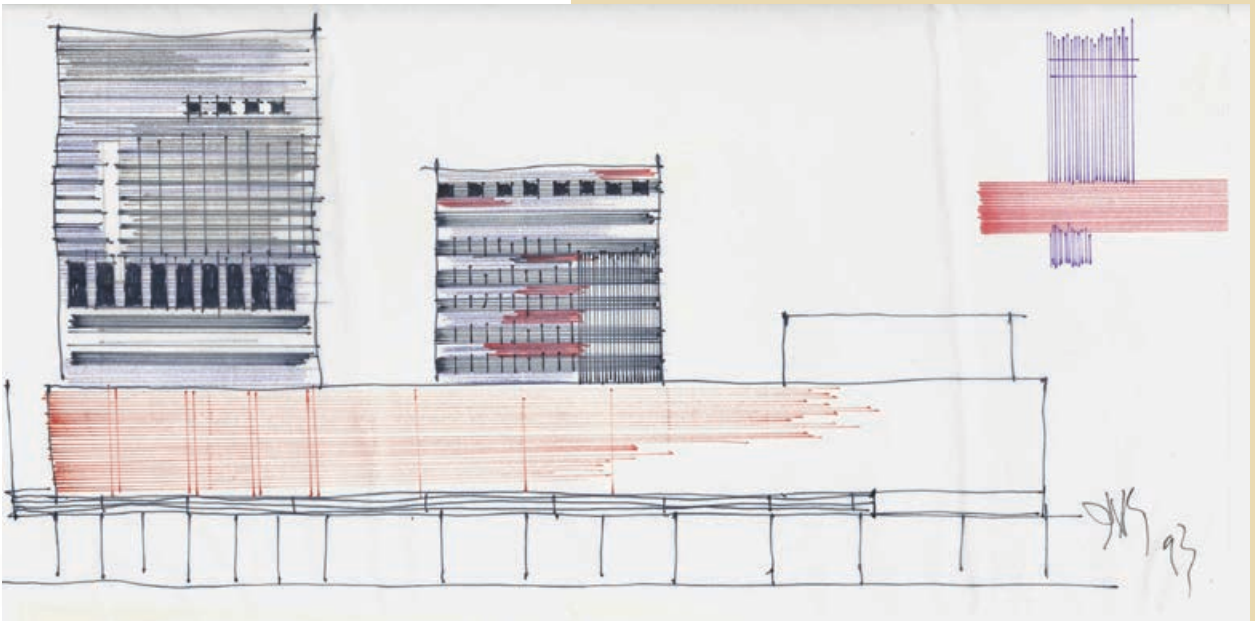
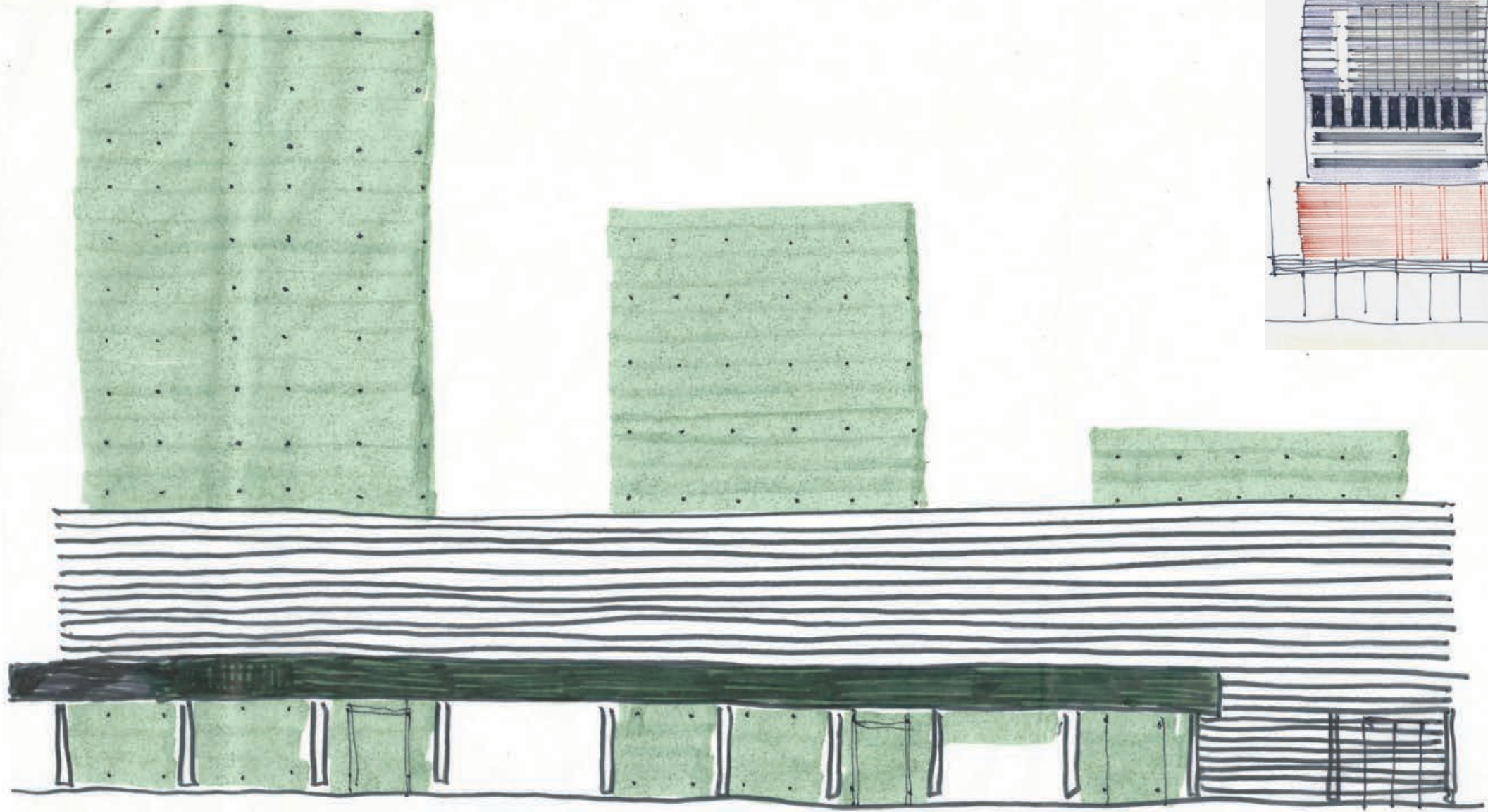
**REVITALISIERUNGSBEREICH IM
QUARTIER NEUER MARKT UND
PLANTAGE**

**Revitalizacija kvarta "Neuer Markt
und Plantage" u Potsdamu, 1996.**

*Atelier für Architektur (Senečić)
Urbanističko/arhitektonski natječaj*

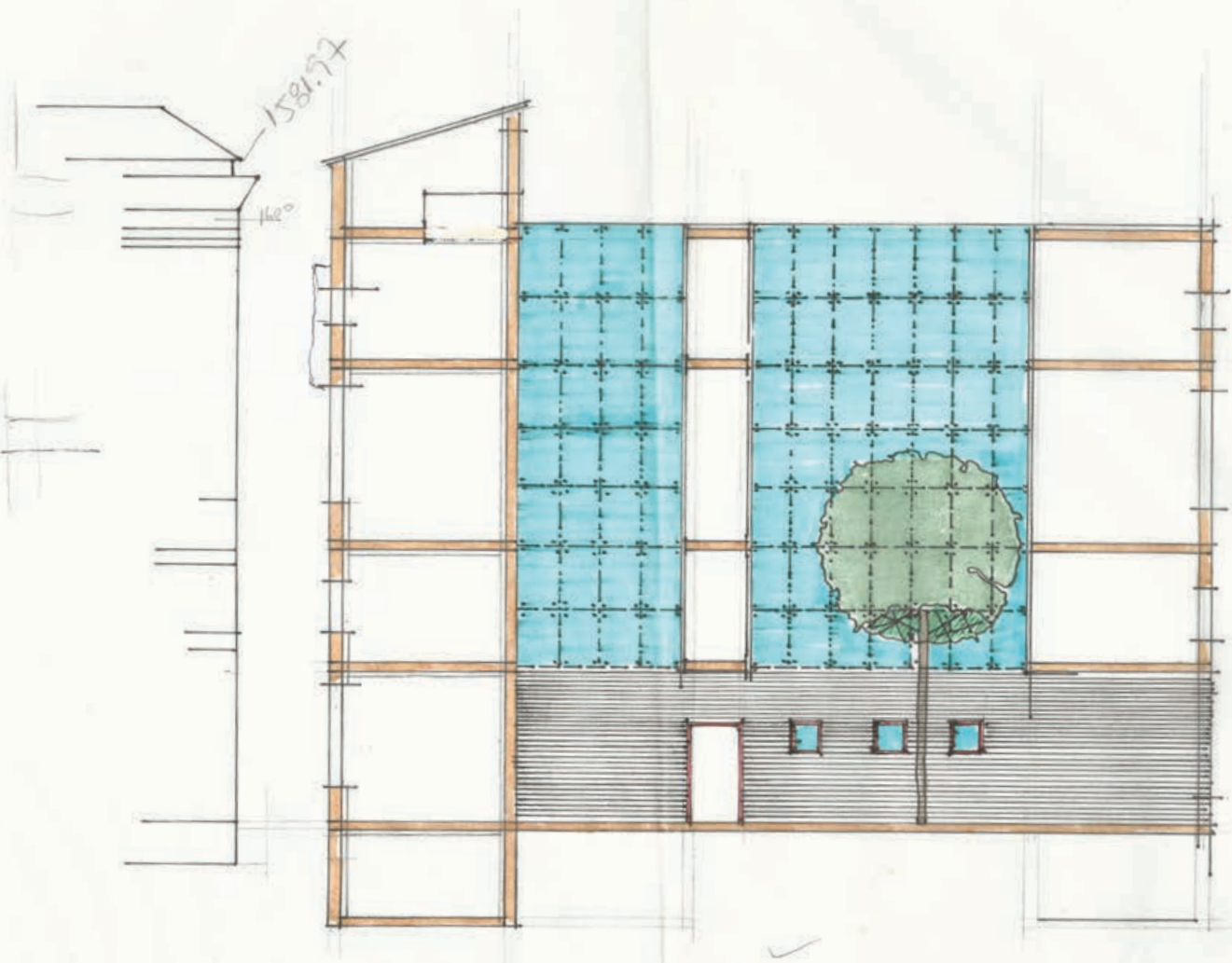
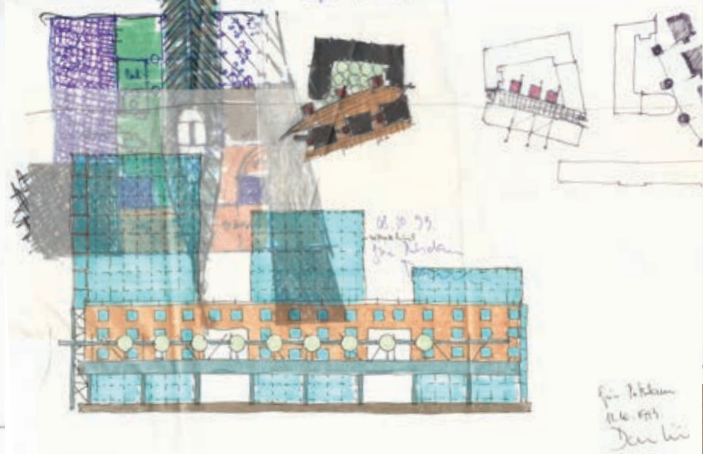
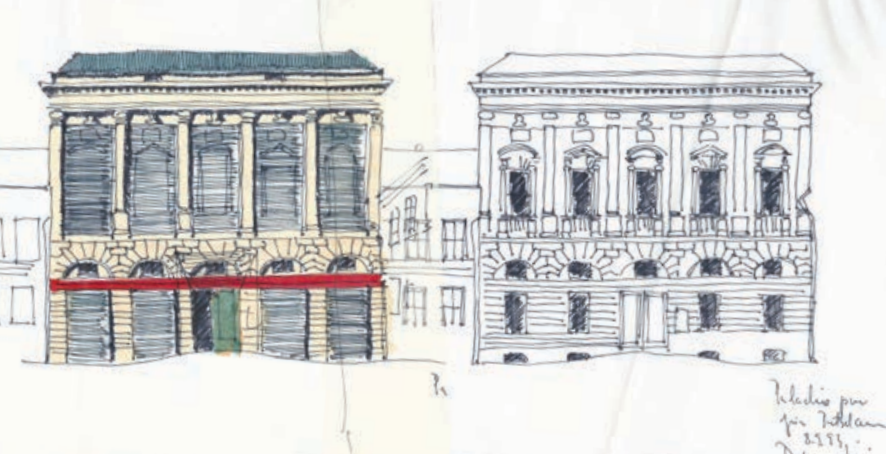

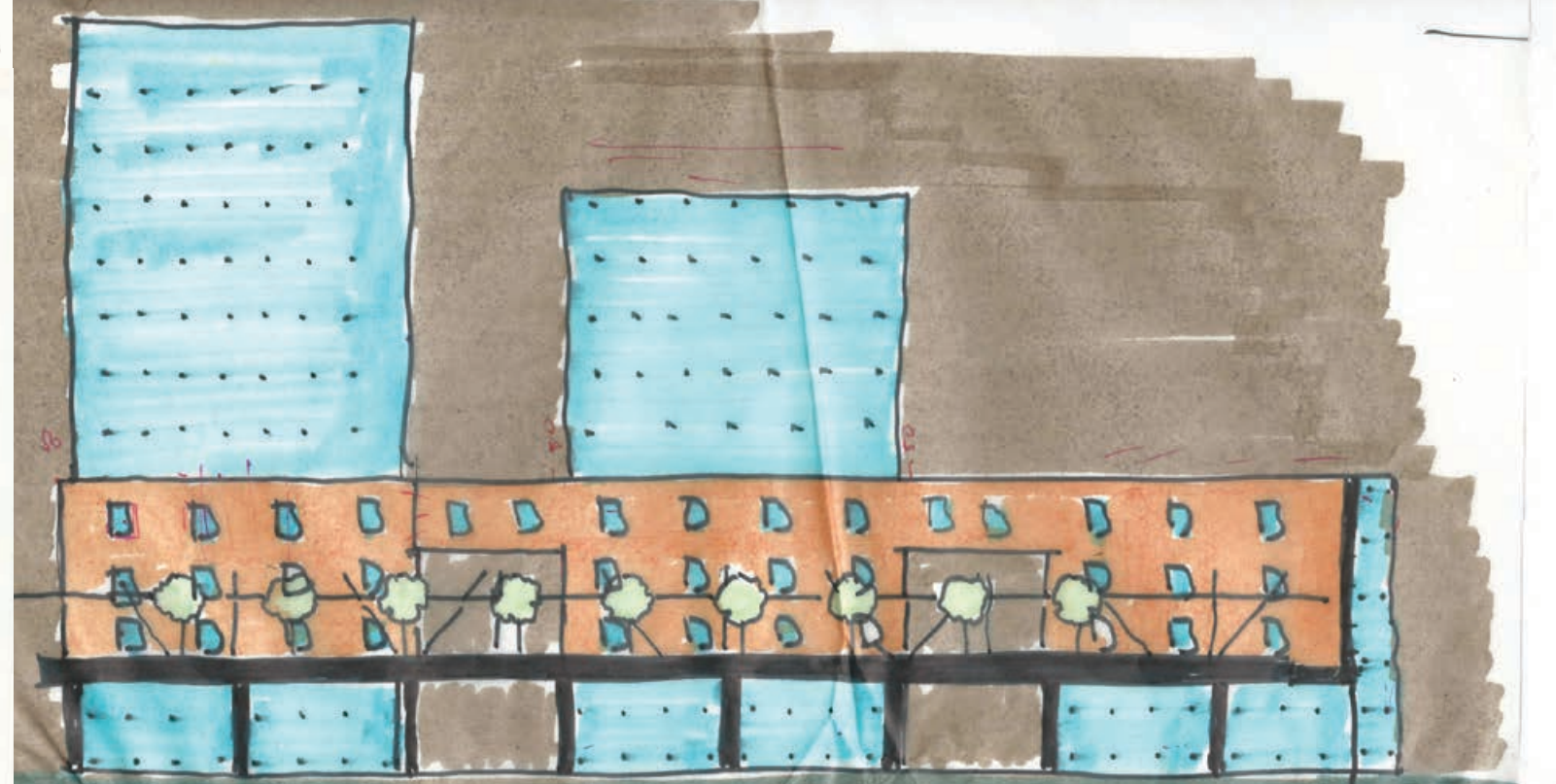

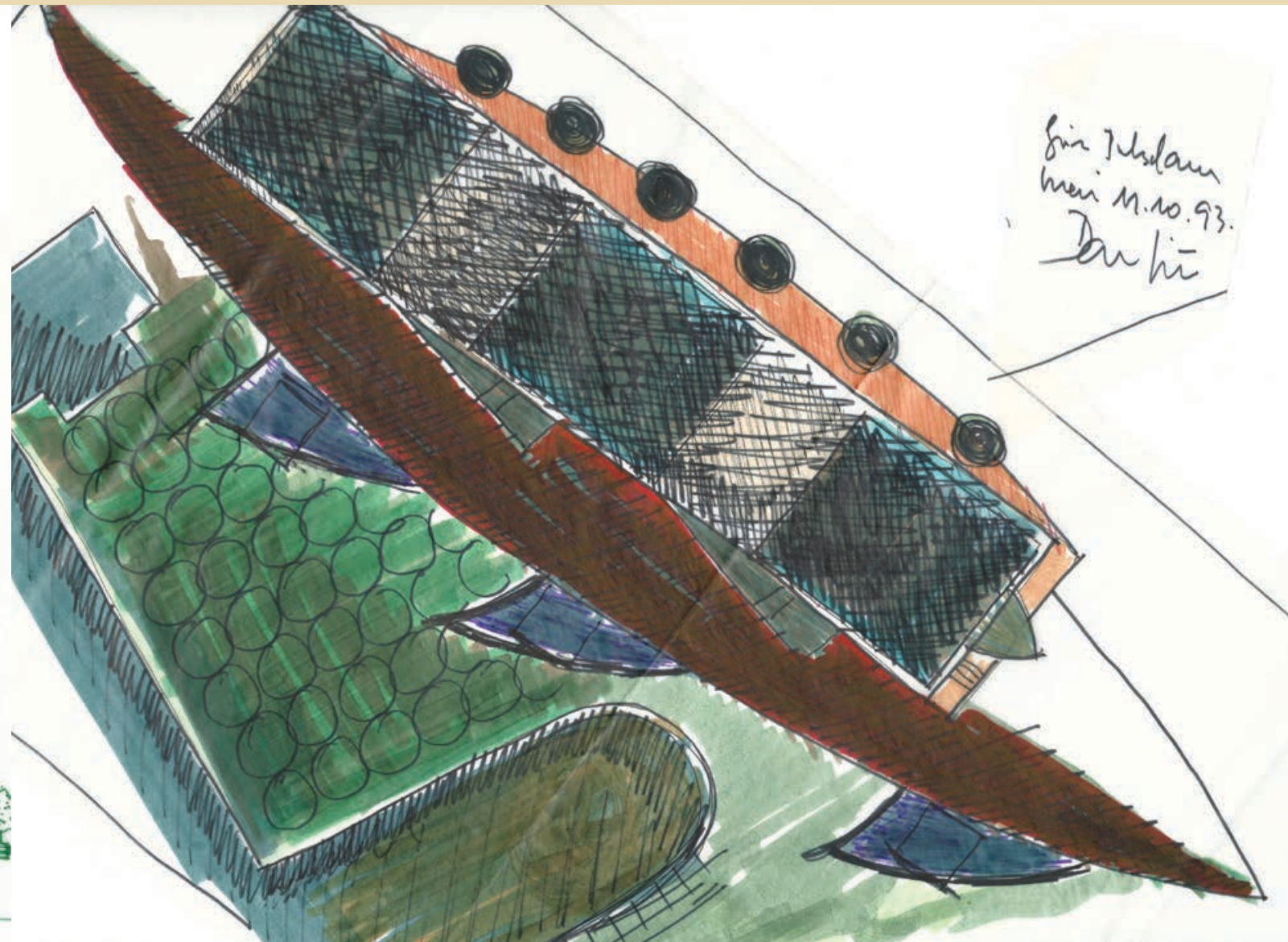
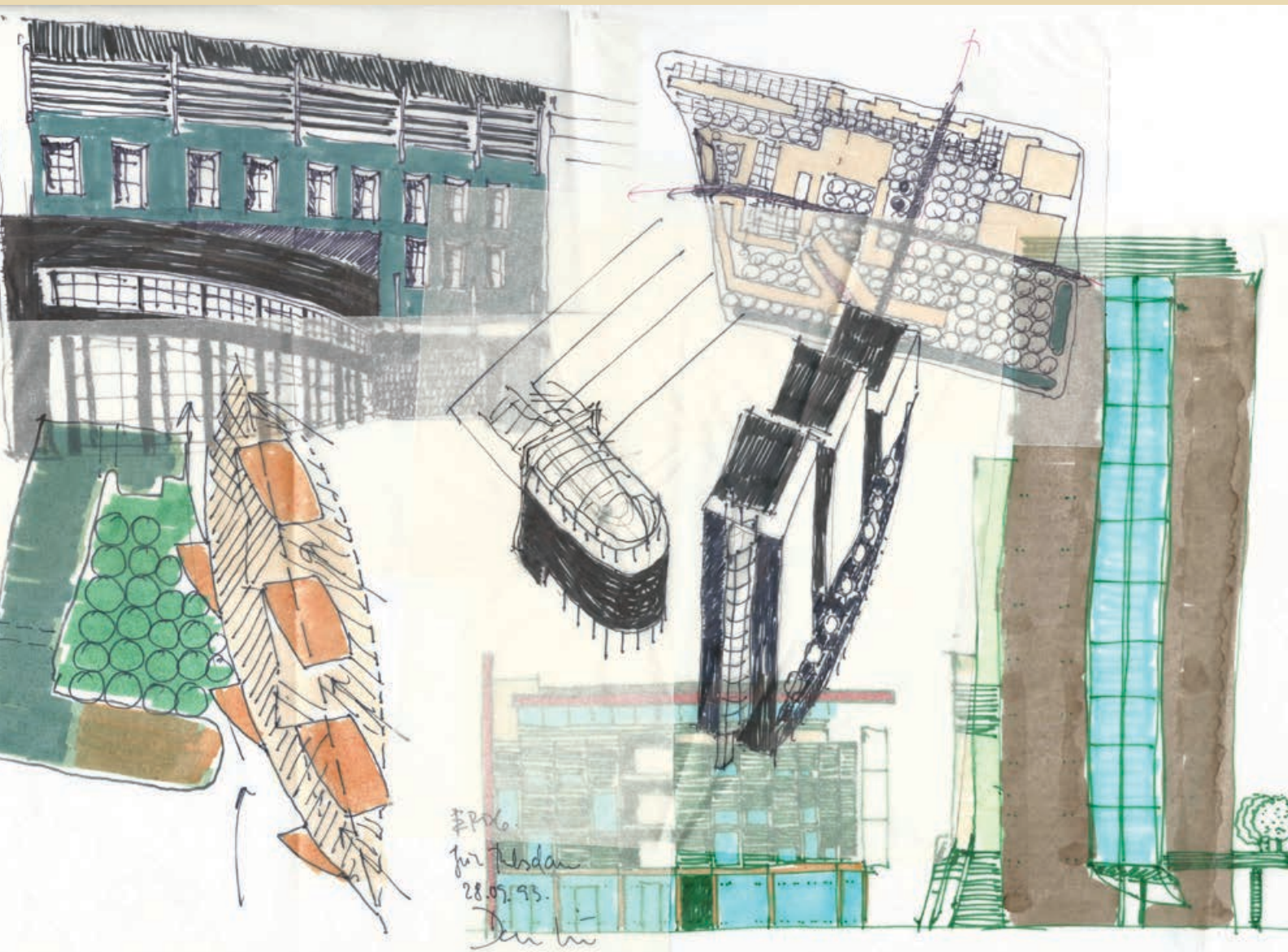
JK 93

für Pilsen
im R. 10. 93.
Der hi

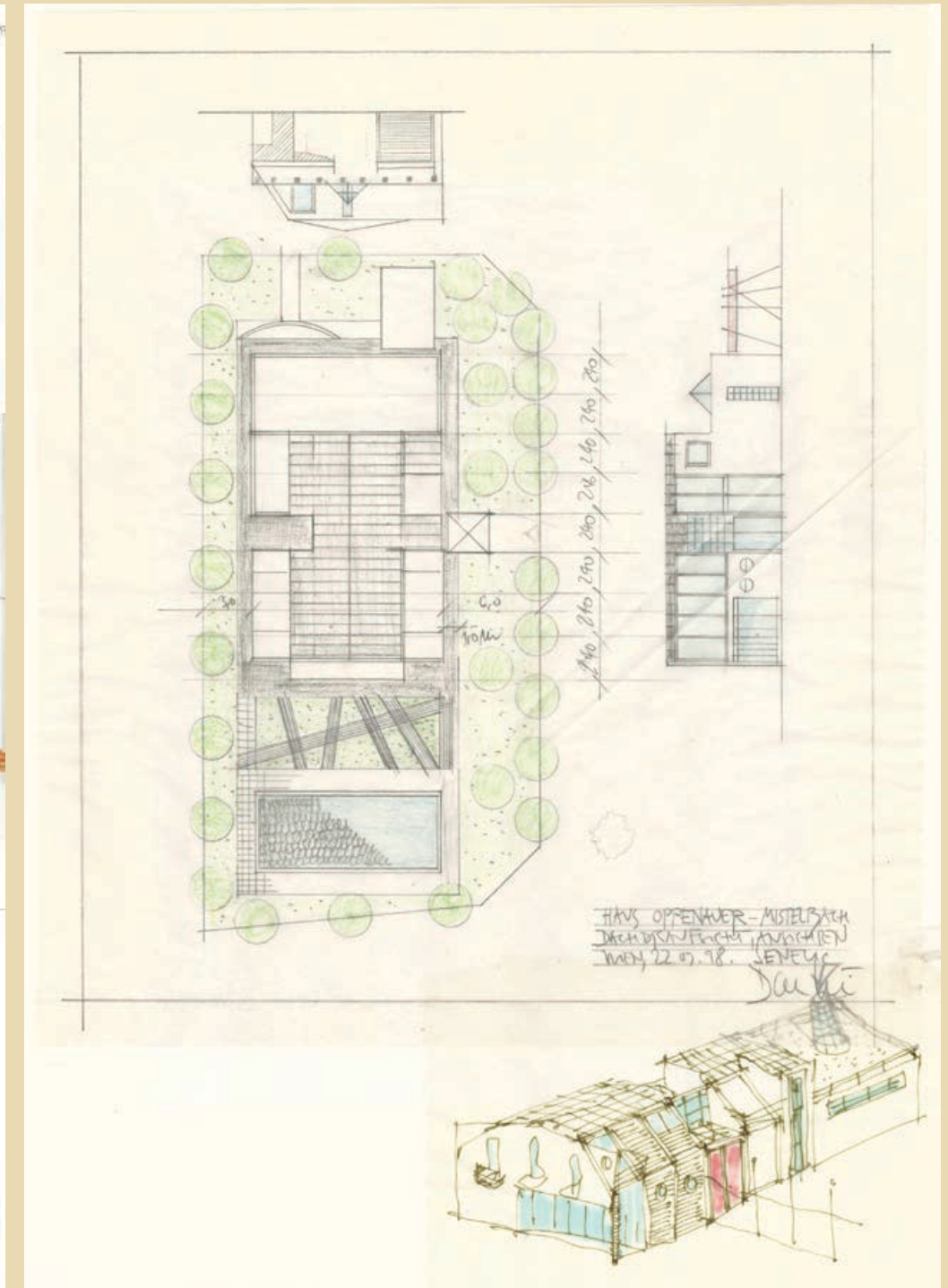
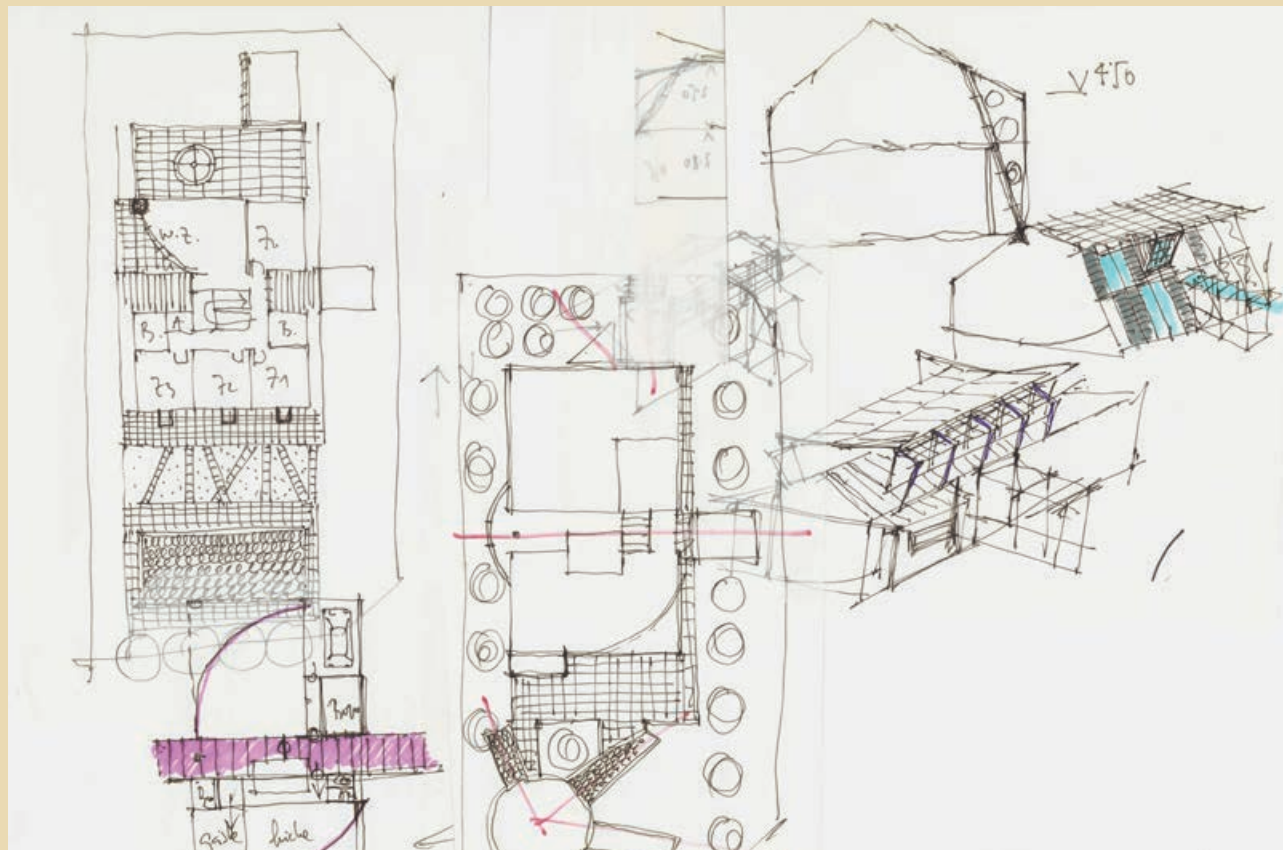

Haus Oppenauer, 1998. Dogradnja stambenog objekta Laa

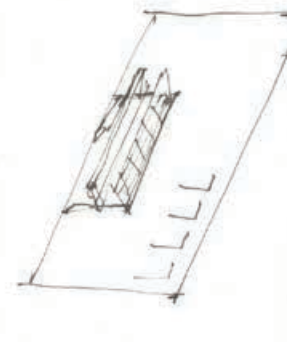
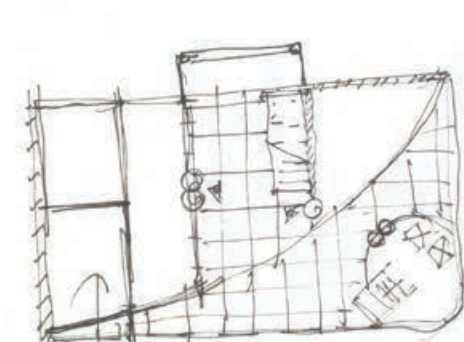
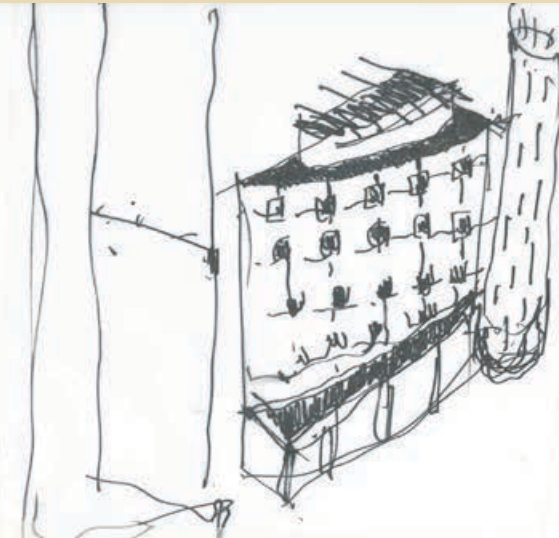
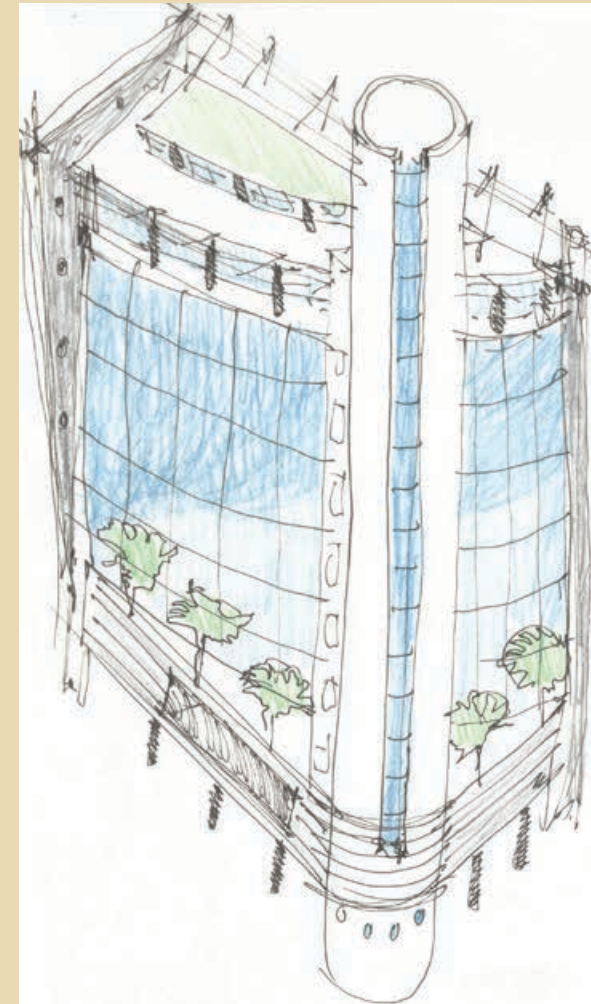
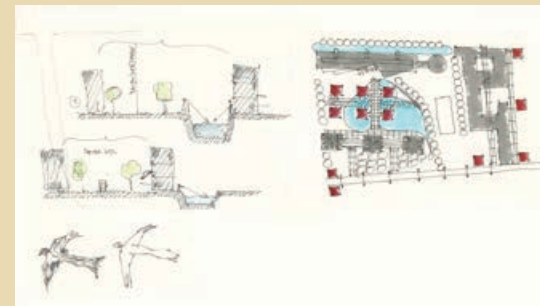
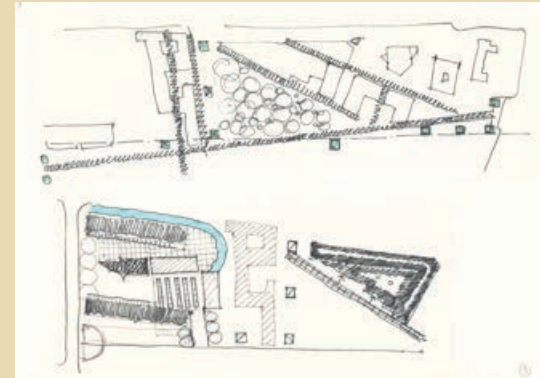
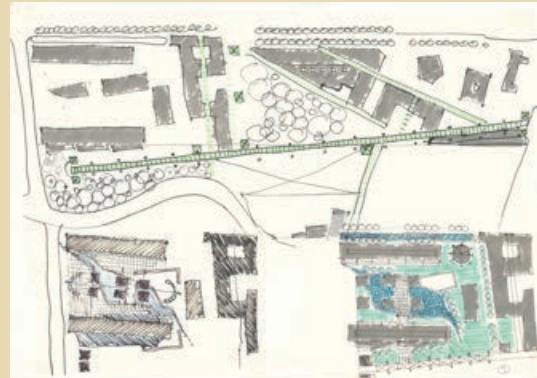
Atelier für Architektur (Senečić)

Hr. Joseph Oppenauer mi je odobrio kredit za tavanjski stan i ured u Bandgasse 21. Često smo razgovarali u njegovom malom uredu u Looshausu na Michaeler platzu. Studija za njihovu obiteljsku kuću u Mistelbacu. Lokalni arhitektonski ured je ishodio građevnu dozvolu. Objekt je izgrađen.

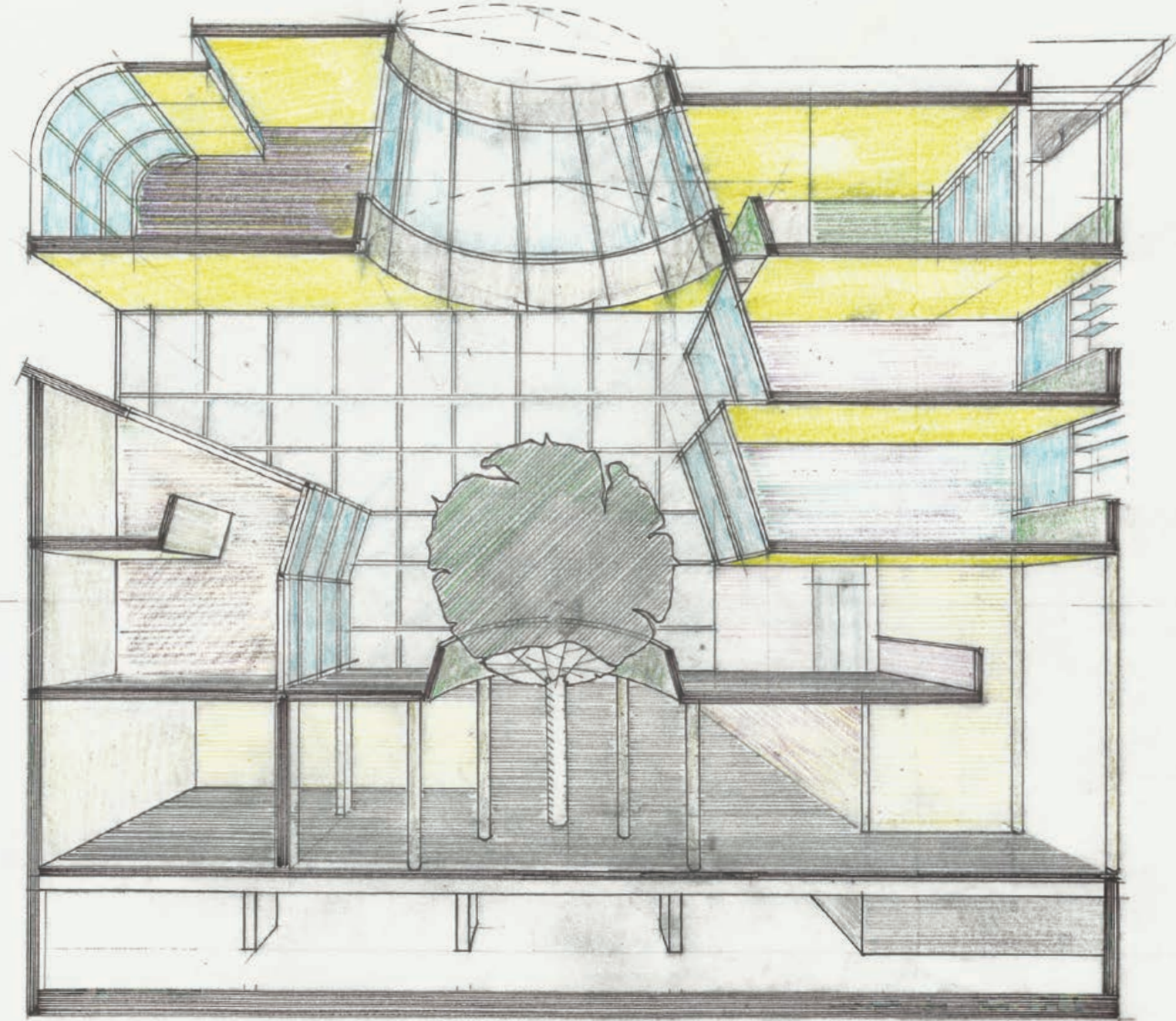
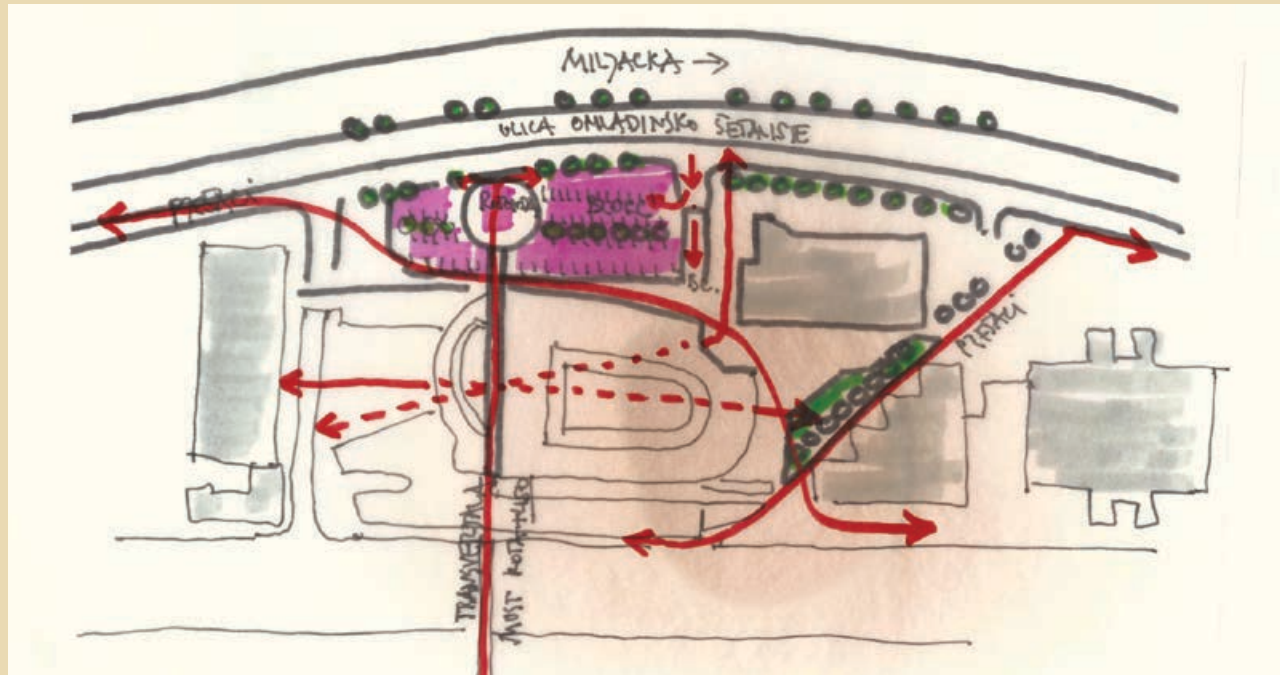
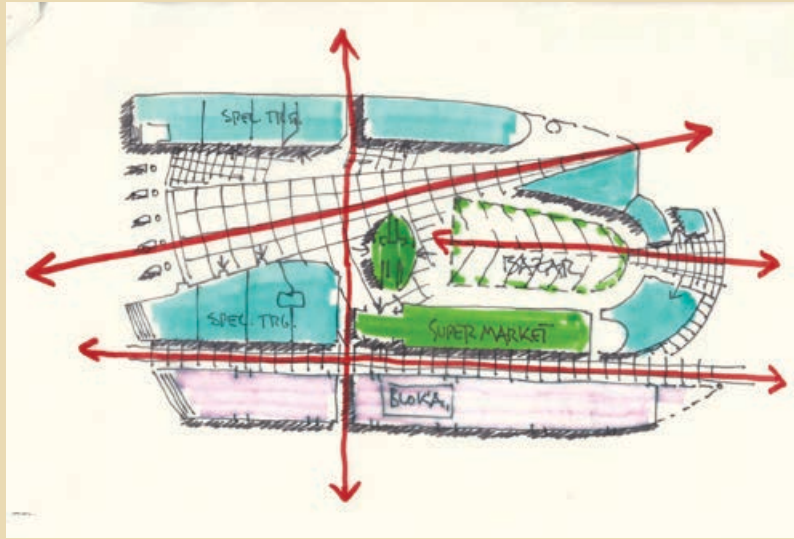

Nepoznati (zaboravljeni) investitor, 1996.

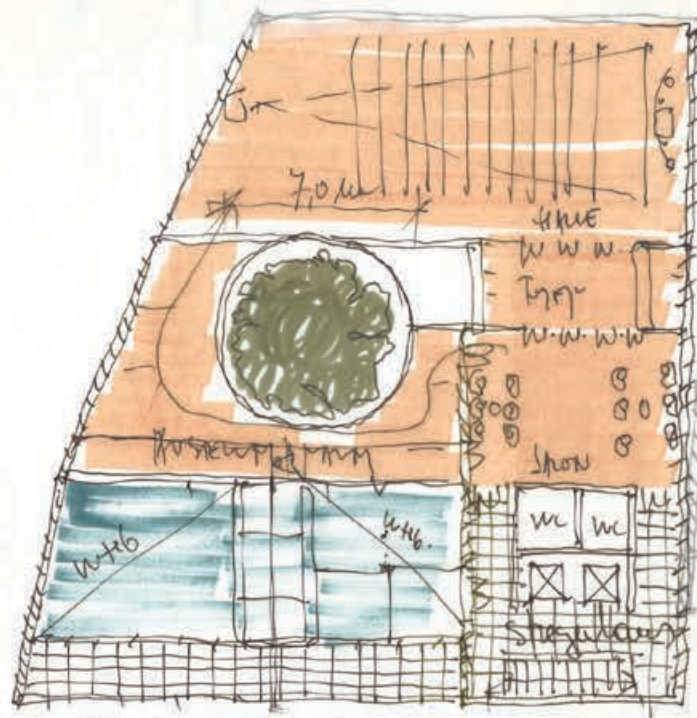
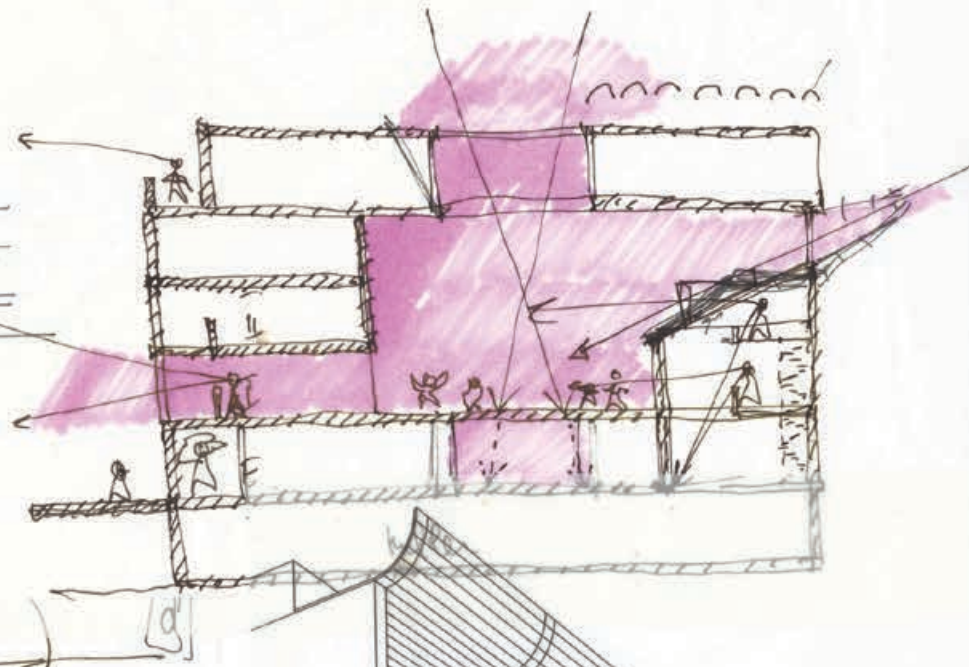
**Siemens Sarajevo,
1998.**

**Atelier für Architektur
(Senečić)**
Studija za poslovni objekt
u "Dobrovoljačkoj" ulici u
Sarajevu

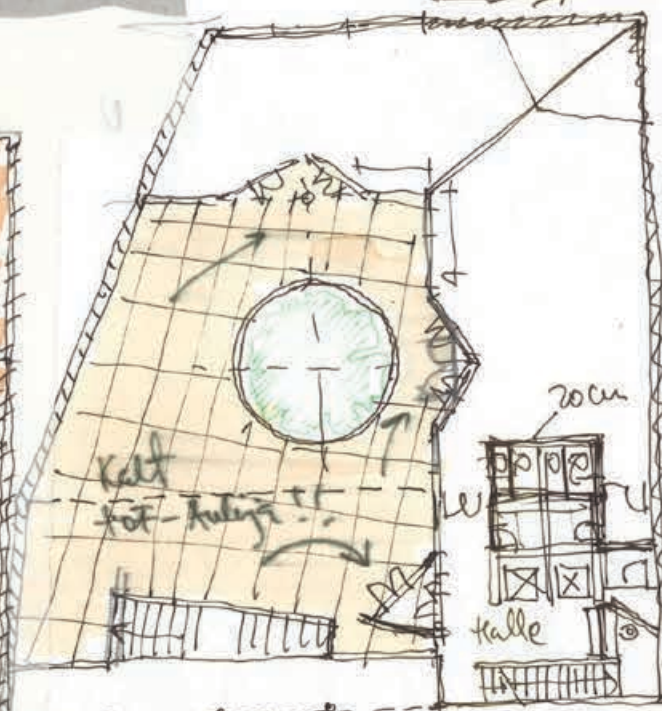

Handwritten text in German: "Kleiner Garten", "Begrünung", "das ist die".

Handwritten text: "Dachgarden!"

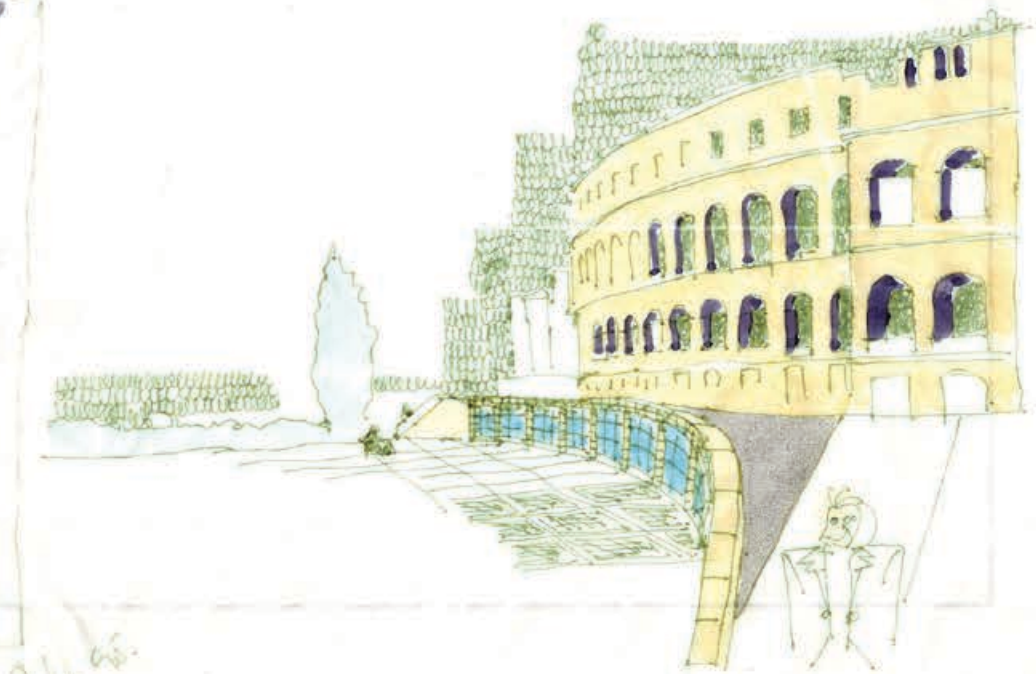
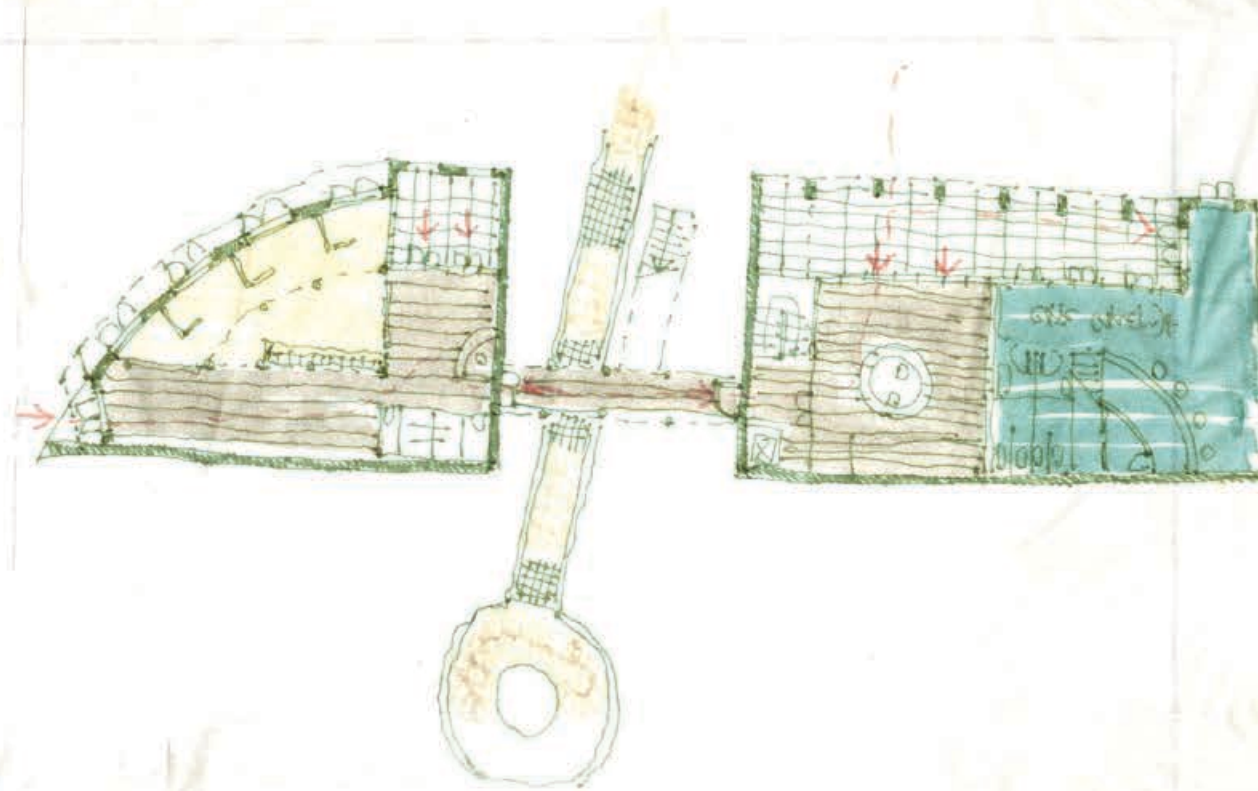
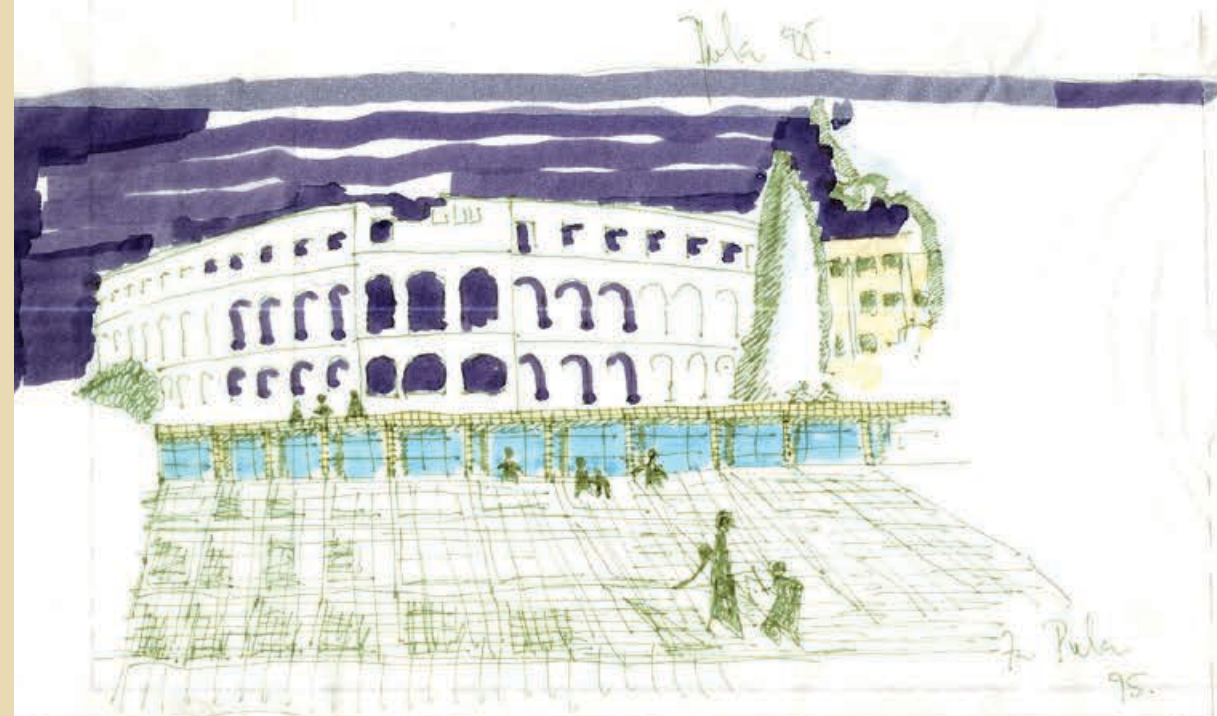
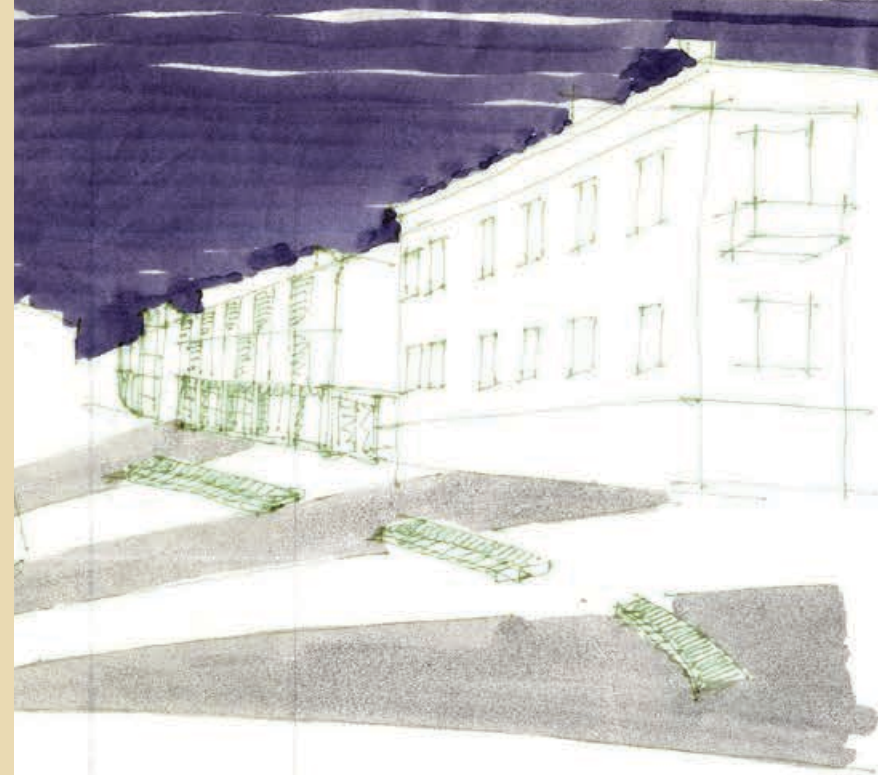
Handwritten text: "Istock"

Handwritten text: "Zentrale"

Pula, 1995.

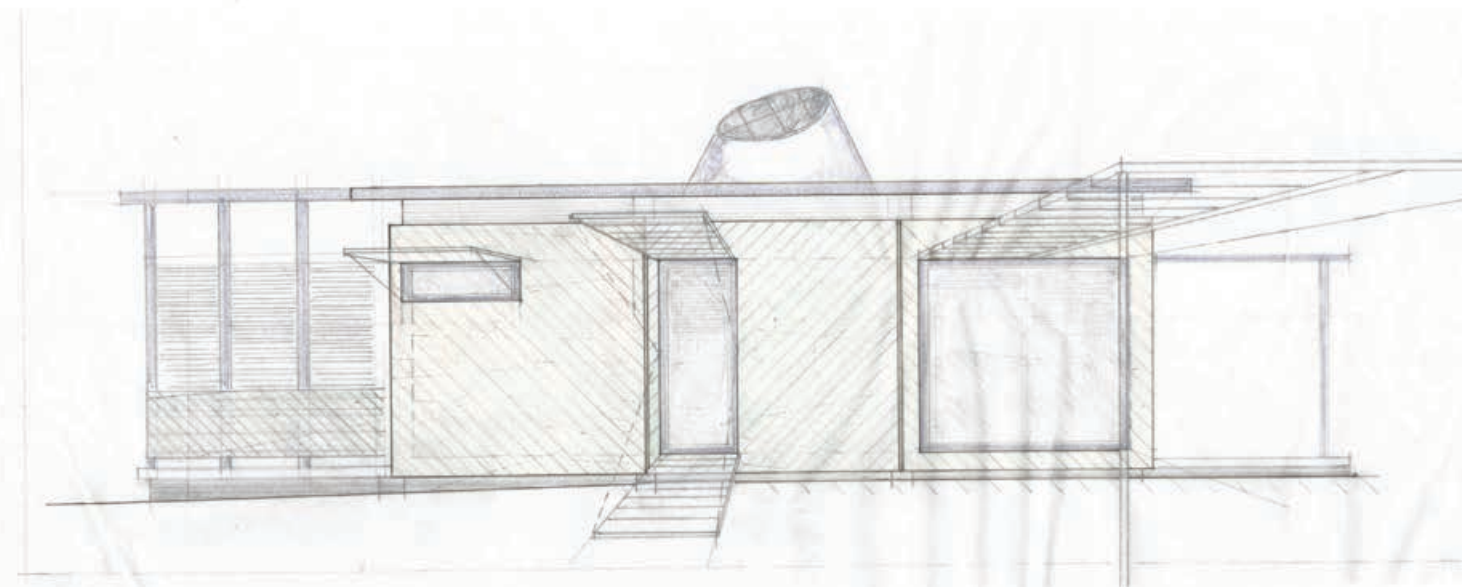
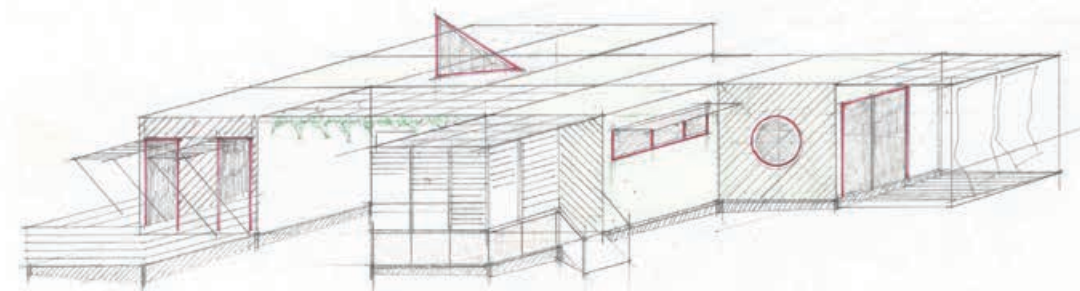
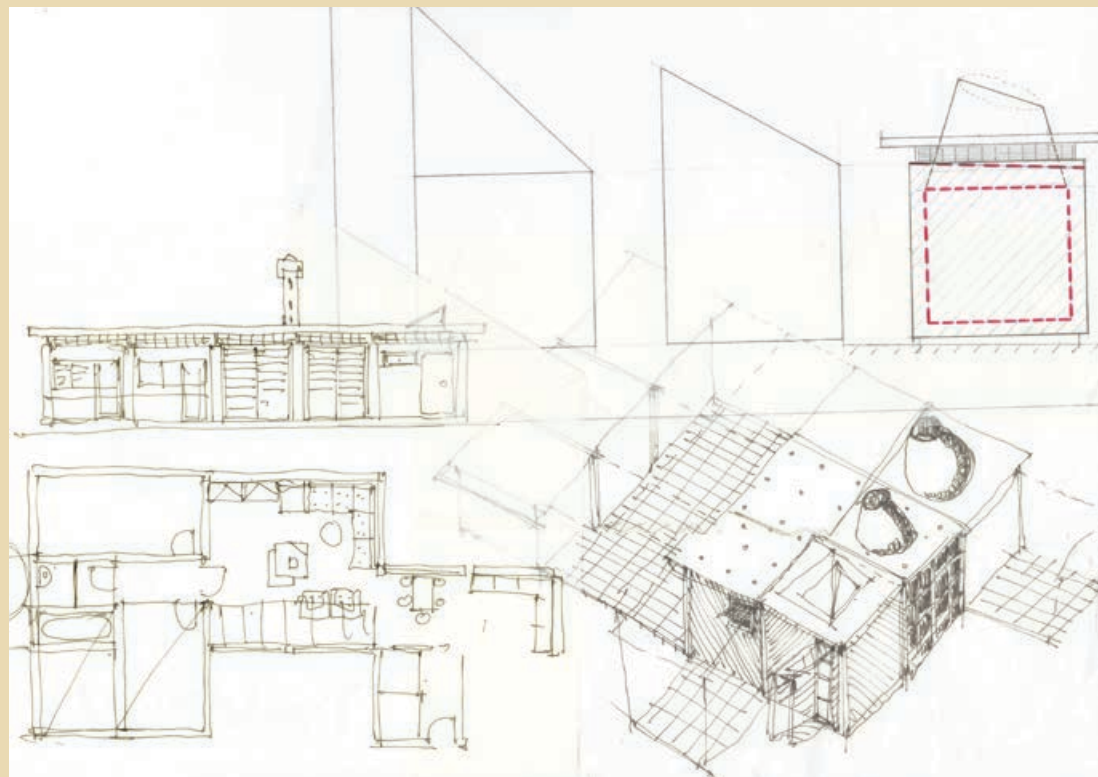
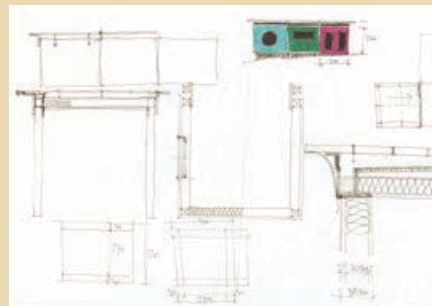
Atelier für Architektur (Senečić)
Urbanističko/arhitektonski natječaj za obuhvat u
neposrednoj blizini arene..

Drvena prefabrikacija, 199...

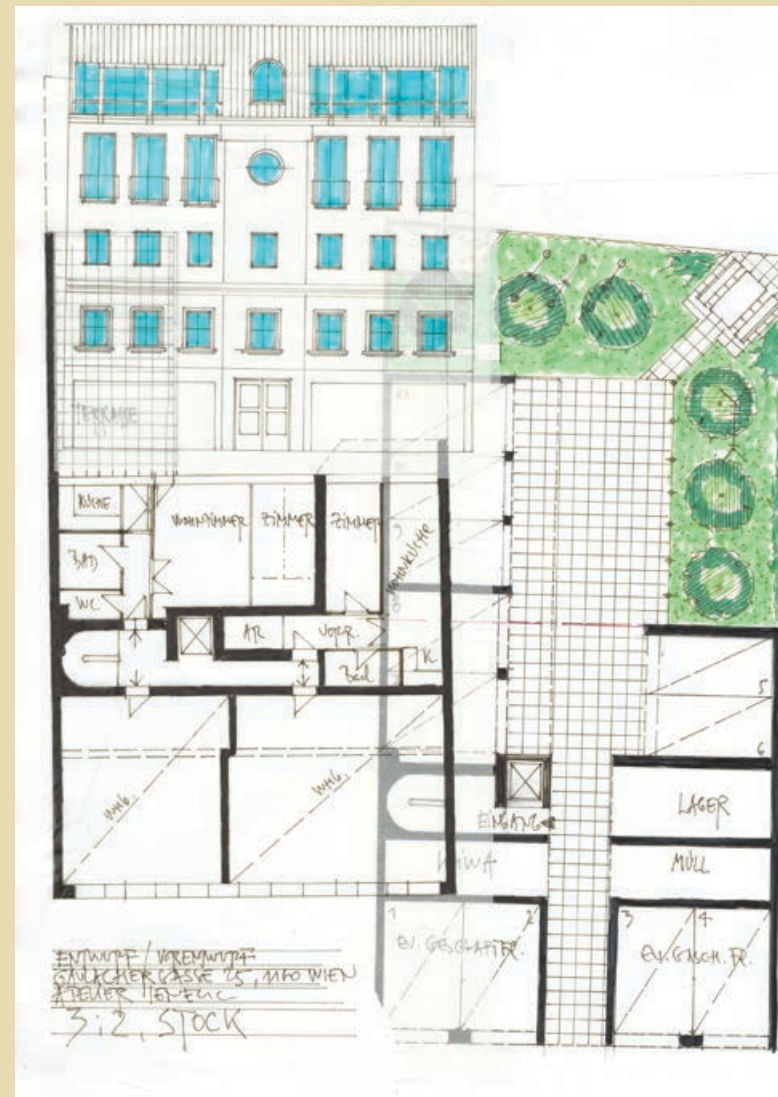
Ateleir für Architektur

Studija za stambeni objekt od prefabriciranih drvenih elemenata, za tvornicu od prefabriciranih elemenata. Referirano na diplomski rad "Prateći objekti za bob stazu u Sarajevu"...

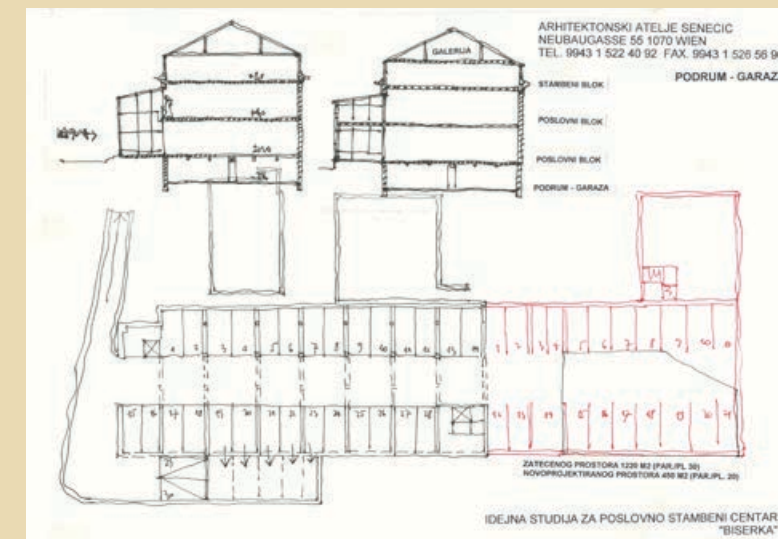
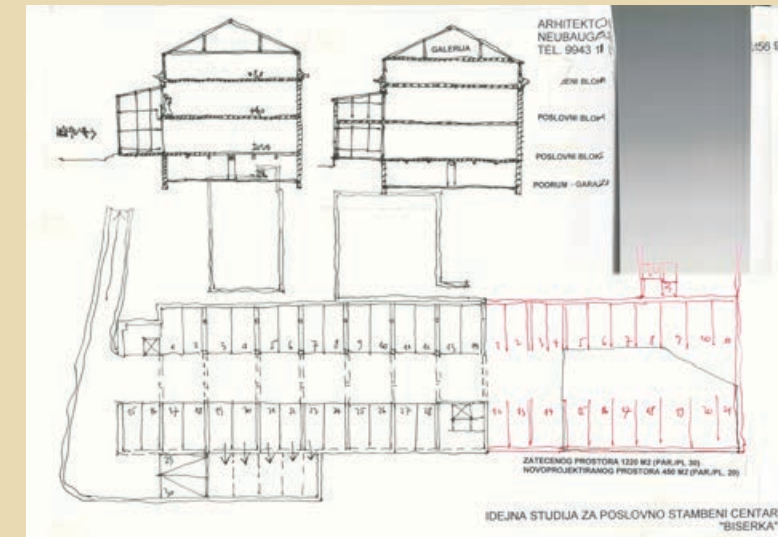
Rekonstrukcija postojećeg stambenog objekta
Gaulaghergasse 25,
Bezirk, 1998.

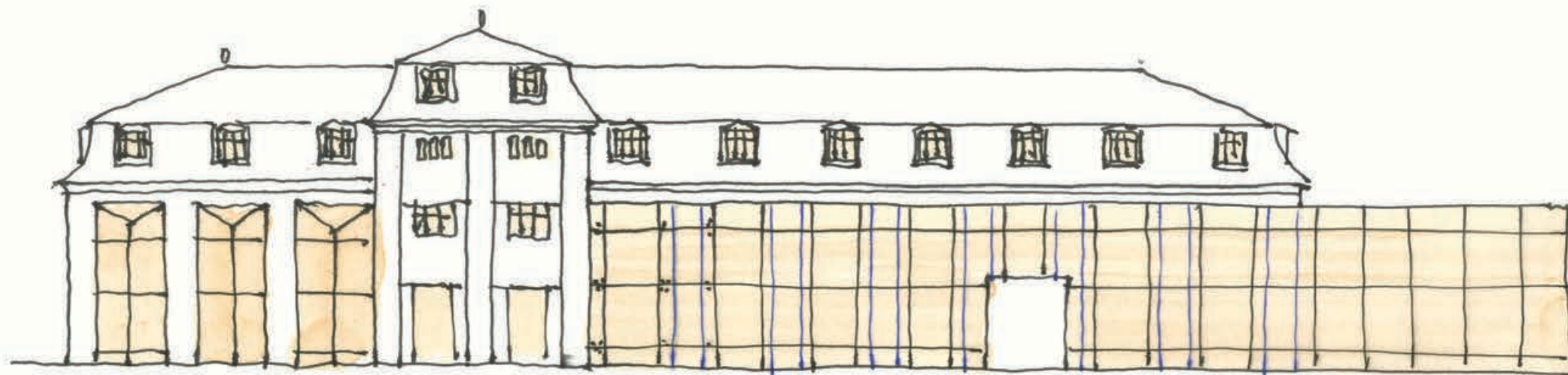
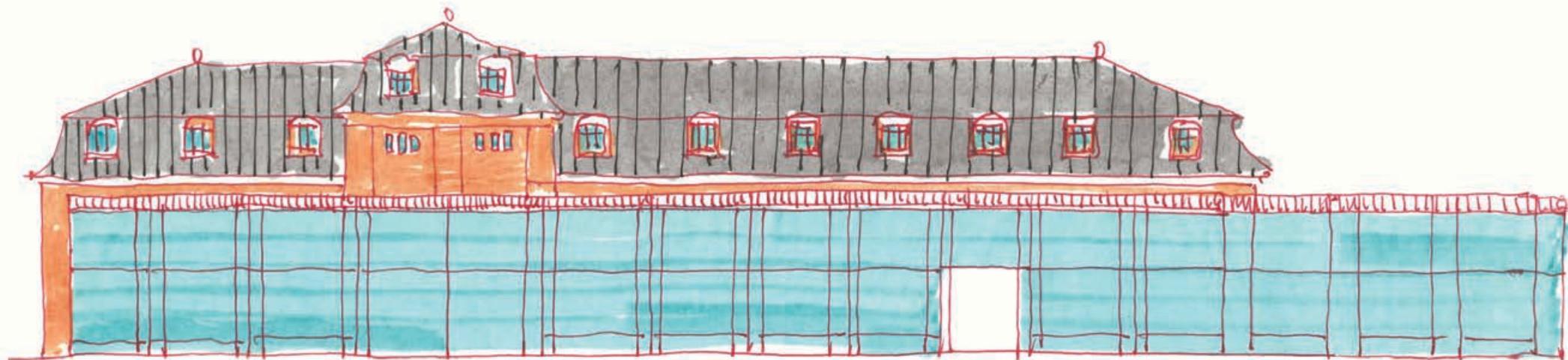
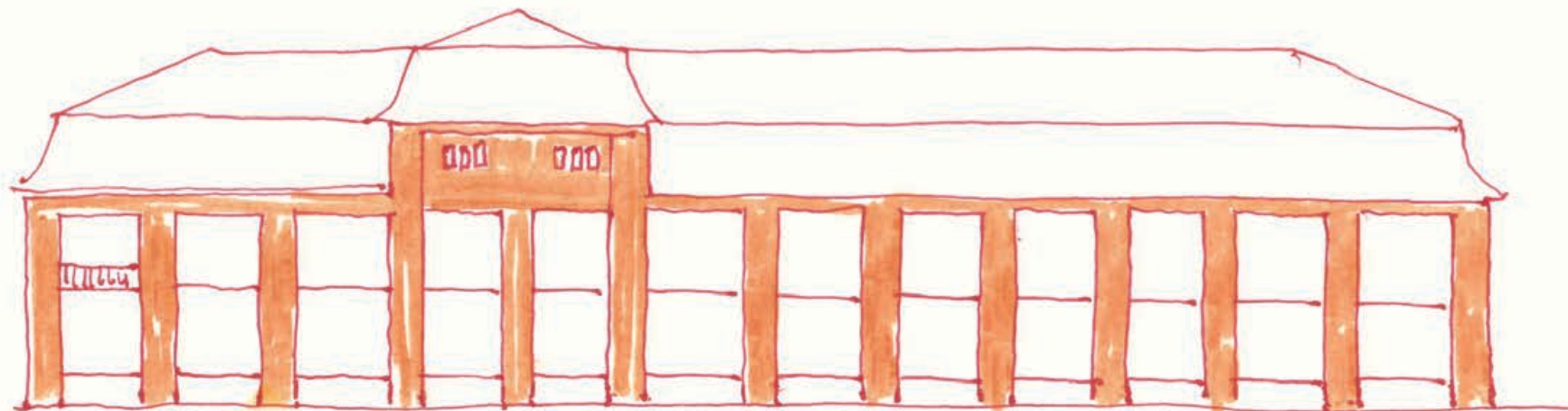
Atelier für architektur
Investitor: Bautreger Firma

Rekonstrukcija i
dogradnja tvornice
"Biserka"
Heinzelova ulica,
Zagreb, 1992/93

AFA
Investitor: Ivo Greg

PROCESI

Što je, zapravo, „proces“? Ukucajte riječ „proces“ u tražilicu Google i prvo će vam se prikazati Kafkin Proces, a onda će vam citirati Wikipediju koja kaže: „Proces (lat. processus: napredak, razvoj) može značiti: proces je zakonomjeran slijed pojava i zbivanja, put i način kojim nešto biva; razvoj...“ Potom se referira na Kafkin Proces, pa slijede termodinamički procesi, pa povratni procesi prijelaza energije iz jednog stanja u drugi, i dalje da su svi realni prirodni procesi nepovratni, a zatim se navodi bolonjski proces... Sada bih trebao impresionirati dragog čitatelja nekim citatom grčkoga, njemačkoga ili američkog filozofa, ali neću, jednostavno zato što to nije naša tema.

U našem slučaju „proces je slijed događaja“ koji tvore jednu temu. „Događaj“ je obrađen u knjizi Seks, skijanje i arhitektura, pa molim dragog čitatelja, pogotovo čitateljicu, da se podsjetite na četverodimenzionalnost događaja. Znači, tri prostorne koordinate i jedna vremenska. U daljnjem tijeku teksta nadam se da ćete uživati u različitim procesima. Moji obiteljski procesi u konačnici vrlo slikovito definiraju neke povijesne linije 20. stoljeća, ali ne samo u našim krajevima.

Tu su i procesi izrade arhitektonskih djela, jednostavnije rečeno – projekata. Neki, u kojima sam i sâm sudjelovao u drugoj polovici 20. stoljeća, zanimljivi su i zbog vremena i prostora u kojem su nastajali. Počeo sam raditi 1. ožujka 1979. godine u zoni ozbiljnog realsocijalizma, završio (trenutačno) u vrlo zanimljivim tranzicijskim uvjetima, a skice

iz devedesetih napravljene u Beču govore neku svoju priču. Puno ozbiljniju nego što izgleda na prvi pogled. Pregledavajući te procese, vrlo je lako uočljiva moć ili istovremeno nemoć pojedinca da utječe na vlastite procesne tijekove. Utjecaj na zbivanje.

SKICE BOSANSKE POVIJESTI

Kralj Tvrtko

Umro je 10. ožujka 1391. godine kao Stjepan (Stefan) Tvrtko Kotromanić, Poštovani milosti Boga kralj Srbijem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Dalmaciji, Hrvatom, Do-njim krajem, Zapadnim stranama, Usori, Soli, Podrinju ili „... kralj Hrvata, Srba, Bosne, Dalmacije, Hrvatske, Primorja, Huma, Donjih krajeva, Zapadnih strana, Usore i Soli...” Znači, rodio se „oko” 1338. godine, postao bosanskim banom s 15 godina. Imao je „jaku” i sposobnu majku, Jelenu Šubić. Regenticu koja ga je prvo obranila, a onda i usmjerila djelujući uglavnom na ugarskom dvoru. Bio je nesporno dio europskog plemstva (majka iz vladarske obitelji Šubić, baka unuka srpskoga kralja Stefana Dragutina, sestra grofica od Celja, majka Hermana II. Celjskog i baka Barbare, carice Svetoga Rimskog Carstva, sestra Marija Helfenstein, udana za helfensteinskoga grofa Ulricha, oženjen za Doroteju, kći bugarskoga kralja Ivana Stracimira). Borio se s ugarskim vladarom Ludovikom, Turcima, a i s lokalnim vlastodršcima. Osvajao je teritorije, ali važno je istaknuti, ne isključivo vojničkim metodama.

Stvorio je moćnu srednjovjekovnu bosansku državu u granicama navedenim u njegovim titulama, koja se nakon njegove smrti počela smanjivati i urušavati. Taj proces urušavanja traje 500 godina i mi mu, pomalo apsurdno, svjedočimo i danas.

Povijest kralja Tvrtka nije mazila ni točno valorizirala. Kao ni Bosnu i njezin nesretni sljed događanja. Ženio se, ljubovao, skandalizirao, imao i službeno i nepriznato potomstvo. Sukobljavao se s podčinjenima i nadčinjenima, ratovao, pobjeđivao i gubio, bio

s Ugarima ili Turcima (vjerojatno je bio glavni strateg „pobjede” na Kosovu). Ukratko, imao je vrlo buran život. Život istinskoga kralja. Nije podržan u dokumentima, putopisima, mitovima ili legendama. Nisu sačuvani memoari ni pisani dokumenti. Nikada se književnost njime nije bavila niti su takvi zapisi sačuvani. Možda su i namjerno uništeni. No s imenom mu se uvelike manipuliralo, što s hrvatske, što sa srpske strane, muslimanska ga je strana ignorirala. O njemu nije snimljen igrani film ili TV serija. Iza povijesno važnog vladara mora stati ozbiljna, živa kultura, gdje zapisi ostaju, a mitovi nastaju!

Ispričana priča iz bosanske povijesti vrlo je kratka i sažeta. Ona će završiti pedesetak godina nakon Tvrtkove smrti. Promijenit će se još nekoliko vladara, nakon kojih dolazi kraj. Tvrtko je povukao vojsku s Kosova polja i otvorio vrata Osmanskom Carstvu ovom dijelu svijeta. Srbi su doživjeli ratni poraz koji će slaviti stoljećima.

Godine 1463. kralj Stjepan Tomašević pogubljen je u Jajcu, i to nakon mučnih i pomalo naivnih predaja ili izdaja. Najprije Bobovca, Ključa i na kraju Jajca. Proces koji se zove bosanska povijest vrvi ozbiljnim kontroverzama. Primjerice, ne zna se gdje je kralj Tvrtko okrunjen – možda u Miloševu (mjestu krunidbe srpskih kraljeva) ili u Milima kraj Visokog. Pretpostavlja se da je umro u Bobovcu (glavna kraljevska utvrda srednjovjekovne Bosne) i pokopan na mjestu moguće krunidbe, u Milima. No zašto vjerojatno Miloševo i srpski običaji, a bio je neosporivo katoličke vjere? (Njegov prethodnik Stjepan Kotromanić prešao je tijekom života s pravoslavlja na katoličanstvo). Zato što nije imao podršku Vatikana, a kralj nije kralj dok ga ne „ovjeri” papa. A zašto ga ovaj nije podržao? Jer je uvjet za vatikansko priznanje bio obračun s bosanskom Crkvom i „rješavanje” (ubijanje, protjerivanje) bogumila – kristijana (bili su vrlo slični katarima u Francuskoj). A kako bi to Tvrtko napravio ako su ljudi od njegova najvišeg povjer-

enja bili upravo bogumili (npr. Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Sandalj Hranić, Stjepan Vukčić Kosača ili Vlatko Vuković, vojvoda koji se u ime Tvrtka borio u Kosovskoj bitci)? Osim toga, upravo je pri krunidbi umro papa Grgur XI., a zamijenio ga je Urban VI., umro 1389; baš oko Kosovske bitke. Nisu nevažne i vatikanske nebuloze tijekom 14. stoljeća, avinjonska epizoda itd.

I kad će Vatikan priznati Bosansko kraljevstvo?

Prekasno, 1455. godine, neposredno prije upada Turaka. Doista, tu je negdje zabilježen posve nejasan nestanak bogumila.

U 18. stoljeću Rusi su potukli Turke u ratovima, a u našoj se blizini diže nekoliko srpskih ustanaka koji će se pokazati vrlo važnima za njihovu (srpsku) daljnju povijest. Bosna je opet loše sreće. Rusi kao pobjednici nad Turcima Sanstefanskim mirom potvrđuju Bosnu u njezinim „predturskim“ granicama. Ali se svim ostalim tada velikim europskim narodima ne sviđa ovaj „mir“ ili ugovor. Smatralo ga se prepotentnim i panslavističkim. „Velike sile“ (Britanci, Francuzi, Habsburzi) 1878. godine organiziraju Berlinski kongres, kojem sigurno Vatikan nije bio protivnik. Pomalo stisnu Ruse, a ujedno podvale jedni drugima (Britanci i Francuzi Austrijancima /Habsburzima/). Eto samostalne Srbije i Crne Gore. Austro-Ugarska Monarhija aneksijom definira svoju (bosansku) granicu na rijeci Drini, pa ubrzo potom potpisuje vlastitu kapitulaciju.

Kralj Tvrtko ustaje iz svojega nepoznatoga groba i organizira najveću podvalu u novijoj povijesti. Ubija u Sarajevu prijestolonasljednika Franza Ferdinanda i njegovu ženu Sofiju. Rukom nespretnog Gavrila Principa u još nespretnijim okolnostima, naoružanog u Beogradu ili Berlinu, za ovu priču nevažno. Zaveden čudnim povijesnim nitima urušene srednjovjekovne bosanske države, uznemiren statusom njegova nekadašnjega kra-

ljevstva, devalviranog odlukama na Berlinskom kongresu, a ne Sanstefanskim mirom, kralj Tvrtko i „Mlada Bosna“ (ime skupine koja je „organizirala“ atentat), odrade ovaj vrhunski povijesni performans oplemenjen slučajnim susretom uoči egzekucije. Nevjerojatno precizni hitci te nespretne i nesigurne ruke uvod su u košmar Prvog svjetskog rata i dvadeseto stoljeće.

Sasi

Sasi stižu u Bosnu u 14. stoljeću na poziv prvo Stjepana Kotromanića, a u puno većem broju u doba kralja Tvrtka Kotromanića. Dobili su koncesije za korištenje rudnicima, zatim izgradnju naselja i na kraju za trgovanje. Početkom 15. stoljeća stižu Turci i ostaju na vlasti u Bosni četiri stoljeća i tu se u međusobnom odnosu Sasa i Turaka naslućuje neki posve novi i nepoznat kontekst bosanske, ali i europske povijesti. Turci islamiziraju osvojene teritorije, nekad drastičnim, brutalnim mjerama. No sa Sasima je vladala stoljetna simbioza zasnovana na međusobnom uvažavanju i poštovanju. Turska je vlast poštovala sasko znanje, primjerice u rudarstvu. Ali i njihovo bogatstvo. Tako je stvoren „beskonfliktni antagonizam“ koji je funkcionirao stoljećima. Sasi su vadili rudu iz rudnika i bili im vlasnici, drugim riječima bogatili se, istodobno koristeći i turskoj vlasti koja očito nije imala drugog načina doći do dragocjenoga rudnog blaga. Od ruda najvažnije je bilo srebro i manjim dijelom zlato. Sredinom 14. stoljeća 1/5 ukupne količine srebra na europskom tlu stizala je iz Bosanskog kraljevstva (Bosne i Srbije). Dolazak Sasa posljednja je „mirna reintegracija“ zabilježena na ovim prostorima. Miješanje kultura pod čistim komercijalnim uvjetima. Sve što se poslije dogodilo na ovome tlu, čak i do današnjih dana, povezano je s kretanjem naroda, uzrokovano nasilništvom i uobičajenim ratnim zlostavljanjima.

Sasi su zahvaljujući spomenutoj moći mogli zadržati katoličku vjeru, i to se logično

asimiliralo u hrvatsku nacionalnost. Negdje u isto vrijeme sa Sasima u 14. stoljeću stigli su i franjevci te se njihova sudbina očito prepleće i dopunjuje. Uspjeli su opstati i više nego dobro preživjeti, svjesni da bi se morali „boriti” sa svakom vlašću, svejedno bili to bosanski kraljevi i njihovi vrlo komplicirani odnosi s lokalnom vlastelom ili s turskom vlašću. Njima je srednji vijek protjecao u kontinuitetu – od kralja Tvrtka do Franje Josipa.

Društveni je ustroj, zasnovan na feudalnom uređenju, bio sličan i kod bosanskih i kod turskih vladara. Istinska novina nastala je dolaskom (okupacijom) Austro-Ugarske Monarhije 1878. i kasnijom aneksijom 1908. godine. Tada Sasa zapravo više nije bilo, asimilirani su i istovremeno začahureni, nedirnuti u katoličko-hrvatskom biću, u svojim „gradskim” središtima.

CRVENKOVIĆI

Na vrlo neobičan način preplela se sudbina Vareša i obitelji Crvenković tako da im se vrhunci vremenski poklapaju (kraj 19. i početak 20. stoljeća). Ti se procesi stapaju u jedan, i gotovo oba nestaju.

„Moji” Crvenkovići neosporivo su povezani s Varešom, malim rudarskim gradićem u srednjoj Bosni. Smješten na nepristupačnom terenu, okružen planinama izvan uobičajenih prometnih smjerova. „Mali rudarski gradić” – koji trenutačno nije više ni „rudarski”, ali je i dalje mali – potječe vjerojatno iz ranoga srednjeg vijeka. Neki dijelovi, okolina, povijesne su naseobine različitih vrsta, od rudnika, manufaktura za obradu željezne rude, izradu predmeta od željeza, do npr. Bobovca, posljednje utvrde srednjovjekovnoga bosanskog kraljevstva. Svoj vrhunac, opet vjerojatno, doživljava na samom početku 20. stoljeća; u vrijeme austrougarske uprave. U Vareš stižete jedino iz smjera Breze, bilo autom, bilo željeznicom, a dalje možete uživati, primjerice, u prirodnim ljepotama, ali i povijesnim ostacima nekadašnjih rudnih okana, pilana ili kovačnica željeza koje još rade prema srednjovjekovnom načinu obrade metala. Dakle, gradić u koji možete ući, a nikako izići, vratiti se možete jedino istim putom. Smješten u usjeku dviju strmih planina na rijeci Stavnji, na gotovo nepristupačnom terenu nadmorske visine oko 800 m, pružao je udoban dom svojim stanovnicima. Navedena nedostupnost, oštra planinska klima i ozbiljno bogatstvo koje je stizalo iz rudnika i oko njega tu je ugodu još i više pojačavalo.

Da su Crvenkovići Sasi ne postoji nijedan ozbiljan dokaz; neka tajna knjiga na njemačkom jeziku pisana na starom pergamentu, nakit ili skriveni grunтовni izvadci o postojanju nekretnina iz okolice Dresdena. Prezime su dobili po riđoj kosi i „crvenoj“ puti i neobičnim ili karakterističnim fizionomijama. Žene su većim dijelom plave puti, jače tjelesne građe, ili – kako ih u narodu zovu – „Brunhilde“. Je li hrana koju su spravljale moja mama i teta pod utjecajem saske ili austrijske (baka Olga Gollob bila je Austrijanka) kuhinje, teško je razlučiti, ali je baš ona, moja baka Olga, za badnju večeru kod Crvenkovića tvrdila da to nije „badnja“, već „hutentotska“ večera. Ne znam je li baka mislila na običaj da Crvenkovići za Badnjak svi jedu iz iste posude grah ili na neobičnu kombinaciju kuhanoga kiselog kupusa, češnjaka (Kombos) i graha, koji je bio jedan od sljedova te večere. Ili je „hutentotska večera“ bila osveta za situaciju kada je ona prvi Badnjak u braku s Ljubom 1932. godine provela sa šestomjesečnom kćeri u svojoj kući (zvala se Villa Zvezdana), izgrađenoj pokraj pilane, na Zvijezdi (planina u blizini Vareša), a on s preautoritativnom majkom i sestrama u obiteljskoj kući Crvenkovića u središtu Vareša.

Ovo je valjda bio normalan i uobičajeni antagonizam u obitelji koja se sastojala od majke Katarine (1866. – 1953.), šest kćeri, tri sina i rano umrlog muža (1. 11. 1913.). Mijo Crvenković umro je u Beču od karcinoma debelog crijeva nakon neuspješnog pokušaja liječenja. U jednom od pisama, a sačuvana je opsežna prepiska između njega i sina Ljube (mog djeda). Mijo opisuje problematične tretmane bečkih liječnika te govori o tome kako se uvodi nova terapijska metoda liječenja uz pomoć „radija“ (mislio je na „radijaciju“). Tijekom liječenja stanovao je u hotelu Urania (tamo će sasvim slučajno biti moja druga bračna noć), a s obzirom na to da je bio gradonačelnik Vareša, bogat i ugledan čovjek, mogao je ovu bečku priču i platiti. Upravo tijekom boravka u Beču odlikovao ga je car Franjo Josip. Ostala su nam pisma s čestitkama i pozdravima iz Vareša.

Majka osim pisama ima u svojoj bogatoj arhivi i protokol sahrane Mije Crvenkovića, napisan na tri stranice s točno utvrđenim slijedom događaja od trenutka dolaska lijesa na željezničku stanicu do mjesta ukopa. Tijelo je bilo mumificirano (jedno od rijetkih mumificiranih tijela u Bosni) i pri premještanju lijesa radi prilagodbe groblja sedamdesetih godina kroz stakleni prozorčić na lijesu naziralo se sačuvano Mijino lice.

Protokol pokopa:

Ovime Vam javljamo, da će pokop preminuloga gradonačelnika gosp. Mije Crvenkovića započeti u srijedu dne 5. novembra 1913. od željezničke stanice u Kralupima i tačno od 5 sati popodne pravcem do rimo-katoličke crkve, gdje će se sačuvati lijes preko noći. U četvrtak 6. novembra održavat će se svečane zadušnice u 9 sati prijepodne, odaklen će krenuti sprovod u 10 sati na rimo-katoličko groblje na Rudi.

Vareš, dne 4. novembra 1913.

OPĆINSKO VIJEĆE

RASPORED

Ustanovljen za svečani sprovod od rimo-katoličke crkve groblja (Ruda):

- 1.) Križ grobni sa vijencima i dva ćiraka
- 2.) Školska mladež
- 3.) Razna društva
- 4.) Pjevači
- 5.) Općinski vijenac nošen sa tri osobe
- 6.) Jastuk sa odličjem
- 7.) Gradski vijećnici
- 8.) Križ crkveni sa ćiracima

- 9.) Svećenici bez funkcije
- 10.) Svećenici u funkciji
- 11.) Kola sa lijesom
- 12.) Okolo lijesa izabrani ljudi sa vijencima te veterani
- 13.) Obitelj
- 14.) Činovništvo
- 15.) Građanstvo muško po pet u redu
- 16.) Građanstvo žensko po pet u redu.

Vareš, dne 4. novembra 1913.

OPĆINSKO VIJEĆE

Ustanovljeni red pri prenosu lijesa sa željezničke stanice do rimo-katoličke crkve.

- 1.) Crkveni križ
- 2.) Djeca sa ćiracima i svećenici
- 3.) Lijes u mrtvačkim kolima opkoljen gradskim vijećnicima
- 4.) Obitelj pokojnikova
- 5.) Ostali prisutni narod

Vareš, dne 4. novembra 1913.

OPĆINSKO VIJEĆE

U jesen 1913. godine Katarina (naglasak na „r“ i dugo „i“) ostaje sama sa šest kćeri, od kojih je Lucija najmlađa s nepunih sedam godina, tri sina, Mijinom kćeri Bojkom iz prvog braka i ozbiljnim imetkom. Živjeli su u prostranoj obiteljskoj kući smještenoj na izlazu iz Vareša prema Zvijezdi, parceli koja je imala velike ostave, štale za konje, vlastitu stoku, vrtove. „Selište“ – tako se zvala njihova zemlja; 14 ljudi je opsluživalo tu kuću, od pomoći oko djece, kuhanja, konja, dostava, čišćenja i obrađivanja vrta. Katarina je živjela još 40 godina nakon Mijine smrti, vladajući beskompromisno obitelji i obrtom (imali su pilane i veće komplekse šuma, trgovina), poštujući i podržavajući autoritet sina Ljube. On je bio voditelj tog „biznisa“, ali i tutor svojim sestrama. Tutorstvo bazirano na moralu i običajima podrazumijevalo je potpunu kontrolu nad školovanjem mlađih sestara. A to je značilo da se on mogao oženiti tek kad posljednja, najmlađa sestra dobije odgovarajuće obrazovanje, odnosno stekne strukovnu diplomu i vjenča se kao uvjet za samostalni život.

Ljubo se ženi Olgom 27. kolovoza 1931. u poznim godinama, i već nakon godine dana dobivaju prvu kćer Zvezdanu (moju majku), a 1936. i drugu, Kseniju. Zanimljivo je kako nastupa potpuna dominacija žena u populaciji Crvenkovića od kraja 19. i proteže se do kraja 20. stoljeća. Filip (otac Mijin) s Katarinom Franić 1854. dobio je sina Miju i osim njega imao Jozu i Franju. Ovaj posljednji nije bio bistre glave, a druga dvojica izrode osamnaestero djece, od čega veći dio ženske. Od muške djece bilo je nezainteresiranih za brakove ili ambicioznih ili pak umrlih prerano tako da na kraju Mijo ne dobije nijednog nasljednika (od desetero djece), a njegov brat Jozo dvoje u trećem i jednog u četvrtom koljenu.

Promatrajući procese unutar Crvenkovića, nailazimo na obilje događaja i situacija: od

sitnih podvala, krupnih zlostavljanja gotovo uobičajenih na svim razinama. (Ta slavna Katarina koja je vladala brutalno i autoritativno svojom okolinom okončala je upravo onako kako sumanuti autoritet i završava – gotovo napuštena).

Čedomorstva, međusobne rodbinske veze (moja majka i otac su rođaci), pohlepa, neumjerena ambicioznost (Filip je završio karijeru kao ravnatelj Ministarstva unutar-njih poslova NDH, a život u Buenos Airesu).

Mijo (1850. – 1913.) i Katarina Agatić (1866. – 1953.) imali su devetero djece: Mariju (1884. – 1948.), Ljubu (1886. – 1951.), Anicu, Verku, Faniku, Filipa (1899. – ?1978.), Vinka, prerano umrlog od tuberkuloze 1924., Katarinu i Luciju (1906. – 1989.).

Prije negoli kažem nešto o njihovoj djeci, dužan sam nekoliko riječi o Katarininoj majci Luciji (moja praprabaka). Živjela je u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. Lucija je bila lijepa, velika i moćna žena. Toliko visoka da u crkvi nije mogla stajati u prvim redovima, što joj je statusno pripadalo, jer iza nje ljudi nisu mogli vidjeti oltar. Imala je sina, brata spomenute Katarine, s nadimkom „Malka“, koji je bio pisar, uredan i pedantan čovjek (podsjećam da su tad turska vremena). Kada je njegova žena jednog dana iz nepoznatih razloga prestala prati ruke, on napusti i nju i djecu i ode u Carigrad. Bio je pisar ili ćato, a vlast je bila turska, pa je govorio i pisao turski. Lucija se ne pomiri s postupkom svog sina, te ode u Carigrad, nađe ga i vrati u Vareš. (Nepoznata je daljnja priča sa ženom i pranjem ruku.) Lucija se jednog dana okupala, obukla najfiniju robu i poslala svoju unuku Anicu da dovede svoju majku, a njezinu kćer, „jer će ona, kako reče, umrijeti“. Petogodišnja Anica otrči po majku na Selište. Katarina doleti „kao bez duše“ na vrata i Lucija umre. Zanimljivo je što ostane u obiteljskoj svijesti, analima i

legendama o nekoj osobi nakon prohujalih dvjestotinjak godina.

Njena je kći Katarina udana za Miju, koji umire nakon 25-godišnjeg mandata gradonačelnika Vareša, što će reći od 1888., a Austrija je službeno ušla u Bosnu 1878. godine. Kako nije odmah nastupila civilna, već vojna vlast, može se reći da je Mijo bio na toj dužnosti od prvih dana nove vlasti pa gotovo do kraja. Šest kćeri i tri sina. One su većim dijelom pozavršavale škole, tzv. definitive, i poudavale se u Zagrebu, osim Marije, koja je živjela u Beogradu kao pl. Premuzić, i Katarine koja je život provela u Varešu.

Najstariji sin Ljubo bio je tutor sestrama i imao je 27 godina kada ga je „dopala“ ta nimalo jednostavna zadaća. Vodio je to „poduzeće“ uz autoritativnu kontrolu majke Katarine, moćan i omiljen lik toga kraja. Pilane su mu propadale, gorjele, ponovno ih je gradio, proizvodio, prodavao i kupovao, superioran i dominantan u mnogim životnim područjima. Godine 1936. prelazi iz Vareša u Brezu gdje gradi najprije pilanu, potom pecaru rakije. Bio je to ozbiljan pogon velikih kapaciteta unutar kojeg je prometovala električna lokomotiva. Na lijevoj strani su pogoni, a na desnoj stambeni dvoetažni objekt s dvadesetak stambenih jedinica (dnevni boravak s kuhinjom i spavaćom sobom) za radnike. Svoju obiteljsku kuću završava 1939., a hotel na samom ulazu u ulicu, na lijevoj strani, 1941. godine. Sve to čini prilično impresivan poslovni kompleks. Znao je stjecati novac, ali i potrošiti, što nije bilo svojstveno Crvenkovićima (trošenje je problematično). Budući da je zbog tutorstva nad sestrama bio dugo „slobodan muškarac“ (oženio se s 46 godina), a sklon veselom – današnjim rječnikom rečeno – hedonističkom životu, postao je još za života ikona svog vremena. Ljubav i poštovanje koje je zadobio, gotovo do obožavanja, trajalo je dugo poslije njegove smrti. Nedavno, a bilo je to prije desetak godina, u Brezi u lovačkom društvu, gdje je i zgotan restorancić na

rijeci Stavnji, u razgovoru, upita se stariji sugovornik: „A, zar je Ljubo umro?“

Godina je '41., u Brezi, Ljubo putuje u Sarajevo, Zemaljska vlada, dozvola za izvoz šume iz Vareša u Brezu u pilanu. Ujutro rano je Slavica (kućna pomoćnica) pripremila kupaonicu, naložila peć za toplu vodu: Ljubo se glasno brije, kupava, pjeva, daje naloge za dnevne aktivnosti svojoj ženi Olgi i sprema se za put. Vlakovi iz Breze u Sarajevo dolaze iz Vareša, obično s presjedanjem u Podlugovima, gdje su se križali s „putničkim“ koji stižu iz Zagreba ili Beograda. Ali ovaj, samo jedan dnevno, lokalni, vozi bez presjedanja direktno u Sarajevo. Ljubo kasni, kupanje i oblačenje se odužilo, čista roba ne stiže na vrijeme, u oblaku pare, već prirodno crvene puti, riđ, još dodatno crven od vrućeg tuširanja, daje iz kupaonice nalog: „Olga, šalji Slavicu na stanicu, poruči Micanu (šef stanice Breza) da kasnim, nek me voz čeka, neću dugo.“ Stoji pred ogledalom, gotovo bez žurbe, lijepo građansko odijelo, gleda Olgu u ogledalu iza leđa. „Jesi li dobro?“ pita. Korpulentan, riđe kose, naglašeno crvene puti, stoji i ogleda se. Olga s blagim smiješkom: „Ljubo, ti možda nisi Sas (nikada nije pristajao na „švapsko podrijetlo“), ali si, kad te ovako gledam, čisti Prus, pa pogledaj se kako izgledaš; Berlinu pripadaš više nego Sarajevu, Reichstag“, veli na materinskomu njemačkom jeziku, a ne „zemaljskoj upravi“ – vladi kamo je išao u Sarajevo. „Ima li što pametnije od Švabice?“ upita se Ljubo poluglasno, zgrabi torbu s pripremljenim dokumentima oko pilane i šume i požuri na stanicu.

Vratio se navečer s nekom nelagodom, nedefiniranim stanjem duha pod utjecajem okolnih zbivanja. Naime, sve je „mirisalo“ na rat. Zavladao je opća nervoza i nesigurnost. Očekivali su se „Nijemci“ pa što god to značilo, ali svakako ništa dobro.

I Breza i Vareš rudnička su središta pa se znalo da su siguran cilj osvajanja svake nove vlasti. To su ljudi znali i u nekoj neizvjesnoj rutini očekivali novoga gospodara. Sarajevo je njemačka avijacija bombardirala 6. travnja 1941. godine. Tutanj bombi i aviona čuli su se i u Brezi. Nakon toga zavladao je neprirodan mir. Nekoliko dana kasnije, u sumrak, čuli su se potmulu tutnji motora koji su se približavali. Motorna vojna njemačka kolona s motociklima, malim borbenim vozilom s glavnim oficirom, kamioni s vojnicima, vojnim materijalom, oružjem i municijom. Crvenkovića lager bio im je idealno sjedište. Hotel koji je upravo bio dovršen, potpuno dovršen sa sedam soba za goste, recepcijom, kantinom i kuhinjom, kao prve „goste“ primio je vermahtovce, a prostor pred pilanom i pecarom postalo je parkiralište za vojna vozila.

U našoj kući šok i nevjerica. „Ostavi ih, Olga“, govorio je Ljubo prvo sebi, a onda njoj, tihim glasom (inače je bio naglašeno glasan) koji nije trpio pogovora, slušajući žamor vojničkih komandi i organizacije. Da će prvi gosti hotela koji se gradio više od dvije godine biti Nijemci, Ljubo je shvatio kao sudbinu, prihvatio ju je s primjerenom saskom pomirljivošću. „Ne možeš se s rogatim bosti, i doviđenja!“ Ali s Olgom stvar nije bila tako jednostavna. Naime, probudila se prvo žal za uložnim novcem i vremenom u gradnju objekta, ali su se javili i njezini Gollobi, austrougarski oficiri kroz generacije, školovani u bečkom Theresianumu, i njezino „germansko“ podrijetlo na njemačkom materinskom jeziku. Željela je odmah otići njemačkom oficiru i pozvati ga na red. Ali Ljubo to nije dopustio. Vojska dovlači krevete na kat, ured se pretvara u štapsku prostoriju, a hotel munjevito postaje kasarna. Nedugo nakon dolaska vojnici otkrivaju da im je mehanizacija u neposrednoj blizini pecare, razvaljuju vrata kako bi se dočepali buradi s dragocjenom tekućinom.

Rat i alkohol neraskidivo su vezani. Jedne mi je večeri u dubrovačkom lokalu „Kod Luccija“, jedinom u Starom gradu gdje dolazi lokalna ekipa na kasno piće, simpatični liječnik, kojem sam zaboravio ime, objašnjavao vezu između ratova i alkohola kroz povijest. Ukratko, pobjeđivale su one vojske koje su bile dobro opskrbljene boljim i jačim alkoholom. Tako je vino pobijedilo pivo (Rimsko Carstvo), pa je konjak pobijedio vino (Napoleon), pa je votka pobijedila konjak (Crvena armija).

Njemački oficir izdao je naređenje o konfiskaciji „sadržaja skladišta“. Nastavak priče ušao je u obiteljske anale, koju su i pakosni Crvenkovići morali priznati Olgi, a po nalogu svoje svekrve Katarine nisu voljeli. „Ljubinica“ (tako su je zvali, s obzirom na neobično ime Olga), žena Ljubina, izađe van iz svoje kuće i zaputi se odlučnim korakom k lageru. Tamo prizor: nasilno otvorena vrata lagera i vojnici odguruju bačve rakije do svog kamiona, a drugi vod tovari ih ispod cerade. U primjerenoj vojničkoj organizaciji nadgleda ih oficir uz kratke naredbe. Olga stane s druge strane i sličnim tonom naredi „burad natrag u lager“, oficir naredi „van“, tako nekoliko puta, stižu naredbe izbezumljenim vojnicima, „van“ – „natrag“. Suprotstavljene snage nisu za odbaciti. S jedne je pobjednička vojska trećeg Reicha; sa svim što to znači, i ona, vlasnica hotela u koji je vojska ušla nekoliko dana prije, vlasnica buradi koje ista vojska vadi van, kći, unuka i praunuka austrijskoga školovanog oficira. „Zahtijevam povratak svih stvari u naš lager; i ne razumijem po kojoj osnovi ili naređenju ste mogli ili smjeli otvoriti ova vrata? Vi ste vojnici i pripadnici njemačkog Reicha, reda i sigurnosti. Kako ga na ovaj način tu mislite provesti?“ upitala je zaprepaštenog oficira. Pa nastavila: „Inzistiram na pismenom dopuštenju Vaše vojne komande, a dok to ne donesete, odmah vratite sve u prvobitno stanje, uz zapisnik koji će se napraviti na licu mjesta.“ Sve na njezinome materinskom njemačkom jeziku. „Odmah“, ponovila je.

Njena je reakcija, naravno, bila logična. Iz hotela ih naravno nije mogla izbaciti, a i da to uspije, hotel u ratom zahvaćenoj zemlji ne vrijedi ništa. Ali rakija, e tu je situacija potpuno drukčija. Rakija je u ratu gotovo neprocjenjiva. Naravno da su Nijemci rakiju vratili i da je ona bila dragocjeni izvor prihoda kroz sve vrijeme rata.

Zavladala je očekivana ratna nesigurnost. Vijesti sa Zvijezde, gdje je bila njihova kuća, pokraj spaljene pilane, nisu bile nimalo dobre. Villu Zvezdanu zapalili su četnici „s Okruglice“ i pobili obitelj koja je tamo obitavala. Ti četnici (srpska, pravoslavna paravojska) s Okruglice se u obiteljskim analima spominju u prilično opakom kontekstu. Ali činjenice govore da te „veseljake“ nije uspjela pobijediti niti im se uopće približiti ni njemačka ni vojska NDH ni ustaše (hrvatska, katolička paravojska) te su na Okruglici (zabačeni kraj između Vareša, Breze i Ilijaša; teško dostupan) i komunisti vrlo teško zaveli red i vojnu kontrolu 1945. godine, dobrano iza završetka rata. Kada su ti četnici u kasnu jesen pobili obitelj u neposrednoj blizini Breze, Ljubo je to shvatio kao ozbiljnu prijetnju i prešao u unajmljeni stan na adresi Bolnička 3, u Sarajevu.

Bolnička 3 u Sarajevu je interesantna adresa za obitelj. Tu je Marija (najstarija Ljubina sestra) stanovala prije rata, ali i baka Ada Gollob, njegova punica puno prije, pri dolasku iz Zenice. Prelazak nije bio konačan. Djeca su išla u školu u Sarajevu, Slavica je ostala u Brezi. Ljubo i Olga odlazili su tamo jer je hrana u tim ratnim uvjetima bila ondje puno dostupnija nego u Sarajevu.

Filip Crvenković

I tako polako dolazimo do Filipa, najintrigantnijeg, karijerno najuspješnijeg i na kraju sigurno najnesretnijeg Crvenkovića. Tri godine mlađi od Ljube, rano je otišao iz rodnog Vareša (umro u Buenos Airesu 1970.). Pravni fakultet završio je u Zagrebu. Nakon završetka školovanja i studija zaposlio se kao pripravnik, a poslije je dobio i advokaturu u Sisku. Tu sreće Antu Pavelića. Zajedno su definirali i maštali o konturi buduće države. Filip 1941. postaje ravnatelj Ureda za sigurnost grada Zagreba, Ljubo to prihvaća s nelagodom, ali ga je ipak podržao. No kada je Filip 1943. stao na čelo Ravnateljstva za javni red i sigurnost unutarnjih poslova, odnosno kada je postao ministrom, Ljubo je bio očajan i konsterniran. Duboko se protivio politici NDH i bio je uvjeren u skori kraj te po njemu problematične državne organizacije. Iskreno je bio zabrinut za sudbinu brata kojeg je volio i imao s njim blizak odnos. Navodno je Filip svojim djelovanjem kao ministar trebao popraviti loš „imidž“ NDH s obzirom na zločine koji su im se pripisivali i koje su nedvojbeno činili. Upitno je koliko je u tome uspio. Navodno je želio u jednom trenutku i odstupiti, ali mu je, opet navodno, Maks Luburić jednostavno poručio da će ga u tom slučaju vlastoručno zaklati. U danim okolnostima ova poruka – koja je, izgleda, bila izrečena pred svjedocima – naravno nije šala mala. Luburić je bio glavni egzekutor gotovo svih ekstremističkih ideja i ustaških postupaka.

Filip je živio u državnoj rezidenciji u Vončininoj ulici u Zagrebu, gdje je bilo organizirano i vjenčanje njegove najmlađe sestre Lucije 1943. godine. Naravno, cijela je situacija te proslave djelovala poput ratne groteske. Bili su prisutni i Ljubo i moja majka Zvezdana. Stigli su vlakom iz Sarajeva. Majka je bila zadivljena, naravno stigavši ravno iz ratom zahvaćene Bosne i ludila NDH vlasti u Sarajevu. Svjetlost i raskoš vile na zagrebačkoj Šalati (elitni stambeni dio grada Zagreba) doimali su se šokantno.

Niti je Filip popravio narušeni ugled propale države koja, kako veli moj prijatelj Matić, nije bila ni nezavisna ni država ni hrvatska, niti je uspio odstupiti niti se ikako zaštititi. S Pavelićem, navodno zajedno u autu, pobjegao je 1945. prvo u Austriju, a završio u Argentini. Nikada više nije vidio obitelj Crvenković, a svoju nije imao. Nije živio ni potpuno sam. Prema glasinama izgleda da je bio u svojevrsnom ljubavnom trokutu s nekim bračnim parom koji je iz sličnih razloga s njim završio tamo. Prema nekim pričanjima Hrvati su se tada u Argentini bavili građevinom (oni su prošli razmjerno dobro) i tekstilom (oni su prošli navodno loše). Filip se bavio tekstilom i prošao je loše. Odmah nakon „oslobođenja“ ili dolaska demokratske vlasti Filip je, prema riječima Milana Radakovića, a treba mu vjerovati jer je odvjetnik, unuk Filipove sestre Marije Premužić, osuđen na smrt vješanjem u odsutnosti zbog „izvršenja kao ratni zločinac“.

Budući da su tada i zidovi imali uši, sam spomen njegova imena bilo je za život opasno. Kada bismo o njemu razgovarali, koristili bismo se kodnim imenom „Seka“ ili „Rašelka“. Rašelka je dobro, poslala je paket, javila se itd.

Razgovor s Filipom

Vozim kroz Bosnu tek izgrađenom autocestom. Kroz lijep, još neugrožen novim zgradama, predivan bosanski pejzaž. Sam u autu, protječu kilometri lijepoga ljetnog sumraka. Odjednom se javi Filip. Prvi put u životu.

„Zašto si to učinio?“ upitah nespretno.

„Što?“ odvrati mi iznenađeno.

„Pa sve to s NDH, zašto si bio u prvim redovima, zašto tako eksponiran?“

Šuti..., naglašeno šuti. Vozili smo se šuteći.

„Jesi li s Pavelićem kreirao buduću državu, Hrvatsku, u Sisku prije velikog rata?“ upitah nesigurno.

„Jesam, ali naravno ne samo nas dva... bio je to... ozbiljan projekt“, reče.

„Pa ti si Sas i mi nikada nismo bili u prvim redovima. Uvijek smo čekali i koristili svoju sigurnu šansu. Sigurnu, ili pogrešku druge strane. Otkako smo stigli u Bosnu u 14. stoljeću, uspjeli smo gajeći strpljenje kao vrhunsku vrlinu“, rekoh polako birajući svaku izgovorenu riječ. „Čekali sigurnu šansu, da li si to rekao?“ upita rezignirano i ponovi zadnju šansu, a smijem li ja tebe upitati nešto sasvim drugačije“, pauza, čekam pitanje.

„Da li si bio na stadionu ili, precizno govoreći, stadionima koje je projektirao i izveo tvoj slavni kolega, a moj prijatelj Albert Speer u Nürnbergu?“ upita sigurnim tonom. Preuzeo je taktičku prednost u razgovoru. „Da li si bio?“ pita opetovano.

„Nisam“, odgovorih nesigurno.

„E, pa ja jesam, ali ne kao turist, nego kao dio vladajuće elite... Dragi moj, odi tamo, jer je Albert to napravio tako da će to i nakon 1000 godina izgledati impresivno, sjedi na počasnu tribinu i tad zatvori oči, sjeti se mene tu, i pokušaj zamisliti milijun ljudi koji stoje ili ponosno slave u savršenom redu. Savršenom... ispod tebe.“

Zanimio sam u trenu i usporio vožnju pretpostavljajući nastavak.

„Nećeš moći ni zamisliti niti čuti zvuk pozdrava iz milijun grla u jednom trenu.“ Stanka.

„Milijun, ali bilo ih je postrojeno puno više od tog! Zamisli trećinu naše Hrvatske, ljudi u punoj snazi i neizmjerljivoj ljubavi prema... hm, njemu“, reče na kraju pomalo sumnjičavo.

„Dragi moj nećaće, to nikada nećeš doživjeti, ali si spomenuo zadnju šansu. E, pa upravo to sam tad osjetio i moj pokorni saski duh tad je izletio van... van u slobodu. Nakon gotovo 500 godina služenja onim kretenima od „bosanske kraljevske elite“, nasmije se cinično, „do Turaka, ni broja im nema, za koje smo radili, ali se i ponižavali. Od austrijskih planinara, alpinista nismo nešto baš koristili, ha-ha, Monarhija,... cvrc... Jugoslavija... ha-ha, glupo i spominjati, i moj saski ego odlučio je naplatiti dugove koji

su se nagomilali kroz stoljeća.“ „Kako to, i što veliš na Ljubino negiranje Saskog podrijetla?“ upitah naivno.

„E, pa radikalno“, prozbori tiho prijeteći, „a za Ljubu“, „mekšeg, i toplijeg tona“, oženio, jelde Švabicu, ako se, haha ne varam“.

„I tako si popušio u jebenoj Argentini naplaćujući dugove naših bogatih predaka.“ (Prostota je obično bijeg od razumne argumentacije.)

„Popušio, ali bih se napušio ponovno“, duga pauza, „možda ti jednom postane jasno tko si i odakle si, možda... možda bolje i ne“, odgovori Filip i izgubi se u ljetnom sumraku, negdje već jako blizu Gradiške i Jasenovca.

Ali Ljubo, on nije imao ikakvu mogućnost igrati se skrivača. Ljubo Crvenković, Filipov brat, ne može nikako uzmaći. Problematična pozicija i prije 1945., a još više nakon 1945. On je bio potpuno apolitičan, vojno nezainteresiran riješio je to ipak na onaj tradicionalni saski način. Izrazite društvene inteligencije, s ugledom, predratnom financijskom moći, kretao se svojom sredinom nevjerojatno superiorno. Jednostavno o Filipu nije naizgled razmišljao, što se kroz njegovo djelovanje i čitalo. Gotovo je nevjerojatno, barem koliko je poznato, da zbog Filipa nije imao nijedan problem! Postoji neka mutna priča o odlasku u Sarajevo iz Breze 1943. autom, iako je odustao u zadnji tren: auto su presreli partizani, a putnici oteti. „Otmica“ je, kažu, unaprijed planirana. Kad bi netko važan trebao „ići u partizane“, onda bi se to unaprijed dogovaralo jer bi u protivnom članovi obitelji koji su ostali kod kuće mogli postati žrtvom osvetničke represije suprotne strane. Ovako bi bili oteti i svima dobro te se stalno nameće pitanje što je trebalo biti s Ljubom tijekom te otmice. Možda je trebao biti otet radi otkupnine ili razmjene, nasilnog odlaska u partizane ili jednostavno ubijen. Ostaje nejasno.

Zbog Filipa nikada kakva istraga, obavijesni razgovor, nikada nijedna sankcija. Filipova

imovina – koja je bila dio imovine one njihova oca Mije Crvenkovića – automatski je konfiscirana kao imovina ratnog zločinca. Ljubina imovina ostaje netaknuta. Ali opet nevjerovatna je odluka vlasti nove države da svu oduzetu imovinu u Brezi isplati Ljubi u cijelosti. Sve je uredno plaćeno. Koliko? To je naravno teško procijeniti, sigurno ne pravično, ali za taj je novac Ljubo kupio u Sarajevu kuću Cveher, objekt koji je još u našem vlasništvu. Gosp. Cveher, vlasnik, došao je iz Izraela samo radi te prodaje i odmah nakon primitka novca tamo se i vratio. Kuća kompletno neuseljiva s trima stanarima kojima je nova vlast dala stanarsko pravo, po jednom stanu, ili katu. To su veliki i bogati stanovi (tri kata, tri stana) puni ratnih izbjeglica. Teško je procijeniti tu kupnju danas, izvan konteksta vremena. Zašto nije kupio obiteljski stan? Ili nešto drugo? Teško je reći, donositi sud o vremenu realsocijalizma kad je ukinuto privatno vlasništvo nad ičim, pa i stambenim prostorom.

Taj je socijalizam ipak jednome Sasu bio prezahtjevan u prihvaćanju novih normi ponašanja. Ljubo, industrijalac, Filipov brat, u zemlji radnika i proletera. Imao je 59 godina kada je rat završen i kada je došlo do „oslobođenja“, kako je kraj rata nazivala pobjednička partizanska vojska. Završetak rata donio mu je neko olakšanje, ali oslobođenje uopće nije razumio. Godine 1940./ 1941. bio je na vrhuncu moći, kako i priliči kad imaš 55 godina, u Brezi nakon prijelaza iz Vareša sve je upravo krenulo, a sad je zbrajao štetu nastalu ratnim zbivanjima. Žena Olga napunila je 53 godine sa svim onim što te „ženske“ godine nose i dvije kćeri, 13 i 10 godina. Njegova će majka Katarina umrijeti 1953. godine preživljavajući svoj kraj u agoniji neprekidnog sjedenja u kući, u ostatku nekadašnjeg pogona kojim je vladala, gotovo pa zaboravljena od ostatka obitelji, osim kćeri Katarine koja jedina tada živi u Varešu.

Sukladno novom vremenu i Ljubine su sestre s vremena na vrijeme najavljivale neka-kve tužbe za povrat imovine, u Varešu i okolini. Obiteljska kuća sve je više postojala ruševina, pilana i kuća na Zvijezdi nestale su u ratnom vihoru. Može se reći da te imovine i nema. I danas smo vlasnici potpuno nepoznatih parcela po vareškim planinama, ali nitko ne zna ni gdje ni kolike su. Testament njihova oca Mije više nikoga nije zanimao kojim je sve, pa i tutorstvo nad sestrama bilo definirano. Ostao je potpuno sam. Sa svim navedenim teretima ekonomski, ali i inače, urušenoga obiteljskog nasljeđa. Usred objesti pobjedničke proleterske revolucije snagu je crpio iz „obiteljskog testamenta“ ili instinkta, usađenih saskih gena i višestoljetnog iskustva. Društvene okolnosti tražile su kompromise, a njemu je to bilo prekomplicirano, ali ne i nepremostivo. Iz stana u Bolničkoj 3 morao je s obitelji iseliti jer 1947. nije imao posao. Išli su na ulicu (povratak u Brezu još nije bio moguć), primio ih je prijatelj Videković, dao im dvije sobe u stanu u Nemanjinoj 1. Ljubo se 1948. zapošljava u drвноj industriji kao inspektor i dobiva dvije sobe u Ulici Vuka Karadžića 6. Godine 1948. kupuje spomenutu neuseljivu kuću (u neposrednoj blizini), a Olga i kćeri će tek nakon njegove smrti napraviti zamjenu, dati sobe u njihovu stanu obitelji Baroš, a od njih dobiti dvije sobe u svojoj kući u ulici Mehmeda paše Sokolovića 21 na drugom katu. Snažan je Ljubin saski duh i višestoljetno iskustvo predaka koji su se hrvali sa svim mogućim vlastima, uspio je sačuvati obitelj, usmjeriti ih. Prodao je svoj imetak onda kada se brutalno uzimalo i kratko radio kao drvni inspektor u Šipadu (lokalna industrija drveta, naravno u državnom vlasništvu) te skinuti sa sebe, ali i svih Crvenkovića duh (krimen) brata Filipa, proglašenoga ratnog zločinca, osuđenog na smrt vješanjem u odsutnosti. Izgleda jednostavno? Vjerujte, nije uopće, ali to je druga tema.

Ljubin život zapravo je odlična priča. Priča o uspjehu i moći. Snazi. Ali njegov životni

kraj, od 1943. do 1951., vrhunska je majstorija ili, kao što se to danas zove, „socijal-na inteligencija“, pobjeda upravo toga. Zavrtio je taj životni vrtuljak i otišao pravo u legendu. Upamćeni su mnogobrojni nesebični postupci njegovih predratnih radnika, koji su se snašli i pomagali mu u raznim situacijama. Ostao je upamćen susret na ulici s „Ejupom“, višim oficirom OZNA-e (obavještajna agencija narodne armije), koji je prije rata radio u pilani u Varešu, no kojeg Ljubo nije prepoznao. Ovaj mu je dao potvrdu da mu on, Ejup i prezime, kapetan OZNA-e, jamči sigurnost. Nepovratno sa svojim Sasima, koji su valjda kroz Ljubinu sudbinu davši mu snagu, otišli zajedno s njim.

Kuće

Mijo je imao desetero djece, jednu kći Bojku iz prvog braka i devetero s Katarinom. Tri sina i sedam kćeri, od sinova Vinko je umro 1924. od tuberkuloze, Filip se nije ženio niti je imao djecu, a Ljubo dvije kćeri. I s Mijinim Crvenkovićima gotova priča. Neku je djecu Katarina i nadživjela (Ljubo umire 1951.), ali su većim dijelom umrla u Zagrebu u krugu svojih obitelji.

Villu Zvezdanu zapalili su četnici 1941. godine, obiteljska kuća u Varešu sama se urušila krajem sedamdesetih. Šume je ostalo onoliko koliko su komunisti propisali kao maksimum, podijeljeno na baku Olgu, moju mamu i moju tetu, Senku.

U Brezi je još stara kuća sa štalom i 10 dunuma voćnjaka, obiteljska kuća koju je izgradio u lageru oduzeta je 1968. pa vraćena prije deset godina (moj poklon samo njemu), pa je zamijenjena za njegovu pilanu koja u ruševnom stanju podsjeća na stara vremena. Pecara i kacara, objekti za radnike u lageru, davno su srušeni te su na tome mjestu izgrađeni višestambeni objekti. Stari stoljetni golemi hrast markira i dominira okolinom, štiti nas od svega novoga i stranoga i zauvijek podsjeća na Ljubu.

Kuća u ulici Mehmed paše Sokolovića 21 u Sarajevu posve je u našem vlasništvu. Ljubo je sigurno sretan i zadovoljan. Na prvom katu živjela je Senka, moja divna teta s djecom, na drugom katu živjeli smo mi, visoko prizemlje i vrt u našem su vlasništvu. Fasada arhitekta Vancaša posve je rekonstruirana pod nadzorom moga dragog prijatelja Smaje Mulaomerovića.

„Da li je Ljubo još živ?“ upitao me nedavno stari lovac u lovačkom društvu Breza, gdje je pitoreskan restoran. Bilo je glupo i nepotrebno dati precizan odgovor, ostavio sam ga u dvojbi očekujući da će uputiti pozdrave Ljubi, ali nije...

Ugovori

Crvenkovići su upravo nevjerojatni u količini potpisanih ugovora. Trgovačkih, obrtničkih, kupoprodajnih (uglavnom su kupovali, nekretnine), krediti, pozajmice, i tko zna što još. Kompleksi šuma još su u našem vlasništvu na nepoznatim lokacijama, kuće se kupovale, pilane gradile i izgorjevale. U Brezi svi navedeni pogoni.

I valjda zadnji ugovor Ljubo je potpisao kupnjom kuće u Sarajevu, riječ je o vrhunskom kapitalističkom ugovoru usred socrealizma (1948. godine). Bogatstvo je ugrađeno u njihov mentalni sklop, a potpisivanje ugovora vrhunska je kapitalistička „zabava“ 19. i dijela 20. stoljeća.

GOLLOBI

Gollobi su oficiri austrougarske vojske tijekom nekoliko generacija, smjenjujući se s „Petera” na „Josepha”, s oca na sina. Školovani su i s odgovarajućim društvenim ugledom. Podrijetlo vuku iz Varaždina, ali im je sjedište u Beču ili, kako to kod oficira i biva, tamo gdje služba odredi. Naši Gollobi kao i Crvenkovići nestali su s povijesne pozornice na sličan način. Dominacijom ženske i lošom kobi muške djece. Loša kob ili manjak sreće u životu muških potomaka je i normalna kod oficirskih obitelji. Na muškim su se prelamali svi lomovi, iskušenja i radikalni potezi, a žene su u stvarnosti definirale životne tijekomove vodeći dom i djecu. Gollobi (muški pripadnici) imali su dva nezgodna poroka; kocka i samoubojstva. Kombinirajući ih uz ratove u trima generacijama, rezultati su bili poražavajući. Ti njihovi potezi (ako uopće zaslužuju takav naziv – „potezi”) na vrlo jasan način – preko frustracije moje majke – dopiru do mene. Gotovo dvjesto godina stari grijesi stižu do njihovih potomaka.

Joseph je potpisivao kockarske dugove svojim prijateljima, drugovima ili braći po oružju. Tako je izgubio cijeli svoj imetak, koji nije bio mali. Potpisivao je dugove ili preuzimao hipoteku tuđih kockarskih gubitaka. Kako to shvatiti? Danas gledano – teško, ali valja pokušati ući u taj nepoznati sklop života u kojem se ratuje, lako ga je i izgubiti na različitim mjestima u Monarhiji koja nije bila ni mala ni mirna ni jednostavna. Vjerojatno su veze među tim oficirima – „kaljenim i taljenim” po bojištima, pod očajnim okolnostima – stvarale nama neshvatljiva i nepisana prava i običaje. Potpišeš ili

preuzmeš dug čovjeka koji ti je možda spasio život u nekoj ratnoj situaciji ili možda ne potpišeš, ali tada nema potpore u ključnome borbenom trenutku. Visok rizik, stalno prisutna mogućnost pogibije ili ranjavanja vjerojatno nose i kockanje kao dio tog života. Joseph (ili često Josef), dakle, potpisuje dugove, ostaje bez imetka i najmlađem sinu Karlu (moj pradjed) ne može platiti Theresianum i neki čudni namet, 30,000,00 kruna, koji treba imati oficir za ženidbu pri prijelazu iz aktivne u civilnu službu. Zbog toga Karl biva 1888. prekomandiran u Zenicu i kao nižerangirani oficir dobiva razočaravajuće mjesto voditelja tamošnje kaznionice.

Ali pođimo redom. Joseph umire 1896. i biva pokopan u Varaždinu. Djeca: Karl, Udo, Emil, German, Joseph (trebao se zvati Peter), Ludwig, Amanda i Olimpia (slijed vjerojatno nije baš kronološki). Joseph (otac) oženjen je s Barbarom pl. Mekowetz, postat će poznata i kao teta (sestra je majka ili možda baka) Miroslava Krležu ili „Francla”, kako su ga u obitelji zvali od milja. O Josephu u obiteljskim analima nije ostalo baš previše, osim gluposti s potpisivanjem tuđih dugova i osiromašenja. Ostalo je pismo njegova oca Petera upućeno njemu, punom topline i ljubavi.

Karl, rođen 1857., imao je 31 godinu kada je oženio Adu Kuney, a ona 21. Imali su četvero djece; Mariju (Trutzika) 1889., Olgu (moja baka) 1892., Otta 1893. i Adu 1897. Neposredni povod zašto si je opalio metak u glavu nikada neće biti potpuno jasan. Frustracija položajem podoficira, svađa sa ženom, neka mutna priča tog popodneva s tepihom koji je neplanirano stigao ili možda neko ponižavajuće naređenje. No pucanj i udar tog metka pogodio nas je više nego i jedan ispaljeni u svim kasnijim ratovima, kojih i nije bilo baš malo. Pucanj koji još odzvanja i ranjava nevjerojatnom silinom. Majka i danas o tomu govori u pola glasa, s čudnom mješavinom glasnog očaja i negodovanja. Opalio

si je metak u parku, na klupi, s pogledom na mutnu i nabujalu rijeku Bosnu (očito nije bezazlena).

Što je s onim našim „procesima“? Kako objasniti ili dati neki povijesni kontekst? Samo jedan pucanj, jedan tren, koji je zatvorio jedan, a otvorio mnoštvo novih procesa s upisanom hipotekom boli i nemoći. Ostavio je ženu s četvero djece, od kojih najmlađa Ada nije imala ni punu godinu dana. Ženu bez primanja i bez zaposlenja. Majka Ada, rođena Kuney, udahne duboko i krene u borbu. Vjera u Boga već je bila upitna, ali kada joj umire jedini sin Otto 1912. od tuberkuloze u vojnom sanatoriju u Dubrovniku, ona u njega konačno prestaje vjerovati. S Ottom sam se susretao nekoliko puta u životu. Najprije preko fotografija, koje mi je majka tihim i plačnim glasom i vidno drhtavom rukom pokazivala pozivajući se na njegovu ljepotu. Gledao sam tupo toga mršavog dječaka u vojničkoj uniformi (bio je pitomac vojne akademije naravno), a njegov kratki život koji je završio 1913. godine budio je u meni nelagodu i potpunu prazninu. Budući da je bio vojni pitomac, tuberkulozu su liječili u sanatoriju u Dubrovniku.

Položaj tog lječilišta shvatio sam jedne večeri kada je Vlado Brković pozvao društvo na večeru u svoju kuću odmah ispod dubrovačkih zidina. Iza leđa bio je zid dubrovačke utvrde, s desne strane njegova kuća, a ispred nekoliko desetina metara uokolo bile su ruševine. Od antičkih do austrougarskih. „Nećeš vjerovati“, veli Vlado „ali tu ispod nas bila je bolnica, vojna, za liječenje plućnih bolesti...“, a dio vidljiva objekta, danas đачki dom, upravo je dio bolnice iz doba Austrije.“

Znao sam da je Otto pokopan u Dubrovniku i ispunio sam napokon obećanje dano majci i pronašao njegov grob. Kad ste na glavnom ulazu u hotel Libertas, upravo iza leđa

u gotovo nevidljivoj depresiji, zaklonjeno stablima nalazi se malo, metalnom ogradom ograđeno austrijsko vojno groblje. Vrata su bila otvorena, ali je vidljivo da ih netko održava i vjerojatno svaku večer zaključava. U sjeni stabala, ispod svega što se okolo događa, smješteno je to čudno, vrlo rijetko „naseljeno“ groblje. Lijevo od ulaza, ispod stabla čiji je korijen već naćeo statiku groba, stoji – jedva ćitljivim pismom – napisano: Otto Gollob, 1893. – 1912.

Ne znamo kada je Otto došao u Dubrovnik, ali veći dio vremena, sve do smrti, omica (tako je majka zvala svoju baku) bila je uz njega. Za to su vrijeme Marija (majka ju je zvala: Trucika), rođena 1898., Olga, moja baka (rođena 1892.) i teta Ada (rođena 1897., imala je šest mjeseci kad joj se ubio otac), bile u konviktu u Mostaru. Konvikt je učiteljska škola, a neobićno je da je tu školu, zapravo internat, subvencionirala država tako da majka u toj oćajnoj situaciji nije plaćala ništa, ni školarinu, ni stanovanje svojih kćeri. Nakon Ottove smrti Ada se vraća u Zenicu, nakratko, i 1913. seli u Sarajevo, na adresu Bolnićka 3. Ista ona adresa gdje će se Ljubo Crvenković s obitelji preseliti iz Breze u Sarajevo 1942. godine. Naime, Bolnićka 3 bila je stambena zgrada sa stanovima za najam. No prvi će se susret Golloba i Crvenkovića dogoditi u Varešu još 1914. godine. Nakon završene škole ili, kako se tada zvala, „Definitive“, baka Olga odlazi na službu u Šamac, Jajce i 1914. godine u Vareš.

Godine 1915. poćinje ljubav između Ljube i Olge i oni će sljedećih 16 godina provesti u vezi. Razloga za tako dugo „hodanje“ ima najmanje dva. Ljubo je bio tutor svojim sestrama nakon smrti oca, a po nepisanome, ali ipak prilićno jasnom pravilu, nije se smio ženiti prije negoli i posljednja sestra ne završi školovanje. Drugi razlog je njegova sklonost burnom i, recimo, „veselom“ životu. A postoji i treći – utjelovljen u njegovoj majci.

Ultimativno je vladala gotovo pola stoljeća svime što je imala ta bogata obitelj. Švabicu sa sumnjivim oficirskim pedigreeom, sklonim samoubojstvima (osim oca ubio se i German Gollob s 19 godina 1894. godine), ozbiljno osiromašenu obitelj Katarina jednostavno nije željela niti voljela. O Josephovoj djeci, onog koji je osiromašio potpisujući tuđe mjenice, ne zna se baš puno. Ipak je poznato da je nakon Karlovog pucanja sebi u glavu, Udo, jedan od braće, pomagao omici, i živio je neko vrijeme u Sarajevu. O Emilu, drugom Josefovom sinu, ostaje nejasan trag. Jedno vrijeme obituje u Sarajevu i pomaže Adi. Njegov brat German ubija se iz razloga mladenačkog oficirskog sukoba. Navodno radi vojničkih čizama. Olimpijin trag postoji u Americi, a Amanda?

Amanda

Godine 2000./2001. tražimo stan u Zagrebu, želimo kupiti obiteljsko obitavalište. Novca imamo dovoljno, zagrebački biznis ide odlično i preko Nevena Frangeša, čini mi se, doznasmo za stan u Radićevoj koji prodaje njegova prijateljica. Stan Strozzi nalazi se u istoimenoj palači u Radićevoj ulici. Stan je dio nekada jedinstvenog prostora koji se proteže od ulaza na ulici do zapuštenoga dvorišnog bloka. Polustoljetni komunizam – koji je već po nekakvoj ludoj logici jednostavno davao beskućnicima prostore u najam – doveo je tu nekad očito velelijepu palaču do potpune neprepoznatljivosti. Korisnici (stanari) prepravljali su svoje „stanove” prema mogućnostima i željama, ali bez ikakva građevinskog plana. Tako prolazim kroz dio nekadašnjeg hola, slijedi salon s golemim prozorima, nelogično smještenom spavaonicom i kupaonicom, stižemo nekim pomoćnim stubama u prostor nekadašnje kuhinje, duboko u vrtu. Tu je i ostava, prostori za pranje, pečenje i serviranje. Maja (kći vlasnice stana) veli: „Bog zna otkad nije u upotrebi.” Unatoč silnoj prljavštini, paučini i totalnoj zapuštenosti mnogi elementi interijera su prepoznatljivi. Kredenci s posudama za kuhanje, kuhače, ostatci pribora za

jelo, solnice, držači ubrusa, velika zidana peć s kotlom za vodu. Očito kuhinja ozbiljnog kapaciteta, ali nekad davno, na početku 20. stoljeća. U trenu mi ta svojevrsna „scenografija” postane potpuno poznata. Na stolu ugledam poznatu drvenu kutiju s razglednicama položenim uspravno tako da se mogu jednostavnije listati, ista takva kakva je bila u našem stanu u Mehmed Paše Sokolovića 21, valjda stigla iz Bolničke 3 u Sarajevu. Prelistam na brzinu. Maja je nestrpljivo čekala jer je htjela izaći iz tog prostora čim prije, a ja shvatim da su razglednice iste kao naše, Opatije, (Abazzia), Pule, Sarajeva, Zagreba, crno-bijele s obojenim motivima, pisane njemačkim lijepim „krasopismom”, potpisane ženskim imenima.

Interesantno je koliko sličnim rukopisom pišu omica, baka, teta Ada i malo lošije mama i Senka (valjda školovane u socijalizmu, a ne monarhiji).

S velikim austrougarskim markama (obično Franjo Josip) poništenim debelim valovitim linijama poštanskog žiga.

Raspored kuhinje i sveg u prostoru nepromijenjen je valjda pola stoljeća. Ipak šokiran sam dojmom potpune prepoznatljivosti. Nešto u rasporedu kuhinjskih elemenata i stare opreme dobro mi je poznat.

Zovem majku i ispričam joj o mome posjetu stanu Strozzi i o dojmu svega viđenoga. S druge strane muk...

„Amanda”, reče mama promijenjenog tona, „Amanda, nisam ti pričala o njoj?”

„Nisi”, odgovori sin u kasnim četrdesetima, suočen s još jednom obiteljskom tajnom. Sjetih se načina na koji su komunicirale mama, Senka (moja divna teta, njena sestra i bakica (Olga), kada bi shvatile da delikatni razgovor postaje djetetu razumljiv – slijedila bi opomena na njemačkom „nicht für den Kleinen”, što će reći da razgovor nije za moje uši.

Amanda je najmlađe Josephovo dijete, onoga istog koji je proigrao i izigrao obiteljsko bogatstvo. Trpjela su djeca. Amanda se zaposlila kao glavna domaćica u palači Strozzi. Umrula je u Beču nakon Drugoga svjetskog rata u neobičnim okolnostima. Ostala je vrlo bliska sa Strozzijevima, koji su bili utjecajna, plemićka obitelj. Njihov dom bio je mjesto susreta umjetnika, književnika... Krleža je bio redoviti gost u njihovoj kući. Između ostalog i zato što su Amanda i on bili rođaci (mame su im bile sestre, pl. Mekowetz, Barbara i Josephina). Priča se komplicira s maminom pretpostavkom, a Krleža je to u svojim memoarima i potvrdio, da je Amanda imala dijete, sina, s Ferdinandom Strozziem. Izgleda da se u sarajevskim obiteljskim krugovima mislilo na Tita Strozzića, veliko ime hrvatske kulture i kazališne scene. Da je Amanda „majka“ možda je tu više opisni nego dokumentarni pojam, ali sam naknadno saznao za sina kojeg je Ferdinand (otac Tita Strozzića) imao s Amandom, koji je umro krajem šezdesetih godina u Zagrebu i nije imao potomaka. Baka Olga rijetko je spominjala Amandu, mada joj je bila teta, ali je prijateljevala s Marijom Ružičkom Strozzi, poznatom glumicom, majkom Tita Strozzića. Da su i Olympia (1905. otišla u Ameriku, Pensilvanija) i Maja Strozzi (valjda sestra Tita Strozzića) prijateljevale i dopisivale se, da je Maja majka Borisa Papandopula, skladatelja, a da su Krleža i Papandopulo povezani rođачki, daje vrlo izazovnu komplikaciju koju autor ne želi rasvjetljivati jer nam je tema ipak arhitektura kojoj još nema ni traga.

Karlo Gollob, sin Josepha, a brat Amandin, ubija se u Zenici kao podoficir i šef kaznonice, u dobi od 41 godine i ostavlja četvero djece, Otto umire od tuberkuloze, Marija se udaje za Ugga Givovica (nekada se piše Djivovic, ili „Gj“ ili „Đ“) iz Dubrovnika, Ada se ne udaje, a Olga, bakica, postaje Crvenković. Iz muke hodanja s Ljubom

nakon 16 godina ulazi u još veću muku udajom za njega 1931. godine. Marija ili tante Truči, kako ju je zvala majka, sreće „Dundugu“, prozvanog tako u obitelji; Dundo, Ugo Đivović. Sreli su se u Sarajevu u konviktu srpskih sestara. Nije poznato zašto je ona tamo boravila, vjerojatno je već bila nastavnica, i tamo je srela dubrovačkoga gospara. Završio je pravo u Grazu i već je bio vojni sudac s visokim vojnim odličjem. Žene se 1920. godine, a tek 1929. (13. veljače u Skopju) godine rađa se Katarina, teta Katica, kasnije arhitektica, autorica nekoliko ozbiljnih projekata i dobitnica „Borbine nagrade“ (najviša arhitektonska nagrada u Jugoslaviji) za arhitekturu početkom sedamdesetih za hotel u Kuparima. Međutim, Dubrovnik ne daje sreću svima – osim samom Uggu koji provodi život dubrovačkog bonvivana. Opreznoga visokog oficira (recimo da je bio pukovnik, sudac pri vojnom sudu) u ludim vremenima poluratnoga ili međuratnog stanja u Dubrovniku.

Brak s Dundugom trajao je upravo onoliko dugo dok je ona živjela, upravo i gotovo doslovno onoliko dugo dok se nisu preselili u Dubrovnik. Većinu su vremena živjeli u Sarajevu, mahom, nešto u Skopju i Zagrebu. Po pozivu vojne službe. Neposredno uoči rata Dundugo odlazi u mirovinu, počinje rat i on ne pristaje služiti ni Talijanima ni Nijemcima ni NDH, bez obzira na vrlo povoljne uvjete koje su mu navedeni nudili. Odlučio je urediti vilu na Sv. Jakovu i tamo živjeti. Sa ženom i Katicom.

Nakon rata komunisti su ga zvali da reaktivira status visokoga mornaričkog oficira – odbija unatoč nekakvoj prijetnji koja je pratila poziv. Kada se '71. počinje buditi hrvatsko proljeće, Dundugo, već duboko u osamdesetima, govori Katici u povjerenju: „Kaća, kad me sad pozovu, da znaš ja ću se odazvati.“

Godine 1942. obitelj Đivović seli u Dubrovnik u njihovu obiteljsku vilu (Dundugo je bio sin jedinac) i tu će teta Tručika umrijeti nakon 10 mjeseci mediteranskoga dubrovačkog

života. Ovu priču dodatno komplicira, naravno, ljubavna koja, kao i obično u Dubrovniku, završava fatalno. Dundugo je, naime, gotovo cijeli život ljubovao s Milevom Castrapelli, dubrovačkom ljepoticom. U Sarajevu se zaljubio u Tručiku zato što je Mileva, kako majka jednostavno veli, rodila „nezakonito dijete“. Rezignirani i mladi Uggo shvati da nezakonito dijete nije njegovo i napušta je, na, recimo, 25 godina. Nije nam poznata njihova, vjerojatna, veza tijekom njegova braka. Tručika umire 2. listopada 1942. Majka Ada je bila s njom još nekoliko dana prije smrti i uvjerena da joj je bolje, vraća se u Sarajevo, no Tručika umire. Dundugo se „vraća“ Milevi, a ona ni pod kojim uvjetom ne želi stanovati u vili. Žive u Milevinoj kući „Iza Kapelice 3“ (što je doslovna, i nikako loša dubrovačka adresa), sve do njihove smrti. To je onaj dio dubrovačkih „Ploča“, gdje su kuće bogatih pravoslavaca koji zbog uvjeta još iz doba Dubrovačke Republike nisu smjeli graditi domove unutar gradskih zidina. Mileva je naime bila pravoslavka.

Vilu komunisti pune stanarima, ali prije njih, a otkako udovac, Dundugo ju je koristio za „slatki život“. Živio je s Milevom, ali... Mileva doznaje što se događa u vili, upada jednog dana u svom najljepšem i najluđem izdanju, staje nasred salona i naredi: „Van... van...“, damama koje su se smjestile po sobama, „van, jer ja sam Uggova, a Uggo je moj!“ Vila Điovovich smještena je na najljepšemu mjestu u Dubrovniku. Na grebenu okružena prostranim parkom, u predjelu koji se zove Sv. Jakov, gdje je Dundugo i kao mornarički oficir donosio bilje iz svih krajeva svijeta i tu ih sadio. Socijalizam mu je oduzeo cijelu kuću, nacionalizirao je. Dundugo bi to još i mogao shvatiti, ali nikada nije prihvatio činjenicu da park više nije njegov. Tvrdoglavo je svaki dan išao s „Kapelice 3“ (gdje je stanovao) u park, prije i poslije podne, plaćao popravke šetnica, okopavanje bilja, ograde u javnom (svome) parku. Unatoč upornom devastiranju vesele mladeži odgajane u duhu da je sve ničije ili još bolje svačije. Vila naravno u okolnostima svačije/

ničije propada, ugrožena bezobzirnim stanarima obučanim i naviknutim da u stambeni prostor ne ulažu ništa, a uzimaju sve.

Dundugo i Mileva umiru početkom osamdesetih i Katica, Uggova kći bez djece i muža, ostavlja kuću s partizanskom obitelji mojoj mami i teti, njenim prvim rodicama, ali i testamentom svu vlastitu imovinu nakon njezine smrti. Ratovi devedesetih nose nove neprilike i vila ide u prodaju, valjda u najnepovoljnijem trenutku. Kupuju je Marko Potkupovšek i njegova žena Ivona, ali je neposredno nakon rješavanja problema useljene obitelji (dobili su od Marka i Ivone novi stan) prodaju zbog nekih nepovoljnih, poslovnih problema. Kupuje ju Indijac (kodno ime čovjeka koji je krajem devedesetih godina kupovao nekretnine u Dubrovniku) i nakon nekoliko godina te naglog interesa za Dubrovnik, a samim tim i cijene nekretnina rastu, prodaje vilu gotovo za troduplu vrijednost lokalnom tajkunu. Kuću s malo vrta, đardina, ali bez parka. Isti onaj park koji su komunisti uzeli zajedno s vilom i isti onaj koji je Dundugo tvrdoglavo, gotovo manijakalno održavao sve do svoje smrti. Isti taj park za koji su u gradskom uredu za urbanističko planiranje tvrdili da je to „javno dobro“ i da će vječno tako i ostati. Isti taj park završava kao „okućnica“ prodanoj vili. Vrhunska „ostavinska“ dubrovačka bravura kroz vrijeme i prostor.

Odvjetnik i njegova ljubavnica ugledna liječnica te prisna prijateljica tete Katarine njuše plijen. Novac, nakit, stan, park itd. i svatko odradi svoj dio posla. Promjena oporuke bila je najbolja i najsigurnija ulaznica i za grobnicu Điovovca, na najljepšemu mjestu na groblju Boninovo, iz koje će i teta Katica, ali i ostali njeni predci biti izbačeni, jer je oporučna nasljednica svega materijalnog i nematerijalnog grobnicu te ugledne dubrovačke obitelji jednostavno – prodala. Park je „predan“ novom vlasniku vile uz

pomoć, naravno, nasljednice, korumpirane gradske vlasti i odluke o promjeni prostornog plana užeg područja Sveti Jakov. U povijesti Golloba Dubrovnik je mjesto mnogih događanja, ali i najbolja pozornica za – tragedije.

Ugovori

Gollobi su bili vrlo skromni u količini potpisanih ugovora. Postoje vjenčani, darovni, neka vrst radnih (učiteljskih), i to je to. Oficiri nisu kupovali niti prodavali. Josef (neka-da je Joseph) potpisivao je navedene kockarske dugove (puno bi bilo bolje da nije), njegov otac Peter bio je solidnoga imovnog stanja, ali nam njegovi ugovori nisu poznati. Ostatak Karlove obitelji (žena i četvero djece trajno šokirani njegovim samoubojstvom, zapravo trajno oštećeni) nikada neće potpisati nijedan pravi ugovor niti biti vlasnikom ikakve vrednije nekretnine.

Tko zna kakav je ugovor potpisala Amanda sa Strozzijevima, ali su se tu pobrkale emocije i posao, što naravno ne nosi pozitivne rezultate.

SENEČIĆI

Ana, moja sestra, ili preciznije polusestra, kći oca i njegove treće žene Mani Gotovac, umrla je 7. veljače 1984. godine u dobi od šest godina. Njena bolest, a pogotovo saznanje u Ljubljanskome medicinskom centru, nakon operacija, da djetetu od tri godine nema spasa, možda je dosad moje najtraumatičnije životno iskustvo.

Prvi susret s Mirogojem, uronili u maglu, nas četvero, praćeni svećenikom stižemo do groba. Tijekom spuštanja maloga bijelog lijesa svećenik tiho recitira stihove Maka Dizdara, susrećem se s Ferdinandom Senečićem. On je tu prvi pokopan (1848. – 1917.), njegova žena Adolfina (1838. – 1917.), Ljudmila Bittner, vjerojatno njihova kći (1868. – 1951.) i moja baka Fanika Senečić (1895. – 1956.). U postamentu spomenika uklesano je Aninim rukopisom „ANA“, (1978. – 1984.), a ispod, „Mani Gotovac“, i red ispod piše „Željko Senečić“. Buljili smo u spomenik s nevjericom, obavijeni maglom i mirisom vlažne zemlje. „Valjda ti je jasno da ja na koncu tu idem dolje“, reče mi otac. „I ja“, reče tiho Mani.

Ferdinand Senečić je nakon potresa 1880. godine prenio svoju bravarsku radionicu iz Beča u Zagreb. Zanimljivo je pitanje otkud Senečići u Beču, ali znam da ih tamo ima i da tamo žive kao starosjedioci. Ferdinand je prijateljevao s Hermannom Bolléom, tada vrlo aktivnim arhitektom i prema navodima moga oca, koji nisu dokazani, radio je, odnosno njegova radionica, mnoge lijepe secesijske ograde oko palača na za-

grebačkome Gornjem gradu.

O potomcima Senečića nije baš jednostavno govoriti jer su genetski korijeni nejasni, polubraća, polusestre, mnogo brakova gotovo je uobičajena pojava. Ali sigurno je da je Ferdo (1878. – 1937.), moj djed, sin Ferdinanda Senečića. Rodio se u Beču, umro u Sarajevu. Moglo bi se reći da je bio uspješan čovjek. Završio je fakultet agronomije u Beču i u poznim se godinama bavio duhanom. Bio je dugogodišnji direktor tvornice duhana u Sarajevu. Brutalno je prekinuo radnički štrajk (valjda silom i policijom), o čemu je ostao i pisani zapis pročitao jednom prilikom u mojoj osnovnoj školi na satu političke nastave. Imao je ženu i troje djece, dvije curice i sina. Početkom tridesetih potpisuje ugovor i dobiva mjesto direktora tvornice duhana u Klaićevoj ulici, u Zagrebu. Pripremajući se za selidbu iz Sarajeva u novi obiteljski stan, u prostorima nove zgrade administrativnog trakta tvornice sreće baku Faniku. Zaljubi se, otkvači dotadašnju ženu i djecu, ostavi ih u Sarajevu i započne novi život u Zagrebu. Na fotografijama djeluje arogantno, bespriječno odjeven i njegovan. Naglašeno je gospodskih manira. Godine 1933. dobivaju sina Željka, moga oca. I već 1936. napušta i ženu i dijete, načet bolešću. Odlazak je, navodno, bio beskompromisan. Iritiran činjenicom da već dulje vremena dobiva podgrijanu hranu od jučer te očajnim šnenoklama, koje proglasi „sranjem“, teatralno oblači kaput i kreće prema vratima. Navodno mu se sin vješa na nogavicu, kojeg Ferdo nestrpljivo otrese s noge i ode u zagrebačku noć.

Ipak, postoji i rezervni scenarij događaja koji veli da baka Fanika nije baš bila naivka te da je ona isprovocirala njegov odlazak. Bolestan i bijesan odlazi u Sarajevo; bivša žena prima ga natrag, a on nekoliko mjeseci kasnije umire u Sarajevu, gdje je i pokopan na starome katoličkom groblju. Posljednjih mjeseci svog života proveo je u stanu svoje

prve žene. Ležao je ili, bolje rečeno, sjedio u neprirodnome, ali njemu najugodnijem položaju. Bolovi su bili neujednačeni, nekim danima i podnošljivi. Ali otok u nogama nije se smanjivao i odlazak u toalet je bio sve teži. Šutio je i trpio. Uvjeren u ženino dobročinstvo (što je to doista i bilo), sve svoje postupke prilagodio je njoj. Bio je posve ovisan, i ono malo što je govorio, nije bilo o tome što je on mislio, već o onome što bi ona željela čuti.

Je li se moj otac doista sjećao traumatičnog odlaska svog oca, teško je reći. Nekada se djeca uistinu sjećaju događaja iz ranog djetinjstva. Ja ne, a oni koje sam zapamtio, ostali su mi u lijepom sjećanju. Ostavši bez oca, moj je otac imao onaj osnovni socijalni uvjet u njegovom razredu u zagrebačkoj gimnaziji. Ispričao mi je, naime, da nijedan učenik u razredu nije imao oca. Većim dijelom su bili mrtvi, a neki izbjegli zbog politike, rata ili žena. Mrtvi očevi – manje zbog starosti, više u partizanima ili od partizana, neki u njemačkoj avijaciji, ustašama, izgubljeni u Bleiburgu, ili kao Židovi u nacističkim logorima. Elem kako bi ispričao „da ga jebeš, nitko oca nema, nitko.“

Upoznao sam Peru Marčelju, profesora trube u školi pokraj Stockholma, Jerića (ime mu ne pamtim), penzioniran kao vrhunski konstruktor nuklearnih elektrana za američki Bechtel, strastveni kockar, radi u Las Vegasu u hotelu Flamengo i piše knjige o američkom nogometu. Živi u potpunoj neimaštini jer je sve izgubio na kocki i na rastavu sa sposobnom ženom. Tu spada po osebnosti karaktera i Nikola Filipović, arhitekt, legendarni profesor na arhitektonskom fakultetu.

Godine 1996. gradim na tavanu kuće u Bandgasse 21, Wien, naš obiteljski stan. U okolnostima naglašene besparice i skromnog načina gradnje na gradilištu sam bio sve, od

arhitekta do prijevoznika.

Jednog dana trebao sam otići po Svena u vrtić u Grinzigerstrasse, kupiti ljepilo za keramiku i hitno ga dovesti na gradilište. Kupim što mi treba, platim i na pitanje prodavačice jesam li povlašteni klijent, spremno slažem da jesam. Senečić, odgovorim samouvjereno, ona ukuca u računalo i prijekorno, a uz smiješak odgovori: „Gerhardt, Gerhardt Senečić?“

Kimnem i dobijem popust od 25 %. Istu večer prelistam imenik, tzv. žutu knjigu (imenici su bili štampani na žutom papiru) i nađem Gerhardov telefonski broj. Nazovem, javi se ženski glas, Austrijanka. Predstavim se i polunelagodno ispričam ženi događaj iz trgovine. Ona šuti. Naglašeno šuti.

„I eto, da li mogu porazgovarati s Gerhardtom, zahvaliti mu“, upitam nespretno veselim glasom.

„Gerhardt je obična svinja“, prekinu šutnju žena, ledenim i sigurnim tonom. „Da, dobro ste me čuli, on je obična svinja... da, on ima gradilište ili, još bolje reći, imao je gradilište koje nije završio. Ostavio mi je tri sina, nedovršeno gradilište u kojem sad živim s njima i izgubio se. Nemam pojma gdje je, ali znam s kim...“ izgovori žena u jednom dahu očito revoltirana. „Dakle, gospodine rođače, a nadam se da to niste, nego da samo imate isto veselo prezime, još jednom – Gerhardt je svinja.“

Za bečke prilike prilično neobična konverzacija silno je razveselila moga oca.

„Eee, to ti je pravi Senečić“, reče smijući se. „Ali slušajući o toj ženi, kao da čujem Mani.“

Ferdo se ženio tri puta, dvaput s istom ženom. Imao je vjerojatno četvero djece. Njegov otac Ferdinand umro je kad je Ferdo imao 19 godina, a iste godine umire mu i majka. Očito je Ferdo imao neku financijsku potporu ako je uspio završiti fakultet

u Beču. Željko (moj otac) nije dobio ništa od svog oca, osim frustracija. Vrlo rijetko, rekli bismo nikako, govorio je uopće o roditeljima. Živio je sam s majkom u vremenima rata i poraća, sigurno ne u sjajnim uvjetima. Naglašeno je bio sam. Cijeli život. Obilje žena, ženio se pet puta i enormna radna energija (radio je doslovno do zadnjeg trena života). Uspješan, pogotovo dok je radio na filmu. Svestrano talentiran. Neosporivo za slikanje i pisanje. Ostaje zabilježen slučaj kad je istovremeno radio scenografije u dvama filmovima (događalo se da je radio i pet produkcija u isto vrijeme). Američki producent postavio je uvjet preko Jadran filma da on mora raditi samo njihov film. Željko (zvali su ga „Miško“ cijeli život) pokazao je da može raditi na dva filma tako da je s obje ruke istodobno crtao na ploči uz zaprepaštenje prisutnih, dva različita filmska sinopsisa ili scenopsisa.

Prepričao mi je razgovor između njega, Marija Fanellija i Krleže. Fanelli veli Krleži u pauzi snimanja filma Put u raj: „Sin mi nije talentiran nizašto, što biste mi preporučili?“ (Nije isključeno da je to pitanje postavio Senečić, ali mi nije želio priznati.) „Nemate pojma koliko je sretan“, odgovori mirno Krleža.

Živio je cijeli život u Zagrebu. U Klaićevoj, Derenčinovoj, Nodilovoj, Križanićevoj, Amruševoj, Medulićevoj, Grabovćevoj i Biankinijevoj. Umro je na Tuškancu, dobroj adresi i ružnoj kući. Volio je Zagreb; uz uobičajeni kritični odmak koji imaju mnogi prema mjestu u kojem žive i koje vole. Zagreb u njegovim filmovima izgleda odlično. Upravo onako kako je filmu njegova života i potrebno. Od Zagreba je radio München, Rim, Berlin, Varšavu, Bruxelles, London i bogzna što još. Upravo nevjerojatan „Lebenslauf“. Bez broj slika, ali doslovno, šezdesetak izložbi, scenariji za filmove, radiodrame, TV serije, oko 150 filmskih scenografija, knjiga i romana, oko 40 autorskih filmova i tako u ne-

dogled poznatih i još toliko nepoznatih djela. Bezbroj potpisanih ugovora za različite poslove, od filmskih do knjiga, TV serija, produkcija, interijera. Ferdo je potpisao samo nekoliko, ali odličnih menadžerskih ugovora dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog stoljeća, a Ferdinand mnoge za izradu metalnih dijelova objekata ili dekorativnih elemenata. Ja potpisujem arhitektonske već više od trideset godina. Četiri generacije, više od 150 godina, gotovo sve u Zagrebu.

Imao sam pet godina kada sam mu ispred najbolje zagrebačke arhitekture, Meštrovićeva paviljona ili „Džamije“ (živjeli smo u blizini, u Nodilovoj ulici), rekao da se vrati doma (jer je prije nekoliko tjedana otišao od nas). Nije me poslušao i time si je širom otvorio život u (vrhunski) samački hedonizam, a meni omogućio drugog oca. Ali to je druga tema.

Ugovori

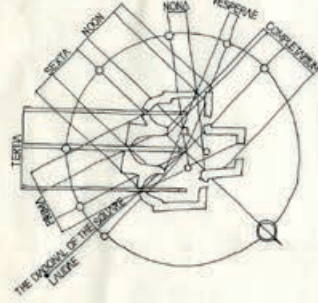
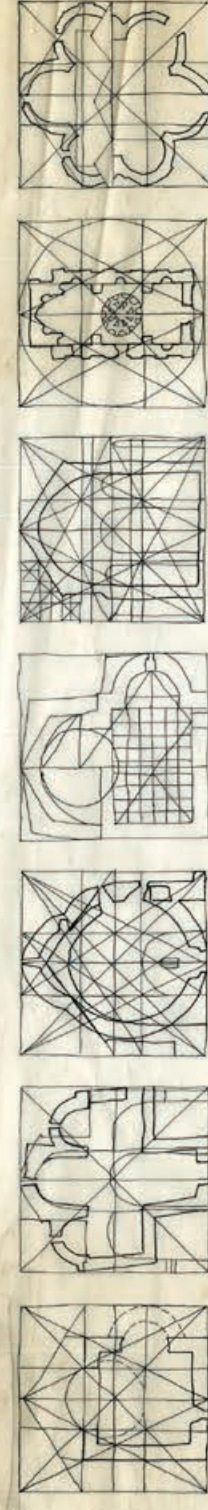
Senečići su zapravo vrlo moderni. Prednost je da kad velim „Senečići“, tad govorimo o muškim potomcima, i to isključivo, što kod Crvenkovića i Golloba pogotovo nije slučaj. Moderni, jer su potpisivali kvalitetne ugovore, živjeli uglavnom odlično, a umirali siromašni. Ferdinand je sigurno potpisivao dobre ugovore za svoju radionicu, ali mi je nepoznata njegova zagrebačka adresa. Sinu sigurno nije ostavio kvalitetnu nekretninu, ali mu je dao solidno obrazovanje. Ferdini ugovori u Sarajevu za tvornicu duhana sigurno su bili dobri, a u Zagrebu još bolji. Direktor tvornice i odgovarajući smještaj u vrhunskom stanu u Klaićevoj ulici.

Ali ne u vlasništvu. Sinu ustvari nije ostavio ništa osim kompleksa, kao ni Željko meni, osim svog djela. Impozantnog.

Znači potpisivali smo ugovore o izradi metalnih dijelova objekata (Ferdinand umro 1917.), preuzimanju tvornica (Ferdo, umro 1936), izradi scenografskih rješenja za mnogobrojne filmove, ali i kompletne produkcije. Vjerojatno je najbolji ugovor za 12 žigosanih (Željko, umro 2018.), ili ugovor o projektiranju i stručnom nadzoru izgradnje kompletne mreže za telekompaniju (Davor). Zbog crvenkovićevskih gena potpisao sam obilje kupoprodajnih ugovora za mnoge nekretnine, ali ipak dosljedan, najbolji dio izgubio sam razvodom braka, što je redovna pojava kod Senečića.

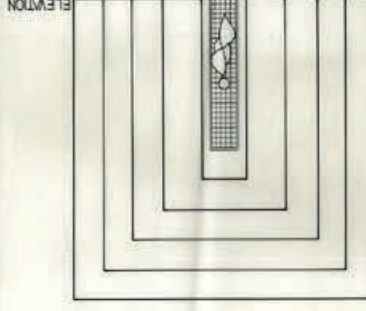
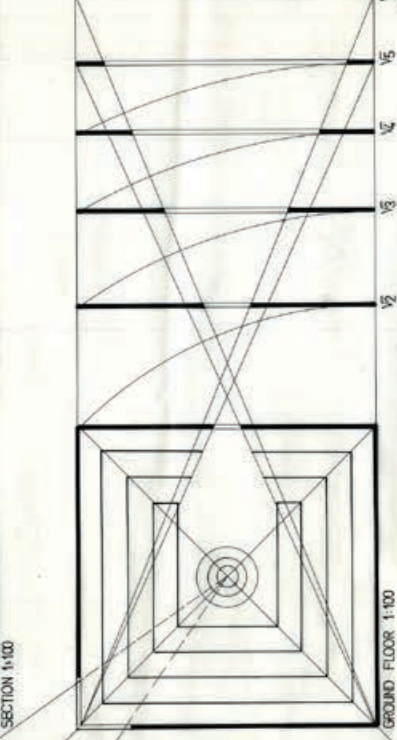
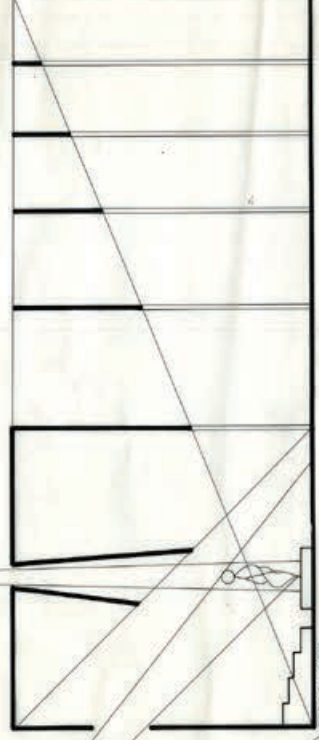
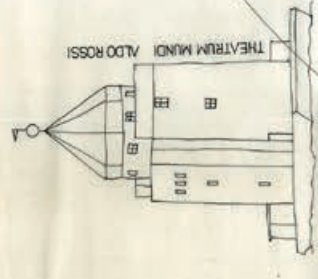
Shinkenchiku competition 80s: Muzej (prostor) za skulpturu,
odgovor je: „Sculpt theatre“ – vječna igra svjetla, prostora i oblika
skulpture... metafora na ranoromaničkim crkvama (bazilikama) na
našoj obali.

Crtano: paus-papir
Ravnalo: Staedtler
Pero Rotring: 0,35 i 0,5

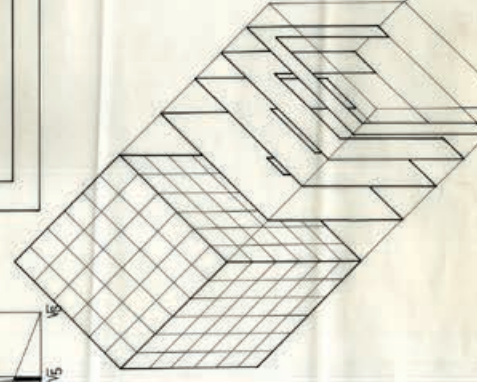

ALONG THE COAST OF THE ADRIATIC SEA ON ITS ISLANDS,
THE OLD CHRISTIAN BASILICAS FROM THE 9th-12th CENTURY
ARE SITUATED. FORGOTTEN AND REDISCOVERED, THEY CAPTI-
VATE WITH THEIR BEAUTY, SIMPLICITY AND PURITY OF EXPRESS-
ION. BUILT IN SMALL BUT NEVERHELESS PERFECTLY
ELABORATED DIMENSIONS AND PROPORTIONS, THEY GIVE IMPRE-
SSION OF EXTREME MONUMENTALITY.
FROM DAY TO DAY, FROM HOUR TO HOUR, RAYS OF SUN ENTER
BASILICAS, AND MARKS DIFFERENT ELEMENTS OF THEIR ITS
STRUCTURE. THE LIGHT, THE POSITION OF THE SUN, THE CON-
TEXTURE OF THE WALLS, AND THE CENTRAL POINT - MEANS

OBSERVING A SCULPTURE IS IN ITSELF
A THEATRICAL EXPERIENCE
SCULPTURE—EVERDAY PERFORMANCE -
NCE OF SCULPTURE AND SUN IN
ETERNITY

GROUND FLOOR 1:100

ELEVATION

LOCATION : ANY FREE SPACE IN THE WORLD

DAVOR SENEČIĆ – AUTOBIOGRAFIJA

Neosporivom odlukom moje majke rođen sam u brezanskom rodilištu 17. prosinca 1954. godine, neposredno nakon njezina dolaska iz Zagreba vlakom, u nemogućim zimskim uvjetima. Prvih šest godina, Zagreb, uz bračni nesklad mladih ljubavnika, mojih roditelja. Odlična moderna arhitektura Zvonimirove, Nodilove (živjeli smo na broju 4) i Vrbanićeve ulice (tu je živjela Sanja na broju 21) i Meštrovićeva paviljona. U Sarajevu upisan u V. osnovnu školu u Koturovoj ulici, pokraj objekta turskog hamama i katedrale. Borba za opstanak i postanak na, ili u sarajevskom Mejtašu, uspješnom srazu orijentalne mahale i austrougarskog kvarta. U sigurnosti obiteljskog sklada i očeve zaštite.

S 11 godina dogodila su se dva važna događaja: fantastičnim hicem tijekom lova iz MK puške (karabin malog kalibra) ustrijelih zeca koji u punom trku zamiče dometu lovačkih pušaka. Muk i nevjerica prisutnih prema suludom dječaćkom djelu ili igri. (Imao sam pravo nositi oružje (očevo), ali nipošto upotrijebiti.) Uz pomoć zaprepastenog oca, i djeda Ljube Crvenkovića, koji se u tom trenutku javio iz dubine bosanskih šuma, izbjegnuta je kazna. Ante Čingel tiho i autoritativno izgovori: „Ljubin unuk“) i nastupila proslava prisutnih. Postao sam lovac.

Nedugo prije iskoristih nepažnju majke i njezine prijateljice, zabavljene novorođenom bebom, prikrao se radnom stolu arhitekta (muž mamine prijateljice Nane) i otkrio u

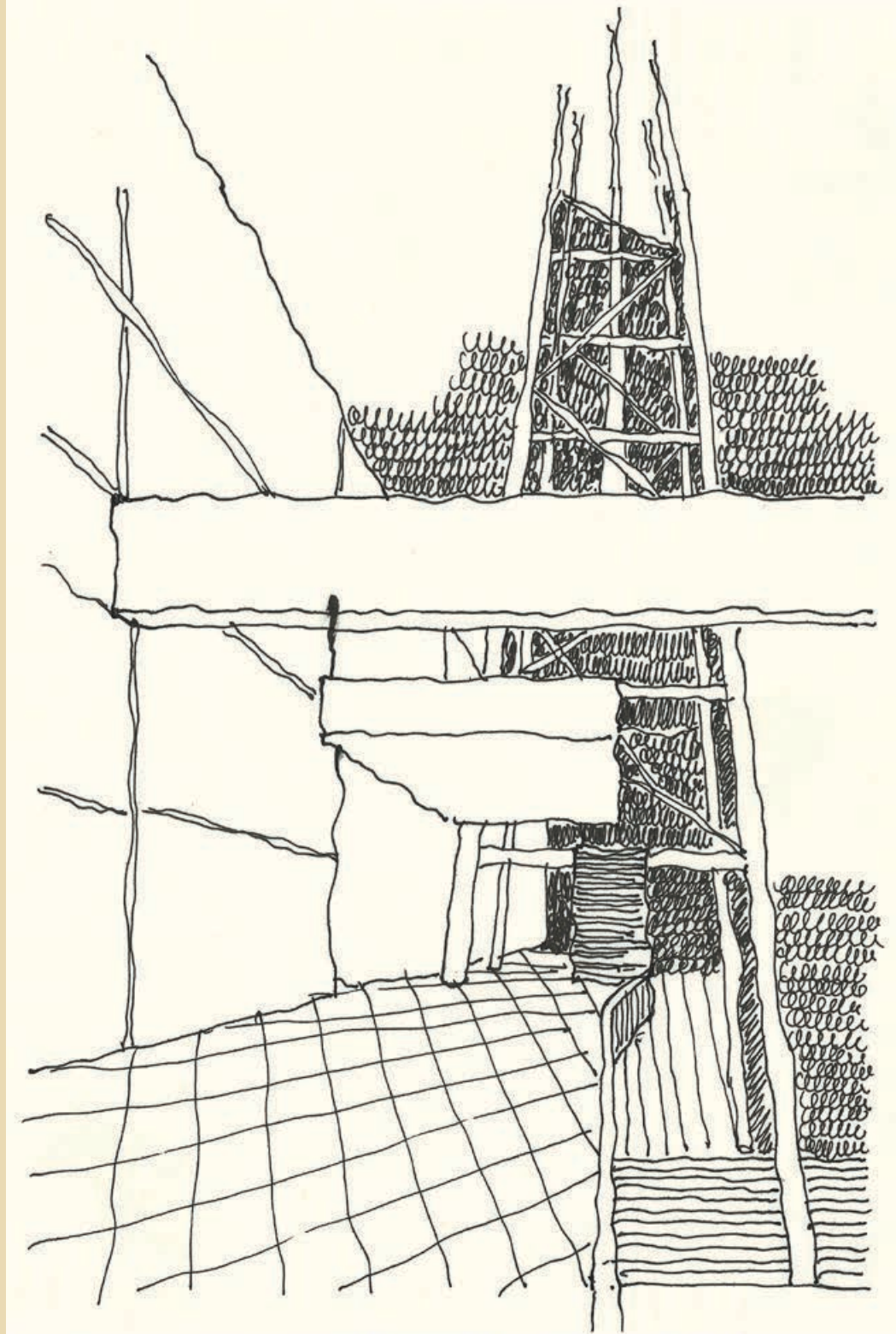
dnevnom boravku njihova stana na sarajevskom Višnjiku ispod rajšine i crtačkog pribora – crtež. Fasada pošte u Adis Abebi, pobjednički rad na međunarodnom arhitektonskom natječaju, gdje je Đoni Štraus, tada mladi arhitekt, kako sam prisluškivao razgovor starijih, nagradom zaradio mnogo novca. Uzbuđeno sam buljio u vertikalnu kocku s uredno ucrtanim prozorima i horizontalnu s parapetima. Uvjerem da mogu napraviti slično, ako ne i bolje, te naravno zaraditi novac, nesvjestan u prvu uspješnu obmanu moderne (arhitekture) u mom životu odlučih postati arhitekt.

S 14 godina odbijam dalje pohađati muzičku školu i nastavu klavira, ludo zaljubljen u Dženanu završavam burno djetinjstvo. Upisan sam u II. gimnaziju u Sarajevu. Socijalna sigurnost, ili jednakost, omogućena represijom državnoga, socijalističkog državnog aparata sve vrijeme školovanja, pa i studija, bilo je fantastično iskustvo. Omogućila je ravnopravnost i individualnu slobodu pojedinca neovisno o religiji i nacionalnosti. Neponovljiva utopija. Prosječan prolaz kroz studij, popravljen je odličnim diplomskim radom (mentor prof. Branko Bulić) referentno dovoljan za rad na Institutu za arhitekturu i urbanizam, i poslije nastavnički rad na fakultetu pri katedri za javne objekte.

Specijalizacija u Helsinkiju na školi za arhitekturu 1984. godine (mentor prof. Bungt Lundstem), a poslije i obranjen doktorat na Tehničkom univerzitetu u Beču 1998. godine (mentori prof. Volker Giencke i prof. Helmuth Richter), daju mi solidnu poziciju arhitektonskog obrazovanja. Godine 1987. pripremam uz nesebičnu pomoć oca odlazak iz Sarajeva. Početkom 1988. prelazimo u Beč, gdje se ubrzo rađa Ines, a 1991. i Sven. Ambiciozan, radim u raznim arhitektonskim uredima pa negdje 1992. osnivamo i vlastiti – Atelier für Architektur u Neubaugasse 55. Godine 1998. uspješno i uz mnogo sreće ulazim u poslovni svijet telekomunikacija. Osvajamo (grupa istinskih entuzijasta)

licenciju za novu mrežu, budući Vipnet, i prelazimo obiteljski iz Beča u Zagreb. Deset godina trajao je dosad najdulji projekt, ispravno interpretiran kao proces stvaranja nove korporativne arhitektonske artikulacije. Mnogobrojni projekti rađeni u vlastitom S.E.N.D. uredu, za Vipnet (Zagreb), Mobikom (Beč) i Simobil (Ljubljana) u posljednjih 20 godina objašnjeni i opisani u knjigama SEND arhitektura I-III.

Život u neprekidnom kretanju, ili arhitektonskom kreiranju, k mjestima što predstavljaju istinski „modus vivendi“ i koja tvrdoglavo držim svojim. Sarajevo, Beč, Rovinj, Dubrovnik, a ponajprije Zagreb istinski su dom u okvirima neobične socijalne ekstravagancije je naravno sklad vlastitog odabira a nikako slučajnosti.

ŠKOLE – KUĆE – PROCESI

Osnovna škola „Petar Kočić“, ili jednostavno „Koturova“ prema nazivu ulice u kojoj se nalazila, tipična je mala škola do petog razreda, građena u doba austrougarske uprave. Zgrada je imala široko stubište s po tri razreda po etaži, na četiri kata. Imala je Nuru, podvorkinju koja je ručnim zvonom označavala početak i kraj nastave. Školsko dvorište bilo je vrlo interesantno: između objekta skromne secesijske školske zgrade i hamama – kupelji (predivan objekt građen u kamenu iz turskog razdoblja s prostranom kupolom, namijenjen održavanju higijene i zdravlja tijela). U to je doba u njemu bio smješten „Hamam bar“, dugo vremena solidno noćno svratište. Odmah preko puta ulice dominirala je katedrala, projekt svemogućeg arhitekta Vancaša.

Iz tog se doba ne sjećam smijeha. Stroge nastavnice ili učiteljice (sve su bile žene u starijoj dobi, pred mirovinom). Znači da su rođene krajem 19. stoljeća i valjda školovane u ozbiljnoj maniri Austro-Ugarske. Od petoga do osmog razreda osnovne škole bio sam u „Zmaj Jovinoj“ – pravog naziva Jovan Jovanović Zmaj, inače veliki i znameniti srpski pisac. Objekt se nalazi na obali Miljacke, nekad poznat kao Trgovačka a kasnije i Ekonomska škola. Velika i moćna školska zgrada, ponovno austrougarska gradnja, ulijevala je strahopoštovanje. Jedan od markantnih objekata na desnoj obali rijeke, nizu koji je postavila Austro-Ugarska. Prozori učionica okrenuti su prema rijeci Miljacki i početnim padinama planine Trebević, koja se protezala dalje u visinu, u nedogled. S tih smo prozora gledali odvijanje sarajevskog atentata. Škola je, naime, u neposrednoj

blizini stvarnog mjesta gdje se zbio taj događaj.

Redatelj Fadil Hadžić snimao je film („Sarajevski atentat“, 1967./1968.) na autentičnim lokacijama. Stari auti, uniforme, građanski kostimi, pleh muzika, oružje, sve se to odvijalo ispod nas tijekom nastave. Kada bi se snimala scena pucnjave ili galame, zapravo samog atentata, hapšenje i premlaćivanje Gavrila Principa u rijeci, nastava bi se prekidala. Gledali smo ponavljanje filmskih scena i bili svjedoci toga zbivanja. Najvažniji događaj gradske, ali i svjetske povijesti odvijao se pred nama i ta je groteska u našim svijestima dobivala obrise komedije i zajebancije. Scene snimane ili ispod nas ili ni stotinjak metara od škole. Odmore smo provodili na setu. Katkada i kao scenska publika. Nekoliko puta je Gavrilu vadio revolver, ciljao sve sigurnije, a Franz i Sofija umirali s propucanom i već iz prethodnih scena krvavom odjećom. Gledajući ih kako ustaju i umiru u nekome neprirodnom kontinuitetu, bio sam uvjeren da se to (atentat) nikada nije ni dogodilo. Da je to samo igra.

Puno kasnije, 1988., bio sam na otvorenju izložbe „Secesija“ u Beču, koju je vrlo zanimljivo postavio Boris Podrecca. Najvažniji eksponat, dominantan predmet, bila je uniforma Franza Ferdinanda, propucana točno na mjestu srca, izložena u staklenom sarkofagu, odlično osvijetljena. Gledajući tupo u taj predmet, bezosjećajno, za razliku od ostale, naizgled ganute, publike, pomislih iskreno da je riječ o kostimu iz igranog filma. Gavrila Principa glumio je Predrag Finci, interesantan lik sarajevske bliže povijesti, ali je ipak puno bolji bio Irfan Mensur, glumac iz Bulajićeva filma nekoliko godina kasnije. Ako je moguće zamisliti lik, po vjeroispovijesti bogumil, izgubljen u viorima i vrtlozima povijesnih zbivanja, onda je to on. Pogleda s duboko upalim očima, ali istovremeno tvrdoglava, možda manijakalno uporno upiljena u dubinu prostora. S nev-

jerojatnom mješavinom vrhunske emotivne praznine. Iz bosanske zabiti negdje dva sata hoda do prve prometnice, upravljan gotovo nemogućim linijama svog podrijetla, napravio je ono što kralj Tvrtko Kotromanić nije mogao. Fokusirao je prostor-vrijeme u nekoliko nevjerojatnih trenutaka i suludo preciznim ubojstvom zapravo nedužnih osoba (pogotovo Sofija) promijenio tijekom ljudske povijesti.

Veliki koridori s učionicama obostrano, s turobnim sanitarijama i predimenzioniranim visokim vratima čijim otvaranjem se otvarao svijet straha i autoritativnog poniženja, zapravo je stvarna namjena ovog odgojnog objekta (sada mislim da sve to i nije tako loše).

Drugu gimnaziju projektirao je arhitekt Milivoj Peterčić (relativno anonimn, ali s odličnim objektima). Ona pripada arhitekturi moderne; ozbiljan je to projekt iz šezdesetih. Tuklo nas je sunce do iznemoglosti (glavna fasada okrenuta je na čisti jug) i zaklanjali smo se skromnim zelenim zavjesama. Jednostavna prostorna dispozicija, široki koridori s učionicama i sanitarijama u sredini hodnika. Prostrani ulazni hal i gimnastička dvorana s garderobama i sanitarijama, projektiranim prema svim građevinskim propisima. Međutim, ta je moderna arhitektura ipak dala svoj doprinos oslobađanju duha. Pogotovo slušajući preko zvučnika tijekom pauze zabranjenu melodiju „Je t’aime“ Serga Gainsbourga i Jane Birkin. Za vrhunca realsocijalizma i komunističke partije, vlasti proletera i radničke klase, ipak je to (slušanje zabranjenih melodija) bio ozbiljan benefit. U zgradi od stakla i betona, kako se tad cinično izrugivalo, nisam učio gotovo ništa i do danas ostaje čudo kako sam je uopće završio.

Ali neusporedivo je bolja od zgrade Arhitektonskog fakulteta koji je projektirala skupi-

na autora, profesora s istog fakulteta. Prilično agresivna kubatura arhitekture objekta u kojem su se dugo nalazila tri fakulteta: Arhitektonski, Građevinski i Elektrotehnički. Hladna dispozicija sa strogo odvojenim prostorima za nastavu (u stvarnosti učionice), veliki i mali amfiteatar. Oni su bili predavaonice i konture su im se odražavale i na pročelju (vjerojatno najbolji detalj zgrade). Hladnoća duha posjetitelju je počinjala s očajnim halom. Prostor u kojem se rijetko razgovaralo, gotovo bih rekao ni susretalo, nego se željelo iz njega što prije izići. Upravni dio i dekanat nisu vrijedni spomena, završavali su neobičnim, nikada do kraja definiranim prostorom „burenceta“ s „bačvastim“ svodom, već spomenutim jer je to bio (improviziran i preuređen) prostor moga prvog radnog mjesta. Najuspješniji dio objekta je zadnji kat s fantastičnim kabinetima za nastavnike. Imao sam jedan, zadnje dvije godine života u Sarajevu, kao asistent na katedri za javne objekte. Mogao je imati oko 12 m², dva stola, jedan nasuprot drugome, i još dva u prednjem dijelu, koji su služili za pregled i ostavljanje studentskih projekata, i šira polica za njih. Mali umivaonik i fantastičan pogled. Sam objekt prostire se na uzvisini predivnog dijela Koševa (dio grada na uzvisini suprotno od Trebevića) koji je ovaj objekt sigurno devastirao. S njegova petog kata pružao se veličanstveni pogled na grad i planinu gdje je grad na njezinim padinama završavao i nestajao u crnogoričnim šumama. Interesantan pogled, gotovo senzacionalan, a zapravo beznačajan. Jednostavno nevjerojatno, ali s tog prozora nije se mogao vidjeti nijedan znameniti gradski objekt, gradska veduta, nijedna crkva, samo tu i tamo sićušna bosanska džamija na podnožju, padini planine. A zapravo cijeli grad iz te dominantne pozicije. Najvažnija veduta bila je trasa nekadašnje pruge sagrađene krajem 19. stoljeća. Mali komadić toga legendarnog prometnog smjera koji je počinjao u Višegradu (na granici Bosne i Srbije) i završavao u Herceg Novom, točnije u Zelenici u Crnoj Gori. Nazirala se bistrička željeznička stanica i djelić Eiffelova, naravno metalnog mosta. Nažalost danas, stoljeće i pol nakon, ta

željeznička linija ne postoji, a putovanje (autom, javni prijevoz ne postoji) između tih dvaju gradova prava je pustolovina kroz tri ili četiri različite države.

School for Architecture u Helsinkiju, gdje sam radio specijalistički rad 1984. godine, jest, naravno, Aaltov projekt. Kada sam prvi put ušao, bio sam siguran u grešku pri ulasku u objekt. Doimalo se kao u malo prostraniju obiteljsku kuću. Dva studenata sjedila su na drvenim klupama, leđima okrenuti zimskom pejzažu, i razgovarali s Reimom Piettilom koji je pučkao lulu. Bili su u papučama i košuljama, potpuno opušteni i nasmijani. Na svakoj stubi prema gornjoj etaži bilo je posuda s biljem (potpuno „nearhitektonski“ detalj), gore na katu otvorena vrata i nasmijana tajnica naviknuta na zbunjene posjetitelje. „Dođite, profesor Vas već čeka“, znajući i tko sam i odakle sam. Ova je kuća dio kampusa koji se zove University of technologie, s karakterističnim amfiteatrima u konfiguraciji zgrada. Svaki dolazak na konzultacije s prof. Lundstemom u Ottaniemi, predgrađe Helsinkija, nekih 25 km od centra, bio mi je poseban doživljaj. Pogotovo jer se pri svakom dolasku pejzaž mijenjao. Došao sam tamo početkom ožujka, kad je još prava zima, a zaleđena jezera odavala su kontinentalnu atmosferu, a pri odlasku u srpnju okoliš bi bio gotovo mediteranski.

Objekt u kojem se nastava odvijala na gotovo nevidljiv način. Uporno nasmijani studenti i opušteni profesori. Namjerno ili ne, ali Škola arhitekture u Helsinkiju, Ottanemiju, jedna je od skromnijih Aaltovih kuća. Odmah je jasna spoznaja protestantske etike i estetike. Skromnost. Aaltovi interijeri su oda upravo tome. Fantastično održavani, reklo bi se, njegovani, nude vrhunsku pedagošku podlogu studentima, ali i ostalim konzumentima.

Tehnički univerzitet Beč (TU), gdje sam doktorirao 1998. godine, istinska je kombi-

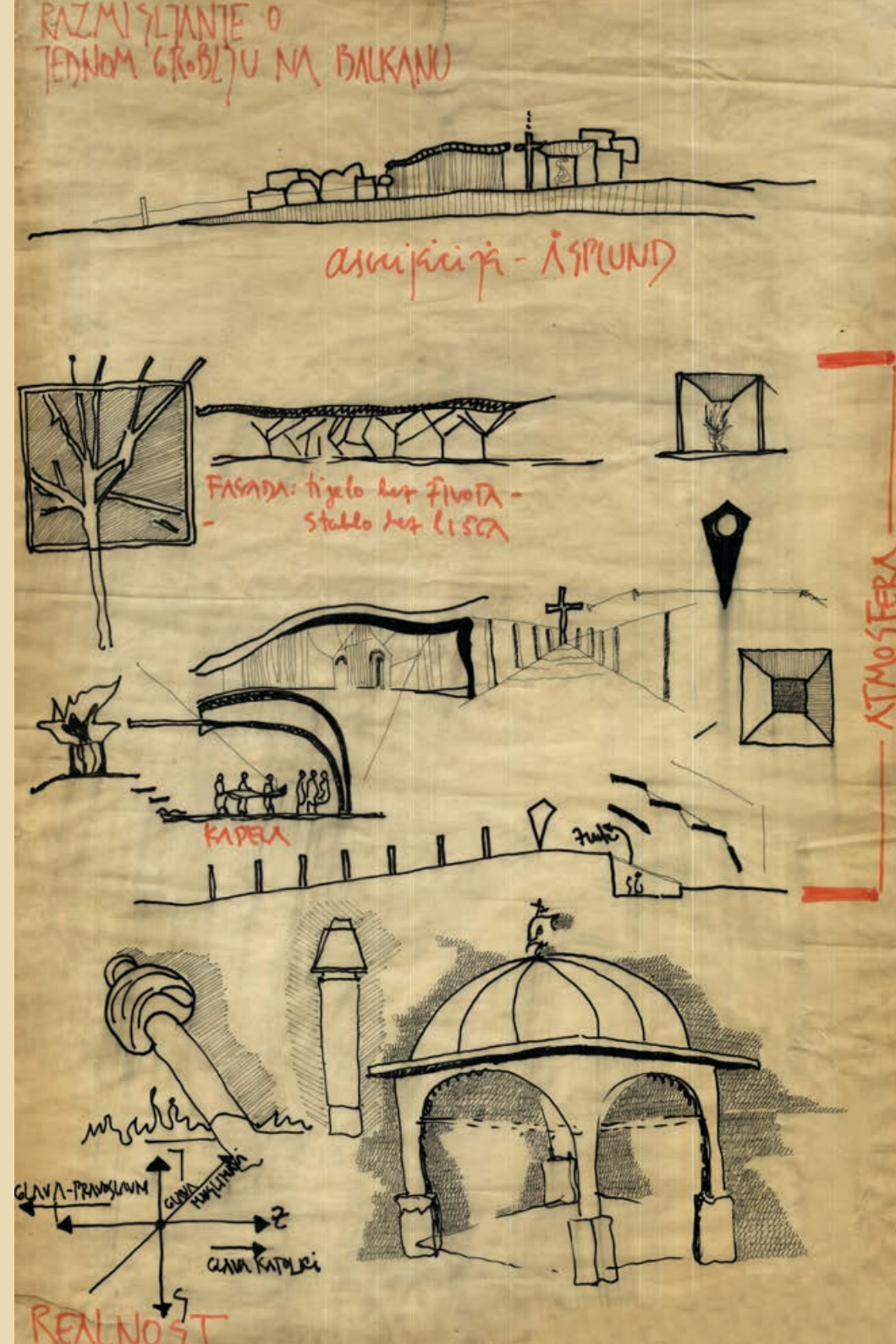
Studio Alvar Aalto – Helsinki, 04/1984.

*Canon AE
Objektiv: 50 mm
Film: Agfa – black&white*

**Slobodno ručna skica uz projekt groblja, natječaj 1985.
(Nakon posjeta Stockholmu i Asplundovom krematoriju)**

Crtano: paus-papir
Pero: Rotring 0,5, 0,7 i 1,2
Crveni flomaster

nacija, po dojamu i doživljaju prostora, moje muzičke škole i arhitektonskog fakulteta u Sarajevu. Gori prostor za nastavu nego u muzičkoj školi i Akademiji koja je na katu iste zgrade, teško je uopće zamisliti. Hladna arhitektura katoličkog konvikta, građenog u doba Austro-Ugarske, tamnog prizemlja i odurnoga zakrivljenog hodnika u kojem u savršenoj simbiozi vlada monarhističko-komunističko (možda) namjerno i naglašeno siromaštvo. Vjerujem da je antagonizam prema učenju klavira i uopće muzike duboko ukorijenjen užasom koji sam osjećao krećući se, odnosno bježeći od te škole. Tu sam prvi put naučio o površnosti obrazovnog sustava. Na solfeggio uopće nisam išao. Gubio sam godine a da uopće nisam razumijevao u kojem sam razredu. U toj tami i odurnosti prostora vladala je sveopća dekoncentracija, pokrivena nekom sumanutom strogoćom nastavnog osoblja. Sve to kao idealna podloga za moje potpuno ignoriranje svih nastavnih procesa. Zapravo, čisti nadrealizam i, kao što već u uvodu rekoh, moje odlučno ne roditeljima prema muzičkoj školi ujedno je i kraj djetinjstva.

Dakle, TU Wien je slične arhitekture kao sarajevska muzička, ali su u nju sustav i država utukli silan novac. Ta je investicija poprimila komične konotacije. Sraz uzaludno potrošenog novca u prostor koji nikada neće postati istinska „škola za arhitekturu“. Dorski stupovi, timpanoni, lukovi i svodovi osnovni su interijerski elementi. Proizvode nevjerojatnu nervozu koja u nekim aspektima može biti i kreativna. Pogotovo onomu koji se u tom kaosu koliko toliko snađe. Onima sklonim alternativnim rješenjima pogotovo. Organizirani kaos pružao je, proceduralno, jednostavan način doktoriranja, ali je istovremeno bilo gotovo nemoguće pronaći i svladati sve te nesagledive putove horizontalne i vertikalne komunikacije. Nakon obrane rada, na koju je Giencke zakasnio najmanje sat vremena, on, Richter i ja sjedimo u caféu u prizemlju. Istinski ošamućen, zbunjeno vodimo besmisleni dijalog o apsurdnom doktoratu. Oba profesora, mentora,

začudeno su i uporno pitali što će mi to, zašto sam uopće radio doktorat i preživio silna poniženja (naime, rad sam počeo 1991., prvi mentor se izgubio s fakulteta, a završio 1998 godine).

Nizozemska tvrtka Hunter Douglas, koja u svojoj širokoj lepezi proizvoda radi i fasadne elemente koje smo upotrijebili na objektu poslovnog objekta Vipneta na Žitnjaku, organizira 2009. godine put za „svoje arhitekta” u Južnu Ameriku. U Montevideu je bilo i žiriranje natječaja studentskih radova. Zgrade arhitektonskih fakulteta u Montevideu i Zagrebu imaju neke čudne sličnosti. Građene su u maniri rane moderne, zagrebački je malo stariji, manji i kompaktniji. Objekt u Montevideu posjetili smo u travnju u večernjim satima. Bio je u punom pogonu. Naglašena radna energija plijenila nas je kreativnošću studenata pomiješanih s nastavnicima. Većina je cuclala neku tekućinu (valjda čaj od mate) iz neobičnih kruškastih posuda i metalnih slamki i pušili istovremeno cigarete. Sva vrata i prozori, ali doslovno svi, bili su otvoreni. Nevjerojatan propuh, a zrak ne pretopao. Vani je bilo hladno, ali se na to nitko nije baš obazirao. Predimenzionirani prostori učionica i predavaonica, ničim opravdani... Zgrada škole, fakulteta, zagrebačke arhitekture ima dobru i logičnu dispoziciju. Dekanat opremljen Bernardijevim namještajem djelovao je dirljivo uz osjećaj naglašene opuštenosti. Oba objekta bude slično emotivno stanje; nadrealne dominacije koja je u obrazovanju arhitekata bila važna komponenta.

Bila...

INSTITUT ZA ARHITEKTURU, URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE ARHITEKTONSKOG FAKULTETA U SARAJEVU

Institut se nalazio na posljednjem katu poslovnog dijela fakultetske zgrade. Neobična atmosfera iza jednostavnih staklenih vrata kojima se pristupalo iz uskog stubišta u sredinu dugačkog hodnika. Na lijevoj je strani direkcija s prostorom za važne sastanke u staklu, „akvariju”, a na suprotnoj kafeterija, u kojoj se tradicionalno radila vrhunska espresso kava. Između, u dugom hodniku, bili su i obostrano raspoređeni radni prostori – crtaonice. U nekima je sjedilo po dvoje, u nekima četiri, pet, a u nekima i njih deset, koji su radili kao suradnici profesora. Oni su bili voditelji projekata.

Dva svijeta (nas i profesora) suprotstavljena generacijskim, ali i društvenim suprotnostima. Oni koji vrlo dobro pamte veliki rat i gotovo cijeli radni vijek žive i rade u socijalističkim i partijskim uvjetima. Na drugoj strani njihovi učenici koji počinju raditi u okolnostima gotovo anarhističkog rušenja cijelog društva. Uoči novog rata. Potpuni nesklad dva svijeta koja je bilo nemoguće približiti ikakvim radnim metodama i sredstvima.

Neosporivi, valjda vječni šef Instituta, prof. Svetozar Sveto Bogunović strastveno je uživao u fanatičnom vođenju i upravljanju svih radnih procesa. Ne da nije bio u komunističkoj partiji nego je bio uporni, ironični provokator partijske ideologije. Vrhun-

**Sportsko-rekreativni centar „Ugar“
Skica (lijevi objekt autor: Vladimir Krstić)**

Crtano na pakpapiru

Pero: Rotring 0,35, 0,5, 0,7

Pozadina: boje pastele

ski menadžer novog doba koje, nažalost, nije doživio. Institut je vjerojatno bio jedina državna, znanstvena institucija gdje ni glavni direktor ni pomoćni (zamjenik) nije bio član komunističke partije. Partijski sastanci bili su čista komedija i beznačajno okupljanje. Sveto je u maniri najboljeg američkog menadžera (izgledao je kao Wiliam Holden u holivudskim „poslovnim“ filmovima) vrtio taj čudesni karusel arhitektonskoga i prostornog projektiranja, gdje su tih godina i profesori i zaposlenici Instituta, studenti, a pogotovo studentice – zajedno sa svemogućim investitorima – činili jedinstveni svijet jednog od mnogih sarajevskih čuda osamdesetih godina.

Ali nakon Olimpijade 1984. ostali smo bez projekata. Bez posla. Nastupio je vakuum u arhitektonskom projektiranju.

Crtali smo natječaje, pili potoke votke noćima u diskoteci koju je vodio jedan od (ne) zaposlenih mladih arhitekata. Nove godine slavili smo u našoj maloj crtaonici, uz punu DJ opremu i užasno jako ozvučenje. Naravno, nisu se samo slavile nove godine. Slavilo se sve, rođendani, imendani, rođenja djece, vjenčanja, 8. martovi, 29. novembri ili proslave i opijanje bez nekoga pravog razloga.

Satima smo igrali pikado u beskrajnim turnirima bez pravog pobjednika. Bila je to svojevrsna provokacija i protest režimu. Svemu što je predstavljalo ikakav posao kojeg jednostavno nije bilo, a otkaz radnog ugovora tada nije bio moguć. Bacali smo tijekom radnog vremena bjesomučno te strelice u izobličenu metu, održavali nastavu sa studentima, a poslijepodne i navečer radili natječaje. Nekada i pobjeđivali, ali u pravilu ugovore za daljnje projektiranje nismo dobivali.

Rat je stigao gotovo neprimjetno, ali ipak znakovito. Na Novoj godini 1991./1992. za-

palio se portret Djeda Mraza koji je nacrtao Brane Kovačević, u stvarnosti tužno lice jednog od nas. Košmar votke, cigareta, plesa i istinskog ludila. Crtaonica umalo nije izgorjela, zajedno s projektima i DJ opremom i cijelim Institutom. Samo nekoliko tjedana poslije počelo je bombardiranje. Sveto Bogunović, naš direktor, umire dvije godine prije, neosporivi vladar i dirigent ludoga institutskog orkestra. I taj OUR (organizacija udruženog rada), odnosno Sveto kojeg više nema, daje svima nama napokon otkaz u istinskoj maniri kapitalističkog vlasnika i menadžera. Gotovo groteskno, kao što nas je i okupio. A sarajevska arhitektura ostaje bez svojih najboljih sljedbenika. Bili smo spremni na velika djela; slobodni od svega, pogotovo ideologije, superiorni, mladi, obrazovani beskrajno drski i bezobrazni. Tu i tamo talentirani. Ali nije postojala nada. Ni sila. Ni moć da nas obuzda ili zaustavi... Jednostavno smo otišli. U neko drugo vrijeme, drugo mjesto, povezani samo idejom da smo najjači. Otišli, ili bolje rečeno došli u Novi Zeland, London, Beč, Moskvu, Hong Kong, Australiju, Ameriku, Dublin, Milano...

Natječaj za Urbanističko/Arhitektonsko rješenje centra Travnika, 1985.

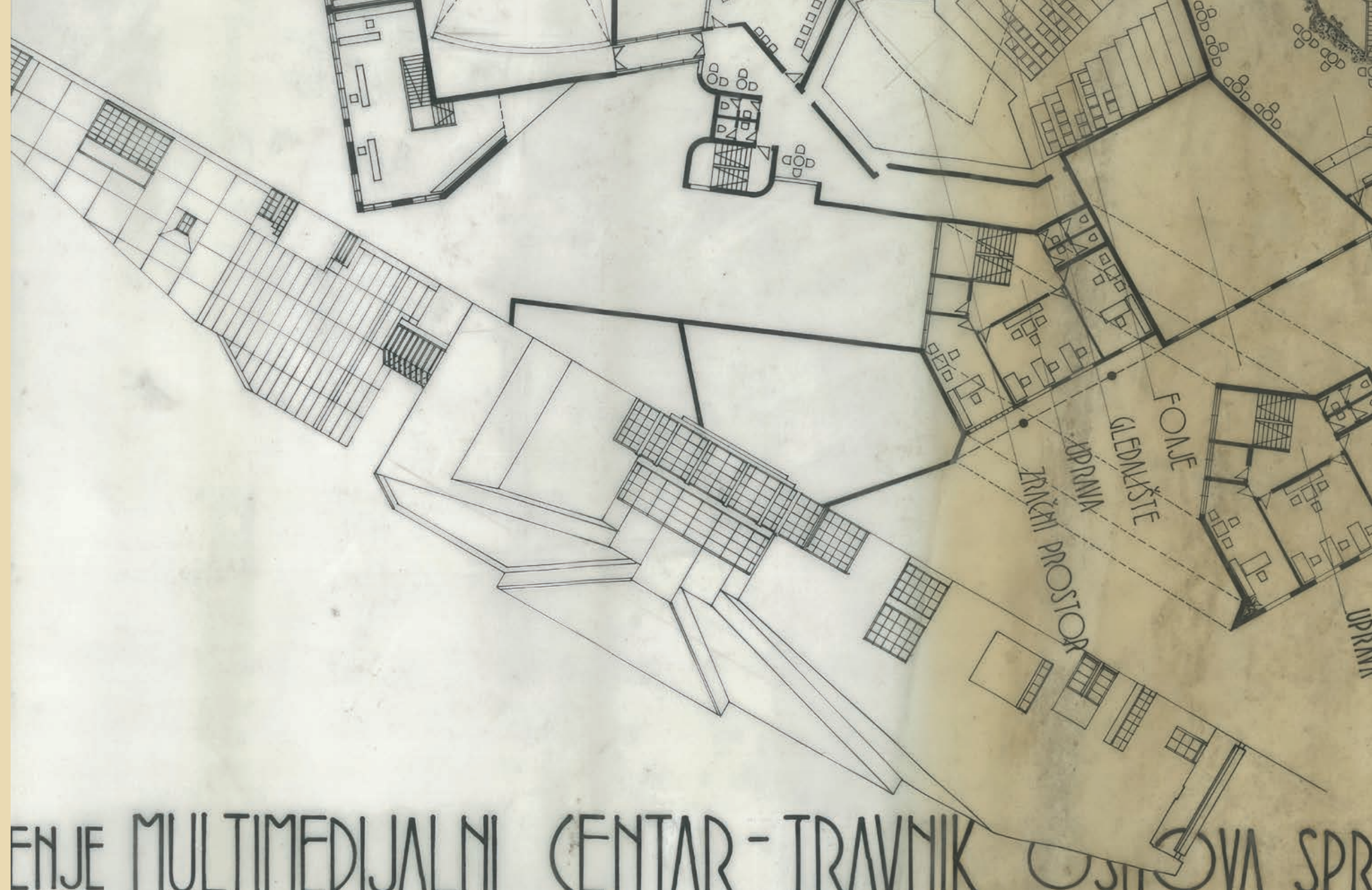
Grupa autora

Crtano: paus-papir

Ravnala: Staedtler

Pero: Rotring 0,35 i 0,5

Šablona za slova: nepoznato

NATJEČAJI 1984. – 1987.

Napravljeno je nekoliko odličnih natječajnih radova. Dobili smo dvije prve nagrade za projekte samoga gradskog središta grada Travnika. Jedan je bio za stambeno-poslovnu zonu, dio uz rijeku Lašvu, a drugi za teatar, galeriju, poslovno-stambeni objekt u najužemu gradskom središtu. U oba sam natječaja pisao tekstualno obrazloženje, napravio stambeni niz, kao repliku orijentalne disharmonične cjeline uz rijeku.

Tri odlična projekta napravio sam sa studentima. Imao sam sreću biti nastavnikom fantastičnoj generaciji. Poznato je, naime, da se u nekom ritmu od pet do deset godina javi odlična generacija studenata, koja svoju kvalitetu brusi u međusobnoj konkurenciji. Odabrao sam dvojicu iz te generacije. Napravili smo dva natječaja i jedan veliki projekt u Turbetu, gradiću pokraj Travnika, direktna narudžba Mire Banušića, za trgovačko-kulturni centar koji je obuhvaćao nekoliko objekata, od umjetničke galerije, otvorenoga i zatvorenog gledališta, šoping-centra itd.

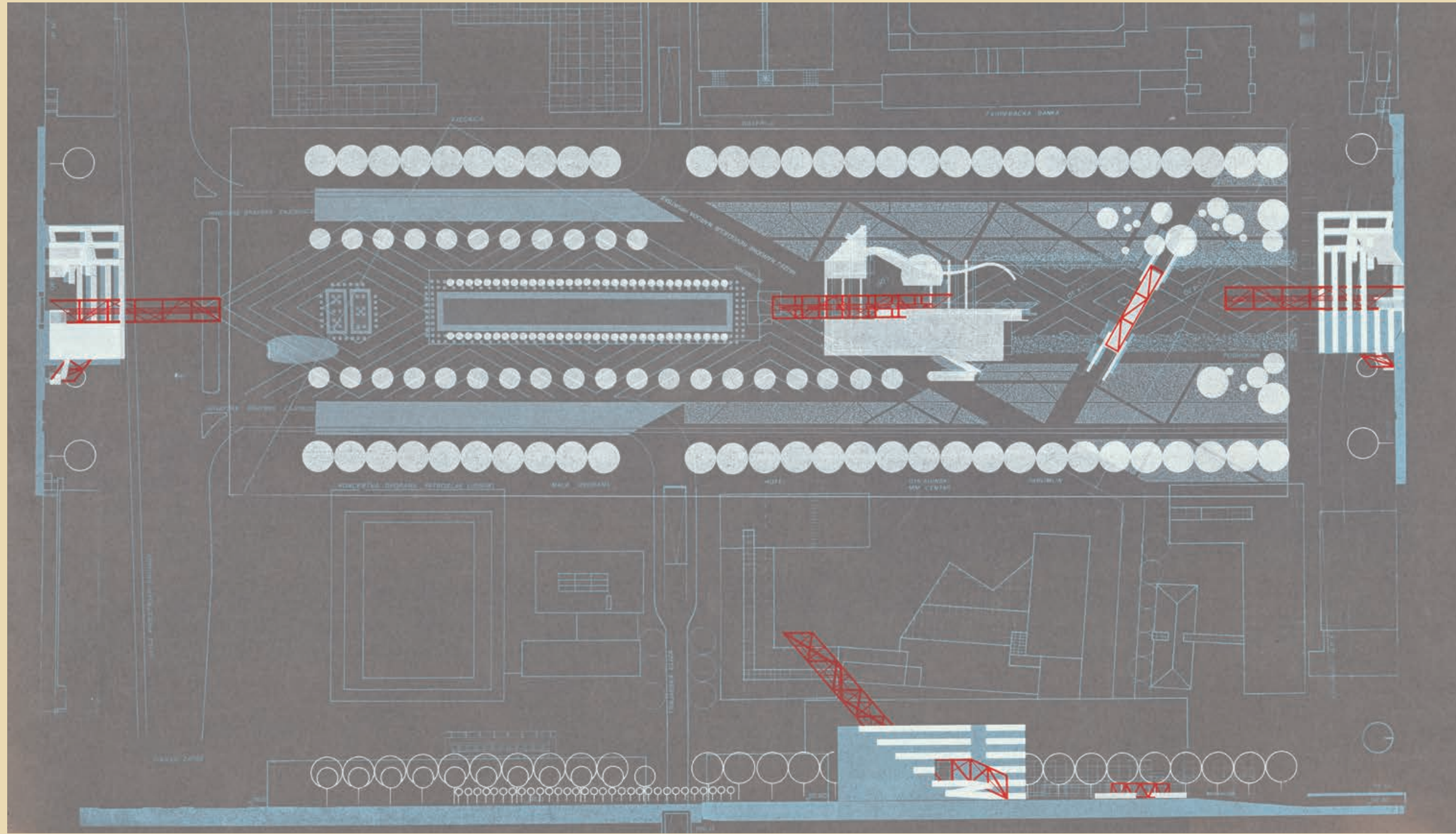
Natječaj „Mix Media“ bio je dio velikoga natječajnog projekta za Herceg Novi, koji je vodio Zlatko Ugljen 1986. godine. Mi smo radili objekt „gradske kavane“ i dio grada oko nje. Odlične crteže napravili su mlade kolege, naravno tušem i na paus-papiru. Vajnsko uređenje podredili smo atmosferi rimskih Španjolskih stuba. Natječaj je prošao neopaženo.

S velikim jugoslavenskim natječajem stvar je prošla puno zanimljivije. „Spomenik Josipu Brozu Titu“, a organiziralo ga je Društvo arhitekata Zagreba (DAZ). Naš koncept za Titov spomenik zapravo je arhitektonska artikulacija, u kojoj je Muzej revolucije. On se tih godina nalazio u Meštrovićevom paviljonu. Užasnut postavom u tome plemenitom prostoru razmišljao sam kako unutrašnje uređenje uništi doživljaj eksterijera. Arhitektura muzeja u našem natječajnom radu interpretirana je odlično. Neutralna i izvanvremenska, s dominantnom replikom Vesninove kose konstrukcije nad „maršal-skim“ kipom Antuna Augustinčića. Mlade i ambiciozne kolege Semir i Mladen is crtali su nacрте u formi grafika, sitotiska, i listovi su izgledali fantastično. Kući je napravio vrhunsku maketu od pleksija, sličnu onima koje će nekoliko godina kasnije raditi za Zahu Hadid u Londonu, kao njezin bliski suradnik.

Naravno da se žiri, na čijem je čelu bio akademik Mohorović i neki od političkih moćnika „upecao“ na vrhunsku urbanu destrukciju ovog rada i dodijelio mu „Posebno priznanje žirija“, što je u prijevodu bila najbolja moguća nagrada.

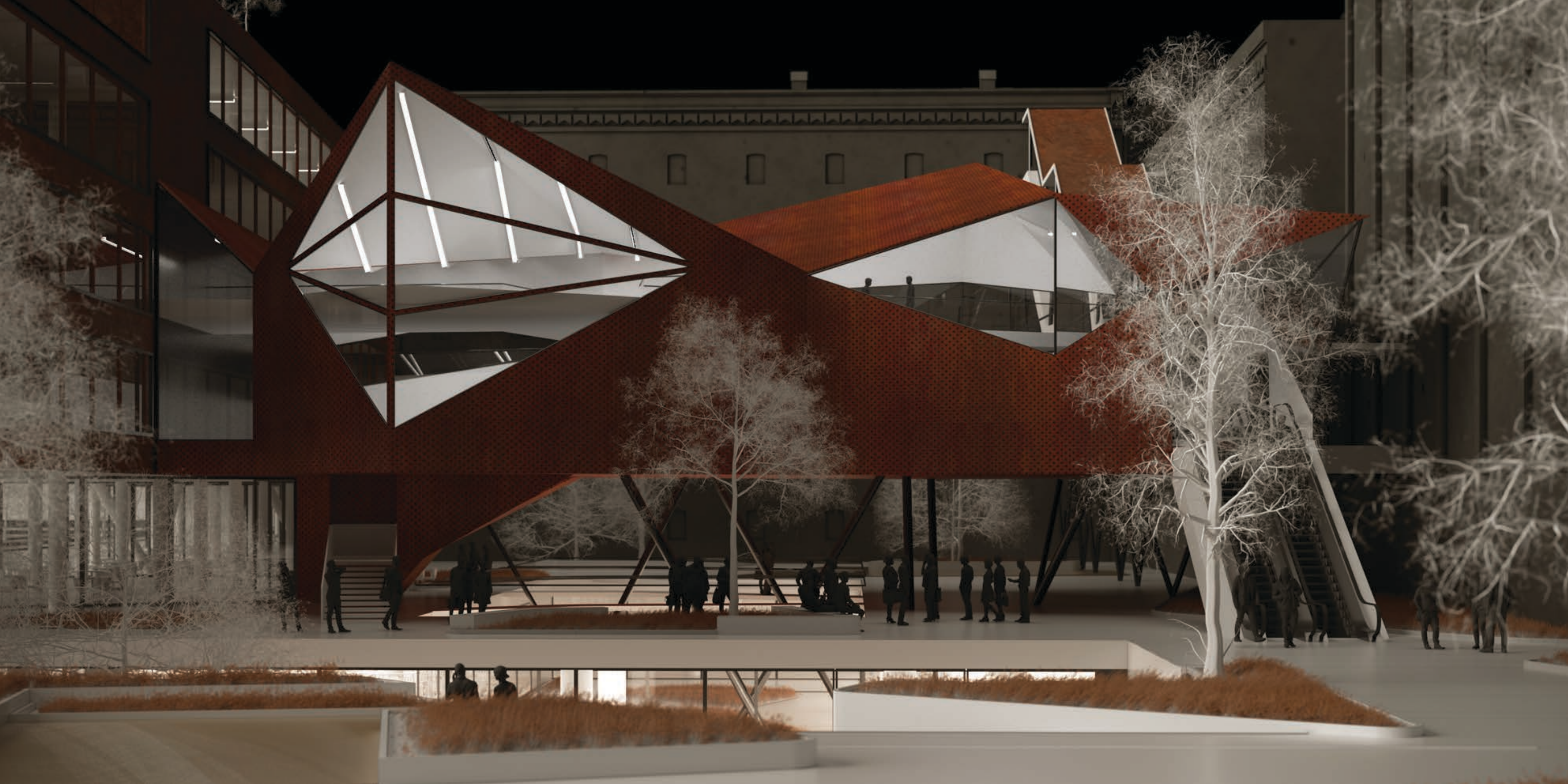
Natječaj za spomenik J. B. Titu u Zagrebu (pozicija današnjeg Spomenika domovini) 1987.
Koncept: umjesto spomenika – arhitektonsko rješenje za Muzej revolucije

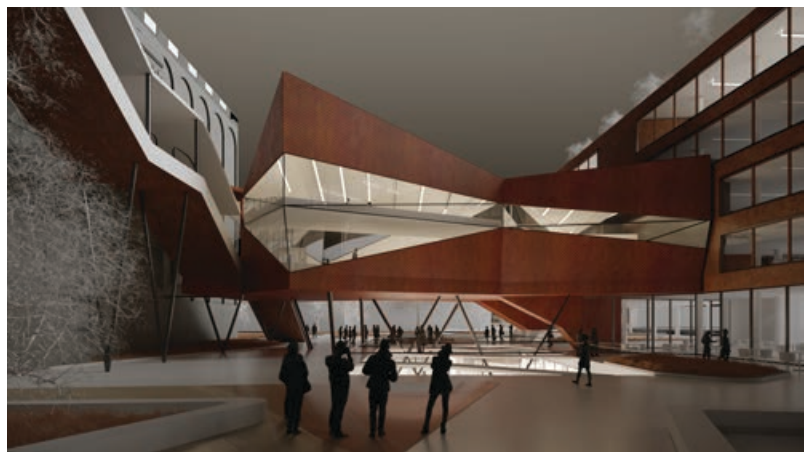
*Tehnika grafičke obrade: sitotisak
Specijalno priznanje žirija*

SEND arhitekti / Tomas
Autodesk alati: 3d Studio Max

NIKOLA BAŠIĆ

Arhitekt i urbanist, diplomirao 1972. g. na Arhitektonsko-urbanističkom fakultetu u Sarajevu. Najprije zaposlen u Zavodu za studije i projektiranje DOM Sarajevo, a od 1976. do 1981. kao asistent na matičnom fakultetu. 1981. g. dolazi u projektni ured DO-NAT u Zadru.

Od 1985-91. vodi arhitektonski tim u SAS-u, Zadar, a od 1991. vlastiti projektantski ured MARINAPROJEKT. Izvanredni je profesor na GAG fakultetu Sveučilišta u Splitu (2005 - 2015. g.). Član je suradnik HAZU od 2008. g. a redovni član od 2016. g.

Raznolikim arhitektonskim opusom ustrajno propituje ustaljene obrasce tragajući za izvornošću, što iskazuje u inovativnim obrascima organizacije stana (Bili brig Zadar, TIZ, Zadar), projektima u području nautičkog turizma (marine u Murteru, Betini i Su-košanu), te u 3K principu arhitekture izvedenog iz opusa sakralne arhitekture (crkve u Šibeniku, Ražinama, Vodicama i Zagrebu).

U zreloj fazi okreće se projektima s ishodištem u matrici kulturnog krajoliku i participijom korisnika u njihovom nastajanju. (Kapelica na Okitu (1998.) Papina pozornica na zadarskom Forumu (2003.), Spomen vatrogascima na Kornatu (2010.).

Dobitnik je niza stručnih i društvenih priznanja. Morske orgulje, urbana instalacija

kojom je oblikovan jedinstveni javni urbani prostor u Zadru, nagrađen je European Prize of urban public space (2006.) Morske orgulje i Pozdrav suncu, predstavljali su Hrvatsku i na 11. Venecijanskom bijenalu (2008.).

Nositelj je odličja Danice hrvatske s likom Marka Marulića, odličja Kneza Branimira s ogrlicom i francuskog odličja Chevalier de l' Ordre des Arts et des Lettres. Počasni je doktor Sveučilišta u Splitu.

